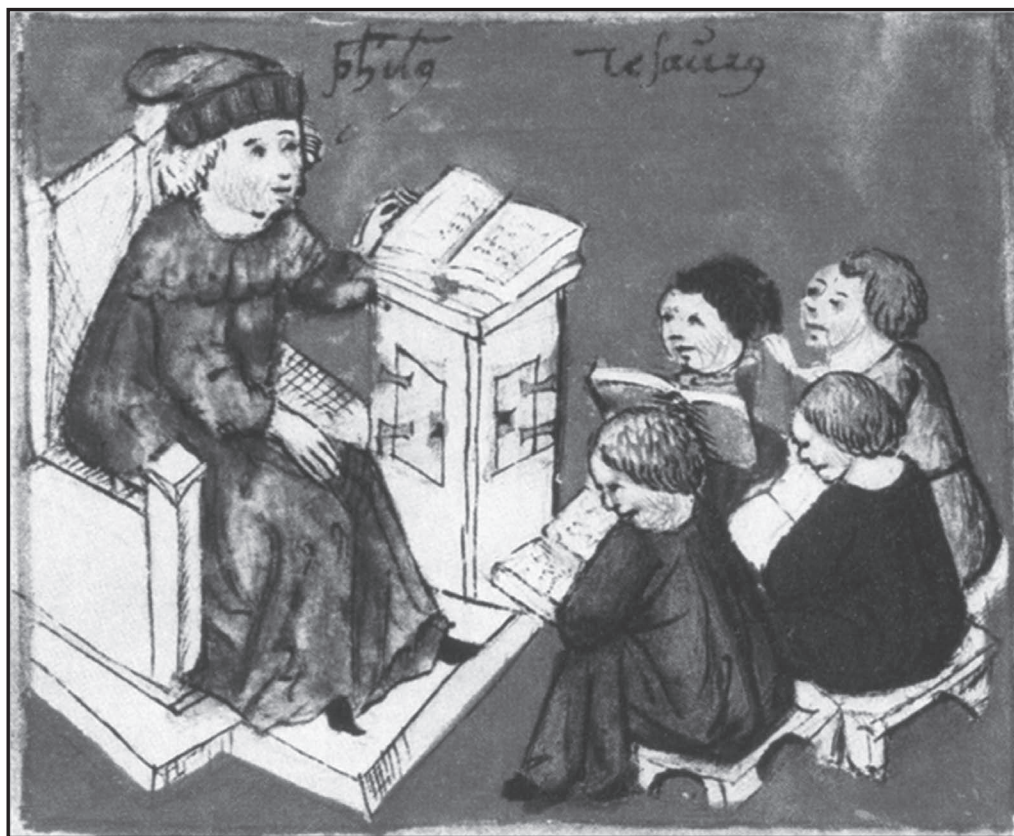

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK XXXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

Módszer, történet, forrás

A Kárpát-medencei Fiatal Magyar Történészek Táborából

Nemzeti
Együttműködési
Alap

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR
Alap

– MMXXIV TÉL –

BELVEDERE MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC

Szerkesztőbizottság: PÁSZKA IMRE (elnök), BÁRÁNY ATTILA, BENE KRISZTIÁN, ENGLER ÁGNES,
JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC, MARJANUCZ LÁSZLÓ, NAGY TAMÁS, NÓTÁRI TAMÁS,
PUSZTAI GABRIELLA, RÁCZ LAJOS, RAJNAI ZOLTÁN, VAJDA BARNABÁS

Tanácsadó testület: ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR, CSABA LÁSZLÓ,
GARDA DEZSŐ, GEBEI SÁNDOR, JOHN GOODWIN, PAPP SÁNDOR,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZELÉNYI IVÁN, UTASI ÁGNES, VERES VALÉR

Szerkesztők: DOMINEK DALMA LILLA, HALMÁGYI MIKLÓS, MIKLÓS PÉTER,
NAGY GÁBOR DÁNIEL, PLUGOR RÉKA, SZÖCS ANDOR, SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR

Munkatársak: BALATONI MONIKA, DÁVID BENJÁMIN, FLOUTIER JEREMY, GATTI BEÁTA,
GAUSZ ILDIKÓ, KÓSA MAJA, LENGYEL ÁDÁM, NÉMETH ANTAL, SÁNTA TAMÁS, TÓTH JUDIT, VARGA ATTILA

A lapszám megjelenését támogatva

Nemzeti
Együttműködési
Alap

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR
Alap

Számunk az EIKKA Alapítvány, a Dél-magyarországi Pedagógiai Alapítvány, a Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, a Nemzeti Kulturális Alap, a Szegedi Tudományegyetem Polgáriért Alapítvány, az SZTE Bölcsészettudományi Kar, az SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, az SZTE ATIKI Alkalmazott Társadalomtudományok Tanszék, az SZTE Alkalmazott Társadalomismereti és Kisebbségpolitikai Intézet, és az SZTE Történettudományi Intézet támogatásával készült.

A Belvedere Meridionale online elérhető itt:
www.belvedere.meridionale.hu

A lap tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat közöl a történelem és a társadalomtudományok köréből. A közlésre benyújtott cikk még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet. A Belvedere Meridionale lap a kéziratok lektorálása során kettős vak bírálatot alkalmaz (A szerző és a bíráló személyazonossága rejtve marad). A benyújtott és a lap jellegének megfelelő írásokat két lektor bírálja el. A két lektor véleményének figyelembevételével a szerkesztőség döntést hoz a megjelentetésről, melyet a szerzővel közöl.

A folyóirat megjelenik évente négy alkalommal: tavasszal, nyáron, ősszel és télen.

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Hattyas sor 10. (Szegedi Tudományegyetem) Tel.: +36/62-546-252

E-mail: foszerkeszto@belvedere.hu

Kiadja a Belvedere Meridionale Kft.

Technikai szerkesztő: Szabó Erik, s-Paw Bt.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

Tartalom

TANULMÁNYOK

ZALAI ANITA

Adalékok a spanyol-török kapcsolatok jelenkori történetéhez. Egy katalán politikus reflexiói: Francesc Cambó és a Török Köztársaság születése.

Additions to the contemporary history of Spanish-Turkish relations

Reflections of a Catalan politician: Francesc Cambo and the birth of the Turkish Republic

DOI 10.14232/belv.2024.4.15

LŐWI ILDIKÓ – HORVÁTH CSABA SÁNDOR

Gyarmati kizsákmányolás vagy faji egyenlőség?

A kubai vendégmunkások helyzete a Kádár-korszak utolsó évtizedében

Postcolonialism or racial equality? The Situation of Cuban Guest Workers in the Last Decade of the Kádár Period

DOI 10.14232/belv.2024.4.211

KÁRÁSZ DÁVID – KATONA ZOLTÁN – HERCZEG GÁBOR – GYŐRI FERENC

Területi anomáliák a magyar labdarúgás utánpótlás-nevelésében

Regional anomalies in the youth education of Hungarian football

DOI 10.14232/belv.2024.4.333

BALATONI MONIKA – PAPP MELINDA PATRÍCIA

Az európai identitás ágensei és értékkészlete napjainkban.

The agents and values of European identity nowadays

DOI 10.14232/belv.2024.4.453

MŰHELYTANULMÁNYOK A KÁRPÁT-MEDENCEI FIATAL MAGYAR TÖRTÉNÉSZEK TÁBORÁBÓL

TÓTH JUDIT

Az Advanced Placement (AP) történelem vizsgák feladattípusai és kognitív taxonómiája

The Task Typology and Cognitive Taxonomy of the Advanced Placement (AP) History Exams

DOI 10.14232/belv.2024.4.569

VOJCSIK M. JOHANNA

A hadiipar női túlélői. Kényszermunka a nemzetiszocialista Németországban

Women survivors of the war industry. Forced labour in National Socialist Germany

DOI 10.14232/belv.2024.4.682

SULÁK PÉTER SÁNDOR

Methodological approaches to the ecclesiastical social history of forced collectivization.

Conceptual frameworks

DOI 10.14232/belv.2024.4.7100

KÖZLEMÉNYEK

LAKATOS ARTUR
Hamvas-géniuszok. Magyar helyszellemek a globalizáció korában
Hamvas-geniuses. Hungarian local spirits in the age of globalization
DOI 10.14232/belv.2024.4.8.....113

FORRÁS

VESZPRÉMY LÁSZLÓ
Szent Henrik császár legendája
The Legend of Emperor Saint Henry
DOI 10.14232/belv.2024.4.9.....125

TÉKA A KÁRPÁT-MEDENCEI FIATAL MAGYAR TÖRTÉNÉSZEK
TÁBORÁBÓL

OLÁH SZABOLCS
Horthy Miklós egykor élt szegedi vitézei. Könyvismertető
The knights of Miklós Horthy who once lived in Szeged. Book Review
DOI 10.14232/belv.2024.4.10.....152

NÉMETH GERGŐ
Bulcsú. Könyvismertető
Bulcsú. Book Review
DOI 10.14232/belv.2024.4.11.....156

IN MEMORIAM

Elhunyt az 1956-os forradalmi diákszövetség, a MEFESZ egykori vezetője
Kiss Tamás (1934–2024)
[JANCSÁK CSABA]
Former leader of the 1956 revolutionary student union, MEFESZ, passes away
Kiss Tamás (1934–2024)
DOI 10.14232/belv.2024.4.12.....160

CÍMLAPKÉP:
Városi Tanácsháza (az egykori Megyeháza (Csanád vármegye),
ma a városi önkormányzat) épülete 1951-ben.
Forrás: FORTEPAN / Építés

ZALAI ANITA PhD

anita.zalai@irsi.u-szeged.hu

történész, főiskolai docens (SZTE ÁJTK NRTI)

Adalékok a spanyol-török kapcsolatok jelenkori történetéhez

Egy katalán politikus reflexiói: Francesc Cambó és a Török Köztársaság születése

Additions to the contemporary history of Spanish-Turkish relations
Reflections of a Catalan politician: Francesc Cambo and the birth
of the Turkish Republic

ABSTRACT

The historical antecedents of contemporary Spanish-Turkish diplomatic relations go back to the 16th century, to the period of the struggle for hegemony over the Mediterranean between the Ottoman and Spanish empires. The normalization of diplomatic relations began only two hundred years later, with the signing of the Peace of Constantinople in 1782, but after that, the relationship between the two countries was characterized by a kind of mutual disinterest, which can be attributed to the fact that both empires were faced with increasingly serious challenges. They had to devote all their energies to dealing with the protracted and deepening crisis and then the disintegration of their empire. This paper examines one of the rare meeting points, following the reflections of a contemporary Catalan politician, Francesc Cambó, regarding the birth of the Republic of Turkey. Cambo was one of the most important politicians of the first third of the 20th century in Spain, the first Catalan nationalist politician who exerted a decisive influence on Spanish political life, and also had serious connections on the international scene. In the summer of 1923, during a sea trip lasting several months, the Catalan politician gathered his own experiences and impressions of the conditions that had developed in the region following the disintegration of the Ottoman Empire. His travel reports containing analytical evaluations were originally published as a series of newspaper articles and then as a book. Francesc Cambó's vision of the transformation of Turkey

after the war reflects a specific perspective, the nationalist position of bourgeois Catalanism.

KEYWORDS

Spanish-Turkish diplomatic relations, Francesc Cambó, nationalism, Mustafa Kemal

DOI 10.14232/belv.2024.4.1

<https://doi.org/10.14232/belv.2024.4.1>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Zalai Anita (2024): Adalékok a spanyol-török kapcsolatok jelenkori történetéhez. Egy katalán politikai reflexiói: Francesc Cambó és a Török Köztársaság születése. *Belvedere Meridionale* vol. 36. no. 4. pp 5–10.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A jelenkori spanyol-török diplomáciai kapcsolatok történeti előzményei egészen a 16. századig nyúlnak vissza, az Oszmán és a Spanyol birodalom között a Mediterráneum feletti hegemoniáért vívott küzdelmek időszakáig. A spanyol részről V. Károly és II. Fülöp uralkodása alatt zajló háborúskodások „mélypontját” az 1571-es Lepantói csata jelentette. A diplomáciai kapcsolatok normalizálódása csak kétszáz évvel később, az 1782-es Konstantinápolyi béke, barátsági és kereskedelmi szerződés aláírásával kezdődött el, ezt követően azonban egyfajta kölcsönös érdektelenség jellemezte a két ország viszonyát. Néhány olyan kivételtől eltekintve, mint egyes utazók, diplomaták tevékenysége vagy a spanyol eredetű szefárd zsidó közösség jelenléte az Oszmán Birodalomban, a spanyolok és a törökök hosszú időre úgymond „háta fordítottak” egymásnak. Ez részben abból adódott, hogy nem voltak megoldandó vitáik egymással, de főként annak tudható be, hogy mindkét birodalmat egyre súlyosabb kihívások érték. Minden erejüket az elhúzódó és egyre mélyülő válság, majd pedig birodalmuk szétesésének kezelésére kellett fordítaniuk.¹ Az 1782-es barátsági szerződés megújítására majd csak 1924-ben került sor, ekkor már viszont az új Török Köztársaság és a Spanyol Királyság között indult meg egy lassú, de tartósan bizonyuló diplomáciai közeledés.²

Jelen írás ezen ritka találkozási pontok egyikét veszi górcső alá, egy korabeli katalán politikus, Francesc Cambó reflexiói nyomán a Török Köztársaság születése kapcsán.

Ki is volt Francesc Cambó? A 20. század első harmadának egyik legjelentősebb politikusa volt Spanyolországban, az első katalán politikus, aki meghatározó befolyást gyakorolt a spanyol politikai életre. Katalán polgári családból származó ügyvéd és vállalkozó volt. 1876-ban született Girona közelében. Születési dátuma egybeesett az 1876-os alkotmányra épülő Restauráció

¹ SOLER I LECHA 2010.

² CENSO-GUÍA DE ARCHIVOS DE ESPAÑA E IBEROAMÉRICA

rendszerének létrehozásával, amelynek célja a spanyol monarchia megerősítése volt, a liberális és a konzervatív párt váltógazdaságának keretei között. 1898-ban azonban súlyos csapás érte Spanyolországot, elveszítette utolsó jelentős tengeren túli gyarmatait. Ezáltal gyarmattartó nagyhatalmi státusza megszűnt. Innentől kezdve a Monarchiának megmaradt észak-afrikai gyarmatai okoztak egyre több problémát. Ráadásul 1876 óta a spanyol társadalomban mélyreható változások zajlottak le, amelyek hatással voltak a politikai és pártrendszerre is. A 20. század elején Spanyolorzágnak egyre súlyosbodó szociális, gyarmati és nemzetiségi problémákkal kellett szembenéznie. A katalán nacionalizmus az egyik legfőbb kihívója lett a spanyol monarchiának.³

Francesc Cambó fiatalkorától kezdve aktívan részt vett a katalán nacionalista mozgalomban. 1901-ben alapító tagja lett a Regionalista Liga (Lliga Regionalista) elnevezésű jobboldali konzervatív katalán pártnak, amely az ipari nagypolgárság érdekeit képviselte. 1907-ben pedig támogatta a Katalán Szolidaritás (Solidaritat de Catalunya) nevű koalíció létrejöttét, amelynek képviselőjeként bekerült a spanyol parlamentbe. Politikai pályafutása alatt Cambónak két, alapvetően egymással összeegyeztethetetlen célja volt. Egyrészt a korrupt spanyol politikai rendszer megreformálása és nyugat-európai mintára egyfajta liberális parlamentáris rendszer kialakítása, másrészt pedig a lehető legszélesebb autonómiát kivívni Katalónia számára. 1918 és 1923 között több kormányban is miniszteri pozíciót töltött be, de sem egyik, sem másik célját nem tudta megvalósítani. Ahogy a kortárs spanyol politikus, Niceto Alcalá Zamora fogalmazott. Cambó problémája az volt, hogy egyszerre akart lenni Katalónia Bolívarja és Spanyolország Bismarckja.⁴

A 2022-ben megjelent legfrissebb, mintegy 900 oldalas Cambó-életrajz szerzője, Borja de Riquer Permanyer történész szerint Francesc Cambó *„saját korának talán legfelkészültebb politikusa volt, nagyszerű képességekkel rendelkezett, hogy naprakész legyen mindazzal kapcsolatban, ami a világon történt, releváns politikai esszéket írt, amelyeket francia, angol és német nyelvre is lefordítottak.”* A spanyol történész szerint Cambó *„ismeretei, képessége és politikai kapcsolatai révén, nemzetközi szinten is jelentős politikusnak mondható”*. Politikai tevékenységén túlmenően rendkívül sikeres üzletember is volt. Hatalmas vagyonának mintegy harmadát mecénásként a katalán kultúra támogatására fordította.⁵

Cambó tehetős emberként és a világra nyitott politikusként rendkívül sokat utazott, és nem csupán a szomszédos országokba, miként a kortárs spanyol politikusok tették, hanem megismerte egész Európát, Észak-Afrikát, valamint bejárta csaknem az egész amerikai kontinenst is.

1923 szeptemberében Spanyolországban, XIII. Alfonz király jóváhagyásával, Primo de Rivera tábornok katonai hatalomátvételt hajtott végre. A katalán politikus a diktatúra éveiben (1923-1930) eltávolodott az aktív politizálástól, viszont ez idő alatt két könyvet is írt utazásairól és azokról az eseményekről, amelyek alapjaiban rázták meg a Mediterráneum térségét az 1920-as évek folyamán.

Az első művét *„Az olasz fasizmusról. Elmélkedések és kommentárok a jelenkori politika problémáiról”* (Barcelona, Editorial, 1925.) címmel adták ki.⁶ Könyvében Cambó kritikus hangnemben elemezte Mussolini mozgalmát, kétségbe vonva annak újjászületést ígérő gondolatait.

³ ZALAI 2011. 27.

⁴ ZALAI 2011. 223.

⁵ PLAYÁ MASEP 2022.

⁶ MORALES LEZCANO 1994. 437.

A másik munkája, a jelen előadás témájául szolgáló *Visions d'Orient* – magyarul „Víziók a Keletről” – címmel jelent meg rövid könyv formájában, eredetileg katalán nyelven, csak utóbb fordították le spanyol nyelvre is.⁷ A könyv apropója pedig egy több hónapos földközi-tengeri hajóút volt.

1923 nyarán Cambó néhány barátjával *Catalonia* nevű yachtjának fedélzetén egy hosszabb tengeri utazásra indult. Az Adriai-tengeren Trieszt kikötőjében szedték fel a horgonyt, majd Athén és Korfu érintésével Isztambult jelölték meg végcélként, de útjuk során eljutottak Mudanyába és Bursába is. A több hónapig tartó utazás alatt a katalán politikus saját tapasztalatokat, benyomásokat gyűjtött a térségben az Oszmán Birodalom szétesése nyomán kialakult állapotokról. Elemző értékeléseket tartalmazó úti beszámolóit eredetileg újságcikk sorozatként láttak napvilágot 1924 januárjától a *La Veu de Catalunya* és az *El Debate* újságok hasábjain. Később ezek alapján született meg a *Víziók a Keletről* című könyve.⁸

A konzervatív politikus a Mediterráneum keleti részében bekövetkezett történelmi léptékű változásokat az első világháború, illetve az azt követő békeszerződések összefüggéseiben értelmezte. Könyvének első fejezetei a görög expanzionista politika kudarcáról és annak következményeiről szólnak. Ezt követően pedig a török nacionalista mozgalom fejlődését és Musztafa Kemal fellépését mutatja be a szerző.

A mű egyik legfontosabb fejezetét Cambó Kemalról alkotott képe jelenti. A konzervatív katalán nacionalista vezető nem egy politikai kalandba bocsátkozó katonai vezetőt látott Atatürkben, vagy egyszerűen a háború előtti rendet restaurálni kívánó vezetőt, hanem egy nagyformátumú államférfit, akinek a célja a nemzet újjászületése és modernizációja volt. Ugyanakkor Cambó bevallotta, hogy időbe telt számára, hogy felismerje a jövőendő Atatürk vállalkozásának rendkívüli horderejét. Ebben nagy szerepe volt egy Ankarából érkező holland újságírónak, aki első kézből számolt be a katalán utazónak az anatóliai történekekről. Cambó – immár egyre több információ birtokában – Musztafa Kemalt nem csupán kiváló katonai stratégiának, hanem intelligens politikusnak, ügyes diplomatának és a nemzeti tudat valódi spirituális vezetőjének látta.⁹ A katalán politikus pozitívan értékelte a török nacionalizmust, amelynek – meglátása szerint – rendkívül fontos szerepe volt az átalakulás folyamatában. A transzformáció útján haladó új állam számára az egyedüli megoldásnak azt látta, ha visszatér a török nemzet meghatározó jegyeihez, annak esszenciájához, a nemzeti identitás megújulásának érdekében pedig az új állam szervereit Anatólia szívébe helyezi, elhagyva Isztambult, a korábbi fővárost. Cambó úgy vélte, Törökország alapvetően ázsiai hatalom, amelynek legfőbb tévedése az volt, hogy európai hatalom akart lenni. Ezen a ponton párhuzamot is von a spanyol és a török birodalom felemelkedése és hanyatlása között:

„ (...) Törökország lényegét tekintve ázsiai hatalom, és az összes szerencsétlenség éppen azért történt vele, mert európai hatalommá szeretett volna válni, éppen úgy, ahogyan Amerika felfedezése és a Habsburg uralkodók hosszas háborúskodásai Spanyolország hanyatlásához vezettek.”¹⁰

Cambó könyvében külön figyelmet szentel a korábbi főváros, Isztambul szerepének. Számára a régi és autentikus török világ Anatólia kietlen fennsíkjait jelenti, a paraszti és harcos

⁷ VALLEJO FERNÁNDEZ-CELA 2001. 32.

⁸ MORALES LEZCANO 1994. 438.

⁹ MORALES LEZCANO 1994. 438–439.

¹⁰ VALLEJO FERNÁNDEZ-CELA 2001. 33.

életformát, mindez pedig – megítélése szerint – kibékíthetetlen ellentétben áll Isztambullal, a kozmopolita és dekadens várossal, egy soknemzetiségű birodalom központjával:

„A török nép, katonák, pásztorok és földművesek népe, elhagyva Ázsia belső területeit, az ázsiai fajok közül a legtisztább és legegyszerűbb maradt, és éppen ezért, a legagilisabb. Ezért vonta uralma alá a kontinens összes muzulmán népét. A varázslatos, romlott és végzetes város, Bizánc meghódítása lett a veszte. (...)”¹¹

Bár a Törökországban zajló változások még csak a kezdeti stádiumban voltak, amikor a katalán államférfi a könyvét írta, mégis kiválóan érzékelt bizonyos reformok jelentőségét a jövő alakulására nézve. Néhány intézkedéssel kapcsolatban kritikus álláspontot fogalmazott meg. Cambó megítélése szerint az állam és a vallás szétválasztására irányuló lépések túlságosan radikálisak voltak. Ebben a tekintetben a kemalista politikát kimondottan vallásellenesnek minősítette, bár tisztában volt annak végső céljával: az oszmán múlttal való végérvényes szakítással. Ennek kapcsán viszont szintén kritikusan viszonyult az új kemalista köztársasághoz. Úgy értékelte, hogy a múlttal való radikális szakítás a török nép bizonyos tradícióinak eltűnését fogja eredményezni. A katalán államférfi szerint a nép nem állt még készen ezekre a reformokra. Konzervatív politikusként Cambó úgy ítélte meg, hogy a népek nem tudnak olyan ütemben fejlődni, mint az őket irányító kisebbségek. De csak ezek a kisebbségek képesek véghezvinni bármely állam modernizációjához szükséges reformokat.¹²

Az Oszmán Birodalom szétesésének nemzetközi hátterét elemezve Cambó megállapította, hogy az európai hatalmak, Németország kivételével, nem tudták értékelni a régi Oszmán Birodalom gazdasági és emberi erőforrásait. Az első világháborút követően pedig kizárólagos céljuk a birodalom felszámolása és felosztása volt, hogy kiépíthessék a saját hatalmukat és befolyásukat a török birodalom egykori területein. Ebből kifolyólag a katalán politikus az 1920-as sèvres-i békeszerződést nem csupán szélsőségesen keménynek és mélységesen igazságtalannak ítélte meg, hanem úgy vélte, ez váltotta ki a törökök ellenreakcióját, a nacionalizmus megerősödését. Ezzel szemben az 1923-as lausanne-i békeszerződést úgy értékelte, hogy az helyreállította a valódi békét és kiigazította a sèvres-i békeszerződés igazságtalanságait, emellett pedig megteremtette a stabilitást és az egyensúlyt a Mediterráneum keleti részén a háborút követő időszakban.

„(...) A sèvres-i békét megelőző tárgyalások – ahol minden résztvevő hallathatta a hangját a Törökország sorsára vonatkozó döntésekben, kivéve a szultán képviselőit –, egy hanyatlás utolsó pillanatait jelzik. A mudanyai fegyverszünet és a lausanne-i békeszerződés –, amelynek az előkészítő tárgyalásain a török meghatalmazottak egyenlő felekként beszéltek a nagyhatalmak képviselőivel –, Törökország számára egy új korszak kezdetét jelentik. (...)”¹³

Az El Debate újság 1924. február 20-i számában publikált cikkében a katalán politikus így összegezte az újabb békeszerződés jelentőségét:

„A görög katonai vereség és a lausanne-i szerződés, amely pontosan meghatározta és szentesítette annak következményeit, két jelentős tényrt eredményezett: az egyik, Görögország nem pusztán katonai és politikai, hanem nemzeti és faji súlyvesztését, a másik pedig, Törökország nem pusztán katonai és politikai, hanem nemzeti és faji újjászületését.”¹⁴

¹¹ VALLEJO FERNÁNDEZ-CELA 2001. 33.

¹² VALLEJO FERNÁNDEZ-CELA 2001. 35–36.

¹³ VALLEJO FERNÁNDEZ-CELA 2001. 34.

¹⁴ CAMBÓ 1924.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy Francesc Cambó víziója Törökország háborút követő átalakulásáról egy sajátos szemszöveget, a polgári katalanizmus nacionalista álláspontját tükrözi. Fontos hangsúlyozni, hogy a katalán vezető kiváló megfigyelőként képes volt felismerni azt a tényt, azt a realitást – amit a nyugati politikusok nagyobb részének rendkívül nehezére esett elismerni –, hogy egy birodalom bukása nyomán egy új nemzet született, egy hazája és népe iránt elkötelezett vezető irányításával.

IRODALOMJEGYZÉK:

CAMBÓ, FRANCESC (1924): Visiones de Oriente – „La expulsión de los griegos del Asia menor”. *El Debate* 20 de febrero de 1924 <https://repositorioinstitucional.ceu.es/bitstream/10637/12370/67/El%20Debate%2019240220.pdf> Hozzáférés: 2023.10.05 14:50.

Censo-guía de Archivos de España e Iberoamérica. Fondos documentales. Legación de España en Constantinopla Censo-Guía de Archivos de España e Iberoamérica (mcu.es)

<http://censoarchivos.mcu.es> Hozzáférés: 2024.01.15. 20:13.

MORALES LEZCANO, VÍCTOR (1994): Turquía, del Imperio a la República: una percepción española. *Atatürk Arastirma Merkezi Dergisi. -Atatürk Research Center-, X, 29 (1994), pp. 429-441.*

<https://www.atam.gov.tr/atam-dergisi/ataturk-arastirma-merkezi-dergisi-cilt-x-temmuz-1994-sayi-29> Hozzáférés: 2023.01.15. 20:27.

PLAYÁ MASEP, JOSEP (2022): Borja de Riquer: „Cambó quería autonomía catalana y regeneración de España... pero fracasó” *La Vanguardia* 21.11.2022.

<https://www.lavanguardia.com/cultura/20221121/8614719/cambo-queria-autonomia-catalana-regeneracion-espana-fracaso.html> Hozzáférés: 2023.10.02. 21:22.

SOLER I LECHA, EDUARD (2010): Las relaciones hispano-turcas: buena sintonía pese al estancamiento europeo file:///C:/Users/Nev/Downloads/427-434_ARTICULO_EDUARD+SOLER.pdf Hozzáférés: 2023.10.01. 21:10.

VALLEJO FERNÁNDEZ-CELA, SERGIO (2001): La caída del Imperio Otomano y la fundación de la República Turca. *Cuaderno de la historia de las relaciones internacionales 2.*

[cehri_n2_la_caida_del_imperio_otomano.pdf](#) (uc3m.es) Hozzáférés: 2023.10.09 20:24.

ZALAI ANITA: *Politikai pártok Spanyolországban 1931–1936.* Belvedere Meridionale, Szeged, 2011.

LŐWI ILDIKÓ PhD

lowiildiko@gmail.com
migrációkutató

HORVÁTH CSABA SÁNDOR PhD, HABIL.

horvath.csaba@sze.hu
történész, egyetemi docens (SZE AK)

Gyarmati kizsákmányolás vagy faji egyenlőség?

A kubai vendégmunkások helyzete a Kádár-korszak utolsó évtizedében

Postcolonialism or racial equality?

The Situation of Cuban Guest Workers in the Last Decade of the
Kádár Period

ABSTRACT

Following the opening up of Latin America in accordance with the requirements of the Soviet foreign policy in the 1950s, Cuban workers from the former colonial world arrived in Hungary in the 1980s. Labour migration into the Third World was an unusual phenomenon in the state-socialist system of Hungary led by János Kádár, and the arrival of foreign ethnic and cultural groups of Cuban guest workers had an unexpected impact on the social environment that hosted the migrant workforce. The aim of the research is to find out whether while the influx of foreign labor was a strategic basis and a prerequisite for socialist large-scale manufacturing, migratory hospitality, following the historical traditions of former colonial oppression, has evolved into a socialist form of exploitation in the last decade of the Kádár administration. In the examination of the era, the question is raised: has the receptive society drawn the boundary

between ‘they’ and our world, which is far from the paradox of the socialist interpretation of racial equality, promulgated by the ideals of State Socialism. Work migration is also considered a phenomenon of outstanding intensity, dynamics and frequency in today’s society, so the actuality of research extends to the present.

KEYWORDS

hospitality, labour migration, foreign image, socialist idealism

DOI 10.14232/belv.2024.4.2

<https://doi.org/10.14232/belv.2024.4.2>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Lőwi Ildikó – Horváth Csaba Sándor (2024): Gyarmati kizsákmányolás vagy faji egyenlőség? A kubai vendégmunkások helyzete a Kádár-korszak utolsó évtizedében. *Belvedere Meridionale* vol. 36. no. 4. pp 11–32.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

1. BEVEZETÉS

A migrációs munkaerő mozgatásához kapcsolható, világméretű, hosszú távú történeti folyamat a 19. század közepétől a nyugat-európai államok gyarmati politikájának szerves részeként egyre intenzívebb gyakorlattá vált.¹ A 20. század közepétől a magyar külpolitikai nyitás is megtörtént, szovjet kíváncsiság szerint a volt gyarmati országok, többek között Latin-Amerika felé, egyrészt a hidegháborús nemzetközi helyzet okán, másrészt a keleti blokk gazdasági–munkaerőpiaci szakpolitikájának stratégiai változása miatt. A korabeli társadalmi, gazdasági rendszer logikájának megfelelően a munkaerőhiányt enyhítendő extenzív gazdasági fejlődés az iparosítás és nagyüzemi termelés útját járta,² mely folyamatban az idegen munkaerő beáramoltatása Kubából stratégiai alapját képezte és létfeltétele volt a nagyüzemi termelésnek pl. a magyar textil- és gumiiiparban.

Valuch Tibor kutatásai szerint hazánkban a kádári hatalomátvétel után a külpolitikai, társadalmi és gazdasági változások meglehetősen radikális módon mentek végbe, és a totális rendszerek jellegéből következően a politikai hatalom az élet minden területe feletti ellenőrzés gyakorlására törekedett. A felülről vezéreltség következményeként társadalmi és mentalitásbeli

¹ MCKEOWN 2004. 155–156.

² VALUCH 2012. 25–35.

átalakulások mentek végbe.³ A kádári kommunista gazdaság irányvonalát, – melyben az 1980-as években érkező külföldi vendégmunkások mint hiánypótló, olcsó gazdasági tényező jelentek meg – nemcsak a blokkbéli szovjet hegemon külpolitikai hatalmi logika irányította, hanem a gazdasági–munkaerőpiac szakpolitikájának strukturális változása is, melyben nagy szerepe volt a kádári hatalomváltás által levezényelt lokális tulajdonátrendezésnek is.⁴

A tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy:

Mi jellemezte a magyar rendszerváltoztatás előtti évtizedek politikai és ideológiai tereit a vendégmunkásokat küldő és azokat fogadó országok politikai/társadalmi strukturái tekintetében, különös tekintettel a magyar–kubai kapcsolatokra vonatkoztatva?

Milyen külső és belső igények (pl. kötelezően követendő külpolitikai irány, hazai munkaerőhiány, gazdasági érdekek stb.) és kapcsolattrendszerek mentén alakult a vendégmunkások behívása a Kádár-korszakban?

A harmadik világbéli, kubai vendégmunkások mobilitása mennyiben tükrözte a faji egyenlőség szocialista értelmezésének paradoxonját Magyarországon az 1980-as évtizedben?

Létezhetett-e az egyenlőség ideája a külföldi vendégmunkások és a honi munkavállalók között a Kádár-korszak ideológiája szerint, vagy lényegében újratermelődött a gyarmati kizsákmányolás strukturája a munkahelyeken?

A tanulmány a Kádár-korszak utolsó évtizede alatt történő vendégmunkás-migrációt, azon belül is a Kubából érkező munkások magyarországi társadalmi és politikai be/elfogadását vizsgálja. A latin-amerikai ország és Magyarország külpolitikai irányvonalának, valamint a munkaerőpiaci szakpolitikáiknak és kereskedelmi–kulturális egyezményeiknek a vizsgálata – melyek a kubai munkaerő migrációt is lehetővé tették – azokra az időszakokra korlátozódik, amikor a vizsgált témára vonatkoztatva a két ország történelmi idősíkja egybe esik

2. A KUTATÁS MÓDSZEREI, PROBLEMATIKÁJA

A tanulmány a vendégmunkás-migráció politikai okait és annak társadalmi hatásait vizsgálja. A tematika köré épülő kérdések több szempontú megközelítése megkívánja a más területekre való átnyúlást, így az interdiszciplinaritás jellemző vonása a tanulmánynak és számos rokon tudományterületet érint úgy, mint a szociológia, a történelmi és kulturális antropológia, a társadalomnéprajz és a társadalomstatisztika. A kutatás során felhasznált források között egyaránt megtalálhatók a korabeli statisztikák, országos és helyi levéltári dokumentumok, a vendégmunkás-migráció korabeli sajtórepresentációja, illetve nemzetközi és hazai szakirodalmi elemzések. Az adatgyűjtés során a Kubába akkreditált szovjet nagykövettel, *Alekszandr Ivanovics Alekszejev*vel (1962–1968)⁵ és az amerikai National Public Radio Kubával is foglalkozó újságírójával, *Jason Beaubien*nel⁶ készült interjúk során az „oral history” – vagyis a szóbeli visszaemlékezés a jelenből a múltba – módszer is hasznos volt a tényfeltárás szempontjából. A szóbeli történelem mint az egyéni (mikroszintű) tapasztalatok összekapcsolásának eszköze a kulturális, történelmi vagy strukturális (makroszintű) jelenségekkel a vizsgált események

³ VALUCH 2013. 7–20.

⁴ MELEGH 2015. 185–187.

⁵ <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB400/docs/Interview%20with%20Aleksseev.pdf> (letöltési idő: 2024. június 1. 12:21)

⁶ <https://www.wutc.org/people/jason-beaubien> (letöltési idő: 2024. június 30. 14:53)

tágabb értelmezésének lehetőségét foglalta magában, és alkalmat nyújthatott a gondolati folyamatok szubjektív oldalának megismerésére is.⁷ Az interjúk a megtörtént eseményről és az ahhoz társított kontextusfüggő jelenségekről is tudósítottak. A visszaemlékezések nem csupán kognitív, hanem egyúttal szociális vetületeket is hordoznak, ezért azonban megjegyzendő, hogy az „*oral history*” módszerével gyűjtött ismereteket, azok valóságtartalmát írott forrásokon keresztül is mindig ellenőrizni kell.⁸

A Kádár-korszak utolsó évtizedében Magyarországon dolgozó kubai vendégmunkásokról anyagot gyűjteni kisebb-nagyobb nehézséget jelentett, ugyanis az adatok hiányos volta, azok megbízhatósága, vagy a statisztikák forrásai egyrészt az adatok hitelességét, másrészt a felhasználhatóságát kérdőjelezték meg. Az államszocializmus ideológiájának megfelelően nem lehetett sem a sajtóban, sem a statisztikákban a valós, nem az elvárt eredményeket tükröző adatokat leírni. A kádári apparátus igyekezett a valós problémák súlyát eltitkolni, amely egyben azt is jelentette, hogy a vizsgált dokumentumokban és iratokban a tartós nehézségekről és a rendszer problémáiról vagy egyáltalán nem, vagy csak burkoltan esett szó. Ezek feljavítása, vagy rosszabb esetben eltitkolása a kádári éra jellemző és gyakori adatkezelési módszere volt. A vizsgált évtized Kádár-kori statisztikai adatgyűjtésében és a korszak adatközlésében ez a rendszerspecifikus kettősség figyelhető meg.

Ugyanakkor készültek olyan belső használatú, a kutatók részére csak korlátozottan elérhető, titkosított adatgyűjtemények, amelyek a Kádár-kori Magyarország valóságos politikai, gazdasági és társadalmi viszonyait mutatták be, pl. az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára vagy a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának jegyzőkönyvei és adatbázisai, melyek a titkosítás feloldása után a kutatók rendelkezésére állnak. Ugyanennyire fontosak a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának a kubai–magyar kapcsolatokra vonatkozó dokumentumai. A fentebb említett adatok, dokumentumok, statisztikák és interjúk összegyűjtése, analizálása és szintetizálása képezi a tanulmány módszertani struktúráját, a tanulmány módszere a leíró elemzés.

A tanulmány újszerűsége abban áll, hogy feltárja a szociológia területéhez kapcsolható szociokulturális integritás tényezőit, ezen belül vizsgálja, hogy a késői Kádár-korszakban vendégmunkásként dolgozó kubai etnikum társadalmi helyzete, munkapiaci szerepe alapján stigmatizációt szenvedett-e el? A tanulmány rávilágít arra is, hogy az etnikai/kulturális különbségek okán a vélt vagy valós szociokulturális „hátrányok”⁹ miatti kategorizálás és látens előítéletesség esetleges felbukkanása összefér-e az államszocializmusban a kollektív egyenlőség eszméjét hangoztató, de a multikulturalitást kizáró eszmerendszer súlyos paradoxonjával?

A kapott eredmények valószínűleg részét képezhetik a „*politika központú*” történetírásnak, és remélhetőleg jóval közelebb visznek annak a kérdésnek a megválaszolásához is, hogy a vendégmunkás-migráció a vizsgált későkádári években a gyarmati kizsákmányolás szocialista formájává alakult-e át, és vajon megvalósult-e a való életben is az államszocializmus ideológiája szerinti faji egyenlőség ismérveit kimerítő és kötelezően követendő magatartásforma a befogadó társadalomban?

⁷ LEAVY 2011. 14–30.

⁸ SÁGI – RIGÓ 2011. 245–246.

⁹ RÉTHY – VÁMOS 2006. 9.

3. AZ „ÁTKÖTÉS” IDŐSZAKA (1956–1989)

Magyarország 1956 utáni történetéről, a Kádár rendszerről a szakmunkák általában az '56-os forradalom és a '89-es rendszerváltoztatás közötti „átkötés”-ként szólnak. Rainer M. János szerint ez a közel 40 év szükségszerű útja volt a korai kapitalizmusba való átmenetnek.¹⁰ Kornai János az átkötés időszakát kiértékelve rámutatott, hogy a Szovjetunió övezetében került kelet- és közép-európai országokban létrehozott szocialista rendszerek alapintézménye az erősen centralizált, hierarchizált és az egyetlenként működő kommunista párt volt. A párt katonás jellege miatt a politikai berendezkedés diktatórikus jellegűnek és szélsőséges osztály- és pártközponturnak értelmezhető. Ideológiáját a marxizmus tanai határozták meg, a felsőbbrendűségi tudat, a messianisztikus megváltás hite hatotta át az államszocializmus közbeszédét. Társadalompolitikája a paternalizmus jegyében fogant és az osztálypolitikai tudat mellett a munkás–paraszt származás dominált.¹¹

A hatvanas évek fordulójától a gazdasági reform és a második gazdasági kibontakozás folyamata már jelentős tudati változásokat okozott az „emberarcú” szocializmus ideológiájában. A gazdasági/szociális folyamatok (vagyongyarapodás, magánszektor, a jólétet a középpontba helyező kispolgári mentalitás) és a tudati változások hatására megkezdődött a magyar társadalom politikai átforgatólódása is. Azonban a helyzet felemáságát mutatja, hogy ebben az időben – ahogy Füstös László és Szakolczai Árpád egy tanulmányukban állítják – a politikai kampányok kiemelt témája volt a szocializmus építését lassító „kispolgári mentalitás jelenléte, és a szocialista embertípushoz méltatlan vagyonszerzés.”¹²

Szintén az ő megfogalmazásuk, hogy a kommunista ideológia egyenlőséget sugalló elmélete háttérbe szorult, és bár a kommunista pártnak köszönhetően megkezdődött az individualizáció, az atomizáció és az intellektualizáció, a rendszer összeomlása elkerülhetetlennek látszott. Következésképpen a kádári korszak harmadik szakaszában a kommunista ideológiai rendszer már teljesen elvesztette társadalomra való befolyását és szerepét, részleges vákuum keletkezett, semmi nem lépett a helyébe. A „légtüres” térben készülődött a változás, amit a Max Weber-i értelemben vett modernizációs értékek, a racionalitás, az anyagi felhalmozáshoz köthető javak és érdekek előtérbe helyezése individualista elemekkel jellemezett.

Szó sem volt már a szocialista embertípushoz méltatlan felhalmozás elítéléséről, a társadalom értékrendje szekularizáltabb lett. A nyolcvanas–kilencvenes évek fordulójára kiéleződött társadalmi, gazdasági, szociális konfliktusokat magas társadalmi tolerancia kísérte. A Kádár-korszak folyamatosan növekvő egyenlőtlenségei már nem tudták elfedni az egyenlőség erőteljes propagandáját. Szakolczai Árpád és Füstös László a politikai, társadalmi változás bonyolultságát taglalva rámutattak arra, hogy amíg az 1990 utáni években a társadalmi, gazdasági és politikai szerkezetváltás teljes vagy részleges identitásváltást is megkövetelt, addig a kilencvenes évek végére a „megkésett fogyasztói társadalom” norma és értékrendszere már széleskörű népszerűsége tett szert.¹³

A kádári szocializmust illetően a külföldi kutatók véleménye több szempontból is eltérő. Tony Judt Európa-történeti összefoglalójában részletesen ismertette nemcsak a magyar forradalom,

¹⁰ RAINER 2011. 137–139.

¹¹ KORNAI 2012. 432.

¹² FÜSTÖS – SZAKOLCZAI 1998. 57–90.

¹³ SZAKOLCZAI – FÜSTÖS 1998. 213–251.

de a rendszerváltás történetét is, párhuzamot vonva a többi, szovjet típusú irányvonal szerint berendezkedő ország helyzetével. Véleménye szerint az 1945 utáni demokratikus Kelet-Európába vetett remények elvesztek és a kádári szocializmus a tekintélyelvű lemaradásból a kommunista „népi demokráciába” való átmenete rövid és könnyű lépés és nem túl meglepő történelmi fordulat volt.¹⁴

A Geoffrey Swain és Nigel Swain kutatópáros a Kádár-korszak reformjairól úgy véli, hogy azok a térség legfejlettebb, legradikálisabb, a gazdaságpolitikában is legmeghatározóbb intézkedései voltak.¹⁵ Más véleményének ad hangot Karl Dietrich Bracher német újhullámos történétíró, aki a Kádár-korszak ideológiai irányvonalát a szovjet mintához hasonlónak, a kádári államszervezést pedig a sztálinizmus korábbi klasszikus mintájára épülőnek tartja, hasonlóan a Szovjetunió testvérországáiban uralkodó, szovjet mintájú berendezkedéshez.¹⁶

A nemzetközi és magyar kutatásokat összegezve tehát elmondható, hogy a kétpólusú vilárendszer idején a magyar (szovjet) kül- és belpolitika két fő szempont szerint alakult. Egyrészt figyelembe vette a világ politikai kettéosztottságának, a kétpólusú nagyhatalmi szembenállásnak a tényét, másrészt ideológiai harcot folytatott az „imperialista hatalmak fellázító politikája” ellen. Az aspektusokat mértéküket és jellemzőiket tekintve alapvetően a szovjet érdekek támogatása határozta meg. A magyar hatalmi központ társadalmi, gazdasági és ideológiai gyakorlatát és cselekvéseit a forradalom leverésétől és Kádár János hatalomra kerülésétől kezdve fő szempontként a szovjet politikai igény szerinti idomulás jellemezte.

4. A LATIN-AMERIKAI NYITÁS IDEOLÓGIÁJA ÉS SAJÁTOSSÁGAI

A korábbi gyarmati területekkel való kapcsolatok szorgalmazásának nem titkolt ideológiai célja volt a felszabadult gyarmati népek Nyugattól való függetlenedésének elősegítése és a működő szocializmus „emberbaráti” arcának a megmutatása az imperialista kizsákmányoló törekvésekkel szemben. Ezért kiemelten nagy hangsúlyt kapott a volt gyarmati rendszer felbomlása után az „elmaradott” népek támogatása, és a Szovjetunió hathatós nyomására Magyarország is aktív kapcsolatokat épített ki harmadik világbéli országokkal az 1956-os forradalom leverése után.¹⁷ A harmadik világ országaiból érkező vendégmunkások munkaerejére igényt tartó törekvések magyar részről, a szovjet nyomás ellenére is alacsony intenzitásúak maradtak, és főképpen a szocialista blokkhoz fűződő kényszerű elkötelezettség és kapcsolatok határozták meg azokat. Így az ötvenes–kilencvenes évek között korlátozott számban érkezett bevándorló munkaerő az országba a volt gyarmati területekről, leginkább Mozambikból, Angolából, Nigériából, Algériából, Líbiából, Szudánból, Egyiptomból, Libanonból, Szíriából, Jemenből, Irakból, Kambodzsából, Laoszból és Vietnámból.¹⁸

A vietnami háború fokozódása új fejezetet nyitott a harmadik világbéli munkamigrációnak és diákoknak a szocialista Kelet-Európába érkezéshez. Az 1960-as évek végén és a későbbi években a keleti blokk országai már Latin-Amerika (Kuba) volt gyarmati országaival is ún.

¹⁴ JUDT 2005. 167–181.

¹⁵ SWAIN – SWAIN 1998. 118–126.

¹⁶ BRACHER 1979. 366–380.

¹⁷ BORTLOVÁ-VONDRÁKOVÁ – SZENTE-VARGA 2021. 297–315.

¹⁸ MELEGH – SÁROSI 2015. 241–242.

Kulturális és Tudományos–Technikai Együttműködési Megállapodásokat írtak alá,¹⁹ de közülük a nyolcvanas évekre csak Vietnám és Kuba maradt meg fontos kapcsolatként, a többiek súlya a későbbiekben visszaesett.²⁰ A hidegháborús nemzetközi helyzetben a kubai forradalom jelentősége felértékelődött, és a kínálkozó lehetőség az Amerikai Egyesült Államok közvetlen szomszédságában lévő államközi kapcsolatok létesítésére gyorsan felkeltette Moszkva érdeklődését, a latin-amerikai ország geopolitikai helyzete és az USA közelsége miatt.

A kubai vendégmunkaerő beáramlásáról csak az 1980-as esztendőktől kezdve találhatók hivatalos adatok, mert sem az 1950-es évek végén csak szórványosan érkező kubai vendégmunkások számáról, sem a '60-as, '70-es években érkezőkről nem történt érdemleges statisztikai adatgyűjtés. Magyarország és Kuba 1980-ban kötötte az első munkaügyi egyezményt, erről már készült dokumentum.²¹ Az 1980-as ideiglenes munkaügyi szerződésben meghatározták a Magyarországra érkező lehetséges 380-as keretszámot, mely a következőképpen oszlott volna meg: a Pamutnyomóipari Vállalat 50 fő női munkaerő, a Pamutfonóipari Vállalat 50 fő, a Pápiripari Vállalatnál 50 fő, az Ikarusnál 50 fő férfi munkás, az Orionnál 50 fő, a Szerszámipari Műveknél 50, a Dunai Vasműnél 50 és a Salgótarjáni Acélműnél 30 kubai férfi munkatárs.²²

A kubai vendégmunkások első csoportja viszont csak 1981 áprilisában érkezett Magyarországra,²³ és az év végére több száz női munkaerő dolgozott már a magyar könnyűiparban. A Magyarországon munkát vállalt kubai nők 77%-át a textiliparban, pl. a Lőrinci Fonóban és a Kistextben foglalkoztatták. 1982-ben 360 kubai vendégmunkás érkezett még, 1983 januárjában és februárjában pedig 800 fő, férfi–nő vegyesen, és az év végére ez a szám 1333 főre emelkedett.²⁴ *Melegh Attila és Sárosi Annamária* 4232 kubai kumulatív beáramlással számolt az 1980–1989 közötti időszakra a Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján. A kubai vendégmunkások munkavégzéséről az ország szocialista vállalatainál átfogó statisztika nem áll rendelkezésre ebből az időszakból.²⁵

Összegezve tehát a munkaerő-migráció nem újkeletű jelenség, a keleteurópai térségben a rendszerváltozásokhoz közeledve a folyamat intenzívebbé vált és beleilleszkedett azokba a világméretű trendekbe, amelyek a keleti blokk országait érintő állami berendezkedések változása utáni globalizáció korát jellemezték. Vagyis a határokon átnyúló gazdasági/társadalmi/kulturális folyamatok, mint pl. a munkaerő-migráció, előrevetítették a 20. század végére a jelenség transznacionalizálódását.

Az alábbi táblázat több évet ölel fel a vendégmunka-migráció magyarországi alakulásáról a kádári államszocializmus évei alatt, de nem csupán a kubai, hanem a más nemzetiségű vendégmunkások beáramlásának a számát is tartalmazza. Kimagasló mértékben volt kibocsátó ország ebben az időben Románia és Ukrajna a munkamigráció tekintetében.

¹⁹ MELEGH – SÁROSI 2015. 240.

²⁰ MELEGH – SÁROSI 2015. 245–249.

²¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K IV, Kuba, 1981/ 56. doboz, 84–61. „Magyar-kubai munkaügyi együttműködés”.

²² SZENTE-VARGA 2020. 40–42.

²³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K IV, Kuba, 1981/56. doboz, 84–61 „Magyar-kubai munkaügyi együttműködés”; 1981/59. doboz, 84–605 „A kubai dolgozók magyarországi foglalkoztatásának 1 éves tapasztalatairól szóló tájékoztató”; SZENTE-VARGA 2020. 39.

²⁴ ZALAI 2010. 2010. 69–77.

²⁵ MELEGH – SÁROSI 2015. 228–235.

Küldő országok szerint kumulált beáramlás Magyarországra 1980–1989 között		
Sz.	Küldő ország	Fő
1.	Románia	50 517
2.	Lengyelország	11 730
3.	Ukrajna	27 913
4.	NDK	4400
5.	Kína	11 276
6.	Kuba	4232
7.	Csehszlovákia	2783
8.	Jugoszlávia (rég)	4456
9.	Vietnam	2043
10.	Líbia	1046

1. ábra: Küldő országok szerinti kumulált beáramlás Magyarországra
1980–1989 között
(Forrás: MELEGH – SÁROSI 2015. 240.)

5. AZ EGYMÁSRA UTALTSÁG KÉNYSZERE A BIPOLÁRIS VILÁGBAN

1952. március 10-én a katonatiszt, *Fulgencio Batista* másodszor is magához ragadta a hatalmat, törvénytelenül, vértelen puccsal. A vizsgált téma szempontjából azért érdekes *Batista* második elnöki időszaka, mert a magyar 1956-os forradalom és *Kádár* konszolidációs tevékenységének kezdeti két éve²⁶ egybeesik diktatúrájának²⁷ utolsó két éves időszakával. Azaz, ami a magyar 1956-os forradalom és *Kádár* konszolidációs tevékenységének kubai visszhangját illeti, azt még *Batista* önkényuralmának keretében célszerű vizsgálni.

Kerekes György részletesen ismerteti az 1952. márciusától uralomra került, második *Batista*-kormány politikai/gazdasági struktúrájának a jellegzetességeit. 1952 márciusától egy olyan

²⁶ 1956. november 4-én Szolnokon *Kádár János* vezetésével alakult meg az ún. forradalmi munkás-paraszt kormány. Majd közel 33 éves regnálása után 1989 májusában a pártelnöki tisztségéből és központi bizottsági tagságából is fölmentette a Magyar Szocialista Munkáspárt akkori vezetése. In KENYERES 1994.

²⁷ *Batista* első elnöki hivatali ideje 1940. október 10.–1944. október 10. közé esett. Második elnöki időszaka 1952. március 10-től 1958. december 31-ig tartott. In ANDERLE 2004. 97–114.

fasiszta jellegű zsarnoki hatalom került uralomra, melyet az Egyesült Államoktól való félgymati függés, a gazdasági–társadalmi struktúra deformáltsága, éles társadalmi, gazdasági és szociális egyenlőtlenségek és politikai terror jellemeztek.²⁸

Batista ideológiai irányvonala a diktatórikus, fasiszta jellegű kormányzása alatt távol állt a kommunista eszmék elfogadásától. *Kupi László* idézi a *Diario de la Marina* 1952. március 14-i számában megjelent interjút, melyben az elnök kijelentette, hogy a kommunizmus nagyon gyenge Kubában és hogy kormányának semmi köze nincs a kommunistákhoz. „*A kommunizmus egy olyan külföldi ideológia, amely ellentétes az eszméinkkel.*”²⁹ Az idézett kijelentés nyilvánvalóvá tette a *Batista*-rezsím ellenességét a kommunista állami berendezkedéssel szemben és meghatározta a későbbi, az 1956-os magyarországi eseményekhez való hozzáállását is. Szovjet nyomásra 1956 májusában történt ugyan próbálkozás a *Batista*-kormány ideje alatt a szigetországgal való kapcsolatfelvétellel, de a folyamat megrekedt az 1956 őszi bekövetkező magyar forradalom következményeinek hatására.³⁰

Az 1956-os forradalom és a magyarországi események rendkívül erős sajtónyilvánosságot kaptak Kubában. *Horváth Emőke* a Magyar Távirati Iroda (MTI) korabeli tudósításaira támaszkodva ismerteti, hogy a legnagyobb példányszámú kubai katolikus napilap, a *Diario de la Marina* hasábjain 1956 október 24-én részletes cikket közölt a Magyarországon kialakult helyzetről, a budapesti hírek minden nap szerepeltek a lapban, egészen az év végéig, teret biztosítva a magyar helyzet által keltett nemzetközi visszhang bemutatásának is.³¹ A napilapban hangsúlyozandó elem *Emilio Núñez Portuondo*³² bejelentése volt, mely szerint Kuba nem ismeri el a Kádár-kormányt, és azt sem támogatja, hogy Magyarország részt vegyen a napokon belül összeülő Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésén.³³ Az ENSZ továbbra is (1957 és 1963 között) na-

²⁸ A deformált gazdasági szerkezetből hiányzott az ipari szektor, a gazdaság fő hajtóereje cukornád exportja volt a korábbi években. Azonban az 1952 decemberében kialakult cukorválság miatt gazdasági hanyatlás következett be, a munkanélküliség drasztikusan emelkedett, a nép elképesztő nyomorban és elmaradottságban élt, szemben a fényűző turistaparadicsom érzékelhető gazdagságával. Így a nép bizalma elemi erővel nyilvánult meg a katonai junta megdöntése iránt. A megváltozott tömeghangulat és *Fidel Castro* forradalmárainak állandó jelenléte ekkor már komoly gondot jelentettek *Batistának*. A kialakult helyzetben az 1958. októberi választások a rezsím számára kedvezőtlenül alakultak, nem hozták meg a kabinet által várt eredmény. A baloldali erők bojkottja az ország nagy részén sikerrel járt. A fasiszta jellegű diktatúrát *Fidel Castro* forradalmi erői buktatták meg, mert 1959. január 1-jén a Felkelő Hadsereg magához ragadta a hatalmat és kormányt alakított. *Batista* rezsímje összeomlott, 1959. újjév napján elmenekült Kubából. In KERÉKES 1979. 13–16.

²⁹ KUPI 2021. 412.

³⁰ *Sebes István* külügyminiszter-helyettes és *V. V. Asztafjev*, a budapesti szovjet nagykövetség tanácsosa 1956. május 11-én folytatott megbeszélése során hangzott el szovjet részről a javaslat, hogy kívánatos lenne, ha Magyarország az egész szocialista tábor érdekében felújítaná korábbi jó latin-amerikai kapcsolatait. In HORVÁTH 2018. 54.

³¹ A megnövekedett érdeklődést a *Diario de la Marina* hagyományai magyarázzák, hiszen a lap korábbi tulajdonosa Magyarország első tiszteletbeli konzulja volt, ezért az újság a családi tradíció folytán is érdeklődve fordult a magyar vonatkozású hírek felé. In HORVÁTH 2018. 63.

³² *Emilio Núñez Portuondo* 1952–1958 között Kuba állandó ENSZ-képviselője volt, valamint két cikluson keresztül az ENSZ Biztonsági Tanácsának elnöke is. In HORVÁTH 2018. 63.

³³ 1956. november 21-én este (magyar idő szerint 22 órakor) két határozati javaslat került elfogadásra az ENSZ Közgyűlésén a magyar helyzet ügyében. A kubai részről megtett javaslat követelte a szovjet csapatok kivonulását és a deportálások azonnali leállítását (korábban az a hír terjedt el, hogy nőket és gyerekeket is deportáltak Magyarországról a Szovjetunióba). A másik határozati javaslat (India, Ceylon és Indonézia által előterjesztve) kérte a magyar kormányt, hogy engedje be az ENSZ megfigyelőit a helyszínen történő vizsgálat lehetősége miatt, a Szovjetunióba való deportálások valós voltáról. In Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, MTI külpolitikai információ. A magyar kérdés az ENSZ előtt, 1956. november 22. 30.

pirenden tartotta az úgynevezett „magyar kérdést”, ezzel nemzetközileg elszigetelte Magyarországot, állapítja meg Horváth Emőke,³⁴ az országon belül pedig a kubai vezető sajtómédium az 1956-os forradalom fegyveres leveréséről és a Szovjetunió beavatkozásáról szóló tudósításain keresztül hangot adott Kuba hidegháború kapcsán felerősödött kommunizmus-ellenességének.

A kádári hatalomátvételnek (1956. november 4.) és Batista-diktatúra 1956-tól számított hátralevő éveinek (1959. január 1-ig) a közös történelmi idősíkban történő párhuzamos vizsgálata azért lehet szükségszerű, mert a kubai fasiszta jellegű államszervezet és a kádári kommunista hatalom közötti ideológiai különbség, valamint az időközben bekövetkezett magyar forradalom leverésének visszhangja eleve kizárta a Batista-rezsim alatti bilaterális diplomáciai kapcsolatok létesítését és kereskedelmi-kulturális egyezmények megkötését.

Rendszerváltozást – mely a szigetország politikai szemléletbeli változását is maga után vonta – a Fidel Castro által vezetett forradalom győzelme hozott. 1953. július 26-tól kezdődően, több éves gerilla háborút követően, 1959. január 1-én sikerült Castro forradalmi csapatainak megdönteni Fulgencio Batista diktatúráját. Az elnyomás megszűnését követően Castro reformjainak köszönhetően Kubában egy demokratikus jellegű folyamat kezdődött a korábbi diktatórikus és kommunistaellenes állami berendezkedéssel szemben.³⁵

A demokratikus népfelkelés győzelme és megszületése 1961-ig tartott. Kerekes György szerint ez az időszak az erőfelmérés és a külpolitikai nyitás időszaka volt a castrói rezsim számára. Ugyancsak ő fejt ki, hogy a forradalom jellege kezdeti szakaszában demokratikus, antiimperialista jellegű vonásokat mutatott, de már tartalmazott antikapitalista intézkedéseket is. A jellegbéli változás 1960 második felében kezdődött, mert ekkor a forradalom már szocialista jelleget öltött. A harmadik szakaszban, 1965-től számos vonatkozásban módosult a külpolitikai vonalvezetés, a szocialista építés lényegi feladatainak meghatározása, a gazdaságirányítás szisztémája, a szocializmus gazdasági törvényeinek értelmezése.³⁶

Anderle Ádám idézi azokat az elemzéseket, melyek három veszélyes pontot láttak a kubai politikában: „a kommunista befolyás növekedését, a várható agrárreform USA-tulajdonra vonatkozó súlyos következményeit és a szomszédos országok felé irányuló felforgató tevékenységet.”³⁷ A földreformra a válasz nemsokára megérkezett. Az amerikai kézen lévő kubai birtokok államosítása miatt az Amerikai Egyesült Államok befagyasztotta a kubai kormány számláit, megszakította a diplomáciai kapcsolatait. Az USA és Kuba viszonyának gyors romlását követően a kubai fél magatartásában fordulat következett be, a karibi ország a Szovjetunióhoz fordult segítségért és javaslatot tett a szocialista országokkal történő diplomáciai kapcsolatok

³⁴ HORVÁTH 2018. 54.

³⁵ Fidel Castro, a Kubai Kommunista Párt (1963. október 3.) főtitkára, aki egyben az ország miniszterelnöke is lett, egy keményvonalas, marxista-leninista rezsimet vezetett be és kormánya kommunista irányvonalat vett fel. A forradalom első évében összesen 693 törvényt hoztak, melyekben a nemzeti szuverenitás érvényesítését, önálló kül- és nemzeti politika megvalósítását, a demokratikus szabadságjogok érvényesítését, a közeleti tisztaság megeremelését tűzték ki célul. A külföldi tulajdonban álló létesítményeket, birtokokat államosították, az agrárreformban maximálták a földtulajdon nagyságát, a nincsteleneket földhöz juttatták és meghatározták a földek értékét. Így létrejött egy nagy állami mezőgazdasági szektor. Az ipari szektor fejlesztése is megkezdődött, néhány iparágban béremelések történtek, az országos közmunka szervezése pedig a munkanélküliség csökkentését szolgálta. A szociális reformok célja a nép életkörülményeinek javítása volt. (pl. az oktatás és az egészségügy fejlesztése, a közszolgáltatások és alapvető közszükségleti cikkek árának csökkentése, a gyógyszerek árának, a telefonkölségeknek a mérséklése.) In KERESKES 1979. 32–44.

³⁶ KERESKES 1979. 91.

³⁷ ANDERLE 2004. 118.

felvételére.³⁸ *Fidel* megértette, hogy a Szovjetunió hasznos lehet a Kubának való segélynyújtásban, és ellensúlyt jelenthet az ellenségének tekintett amerikaiakkal szemben.³⁹ Ezen a ponton a kubai kormány végérvényesen felhagyott az autonóm (azaz Moszkvához képest független) politikára irányuló ambícióival, és sürgősen kereste annak a módját, hogy a munkanélküliséget és a gazdasága rossz helyzetét ezen az úton csökkenthesse, ugyanis az USA által fenntartott fenyegetettség miatt a védelmi szakpolitikát elsősorban a katonai kiadások terhei alakították, így a kubai társadalom az 1960-as évek végéig, mint hadikommunizmus működött.⁴⁰ A szocialista országokhoz való csatlakozás érdekházasságnak is tekinthető – véli *Anderle Ádám*, ugyanis Kubának szüksége volt a szocialista tábor minden területet átfogó, de leginkább politikai/gazdasági és katonai védelmi segítségére.⁴¹

A kubai „rendszer váltás” (1959) hatásai a szigetország kubai–magyar kapcsolatainak vonatkozásában innentől világosan kirajzolódnak, ugyanis a változások egyikeként a diplomáciai enyhülés jelei már mutatkoztak az ötvenes évek végén. A megdőntött *Batista*-rezsimben az 1956 májusában történt kapcsolat felvétel próbálkozásai megbuktak a magyar forradalom kubai viszszhangja és a bukott rezsim kommunista ellenes, elutasító ideológiájának köszönhetően. Igaz ugyan, hogy a Kádár-kormány csak 1959. január 23-án ismerte el a szigetország kormányát törvényes kormányként,⁴² a változás szele azonban 1959 végén már érződött. A kubai állam elismerésének késlekedésében szerepet játszott, – ahogy *Molnár Lilla* említi – hogy a magyar fél nem tudta pontosan értelmezni a forradalom demokratikus jellegét, hiszen a kubai kommunista párt nem vett részt a forradalomban, a folyamat nem a munkásmozgalom soraiból indult el, a forradalom vezetői pedig polgári származású és neveltetésű, a gazdag vidéki felső- vagy középosztályhoz tartozó, fiatal értelmiségiek voltak.⁴³ A kezdeti nehézségek áthidalása után a kubai Külügyminisztérium írásban hozzájárult ahhoz, hogy a következő évben kereskedelmi tárgyalások induljanak a két ország között.⁴⁴

Ezután 1960. december 17-én egy napra Budapestre érkezett *Ernesto Che Guevara*, a Kubai Nemzeti Bank elnöke és tájékoztatta az MSZMP Központi Bizottságát arról, hogy a diplomáciai kapcsolatok széleskörűvé tételének feltétele kubai részről a magyarok elleni előítéletesség felszámolása: „fokozatosan kell felszámolni a kubai lakosság elmaradott részeiben meglévő magyarellenesség előítéleteket” – írta a legnagyobb példányszámú kubai katolikus napilap, a *Diario de la Marina*.⁴⁵ Milyen magyar-ellenes előítéletről tett említést *Che Guevara*? Az előítéletességről történt megjegyzés arra a kubai közhangulatra utalt, amelyben a kubai lakosság az ’56-os események okán a Szovjetuniót agresszorként, a magyar regnáló vezetést pedig a népet elnyomó diktatúráként tartotta számon.

³⁸ BARÁTH 2015. 39.

³⁹ <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB400/docs/Interview%20with%20Aleksiev.pdf> (letöltési idő: 2024. június 1. 14:56)

⁴⁰ DOMINGUEZ 1989. 98.

⁴¹ ANDERLE 2004. 139.

⁴² Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára II/3-H osztály iratai, O – 8 – 246, 32., KüM 00357 sz. irat

⁴³ MOLNÁR 2023. 90.

⁴⁴ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, II/3-H osztály iratai, O – 8 – 246, 32., KüM 002104/1 sz. irat

⁴⁵ A napilap október 24-én részletes cikket közölt a Magyarországon kialakult helyzetről, és folyamatosan tudósított a budapesti hírekről minden nap. In MTI Külföldi Hírek, 1956. november 3. 133.; BORTLOVÁ-VONDRÁKOVÁ – SZENTE-VARGA 2021. 297–315.

1962-ben az Amerikai Egyesült Államok blokádjára válaszként megkezdődött a szovjet rakéták és vadászpilóták, valamint az emberi erő (elit alakulatok) Kubába telepítése.⁴⁶ A világ számára 1962. október 22–28. között felsejlett egy harmadik világháború lehetőségének a veszélye. A kubai rakétaválság eszkalálódása szerencsére nem következett be, de tanulságai és következményei a kubai vezetést új politikai irányok és hangsúlyok keresésére ösztönözték.

A szovjet külpolitikai igény a kubai rakétaválságot követően még inkább szorgalmazta az ellenőrzése alá tartozó keleti blokk országait, hazánkat is a Latin-Amerika felé irányuló nyitás kibővítésére. Az 1972-es év új lehetőségeket hozott a szigetország számára, mert belépett a KG-ST-be (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa) és a diplomáciai kapcsolatok kibővülése mellett már gazdasági segítségről szóló egyezmények is születtek.⁴⁷

A kádári vezetés idomulva és kényszerülve az elvárt igényekhez, a szovjet államszocializmus elveinek és stratégiáinak megfelelően alakította ki szakpolitikáit, külpolitikáját is a harmadik világbeli országokkal. Az államszocializmus kezdeti időszakában a szocialista irányultságú országok, pl. Kuba, Chile, Líbia és Vietnám stb. még értékes külkapcsolatnak számítottak, azonban a rendszerváltoztatás körül a külpolitikai irányvonal átalakult, így a kubai kapcsolatok, értéküket tekintve hátrább szorultak. Közrejátszott ebben az a gazdasági folyamat is, melyben Magyarország textilipara az 1990-es évek elejét követően leépült, megszűntek/leálltak a bányák, illetve befejeződtek olyan nagy beruházások, mint az ózdi kohászati üzemek, a beremendi cementmű stb. A latin és más országok helyére Kína mint szocialista, de nem európai állam vált fontossá bevándorló és vendégmunkás-migráció szempontjából. Bár a Kínából érkezők inkább a (virágzó) kereskedelmi tevékenységet részesítették előnyben a magyar könnyűipari termékek hiánypótlásának céljából.

Alekszandr Alekszejev, aki 1962-től 1968-ig kubai szovjet nagykövet volt Havannában, kifejtette, hogy fennállása során a szovjet típusú államszocializmus a kapitalista világ gazdaság történeti migrációs kapcsolatrendszeréből nem lépett ki, csak más jelleggel bírt. Ezért a migrációs folyamatokat, mint a diák- és vendégmunkás bevándorlást a keleti blokkba a történeti kapcsolatrendszereken belül érdemes vizsgálni. A nagykövet véleménye szerint az amerikai propaganda jelentős oka volt az Egyesült Államok és Kuba közötti szakadásnak, amelyet egy sor amerikai akció súlyosbított. Mindezek az események szovjetbarát érzéseket szítottak Kubában.⁴⁸ *Samuel Farber* szerint pedig *Castro* mozgalma az amerikai imperializmusra adott nacionalista válasznak, nem pedig önmagában egy kommunista forradalomnak volt értékelhető.⁴⁹

Összegezve a magyar államszocializmus és a kádári konszolidáció megítélését megállapítható, hogy az '56-os belpolitikai események még több ezer km távolságra is ellenszenvet

⁴⁶ *Hruscsov*, a szovjet Kommunista Párt főtitkára kezdeményezésére 24 db közép hatósugarú és 16 db kis hatósugarú rakéta kilövőállást telepített Kubába (a rakéták egy része atomtöltettel rendelkezett) és 22 MIG elfogó vadászpilótát és 42 db IL-28-as bombázó repülőt is szállítottak a szigetre a 42 ezres katonai elitegység mellé. Párhuzamosan pedig épült egy gigantikus tengeralattjáró bázis. In ANDERLE 2004. 128.

⁴⁷ Öt évre szóló árucsereforgalmi, fizetési, hitelnyújtási, műszaki és tudományos együttműködési megállapodás, majd 1966 októberében külön tudományos-kulturális együttműködési egyezmény aláírására került sor Havannában. Ezt követően megalakult a magyar–kubai műszaki–tudományos együttműködési bizottság. In KERÉKES 1979. 289.

⁴⁸ A „*Le Gouve*” francia hajó felrobbantása, a kubai olaj eladásának megtagadása, a kubai olaj behozatalának blokkolása és nem utolsósorban a Disznó-öbölben (Playa-Giron) hadművelet okozott feszültséget a kubai–amerikai kapcsolatokban.
IN <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB400/docs/Interview%20with%20Aleksjev.pdf> (letöltési idő: 2024. június 1. 18:23)

⁴⁹ FARBER 2006. 142–148.

keltettek. A kádári adminisztráció a szovjet útmutatáshoz igazodva, segítő kezet nyújtott ahhoz, hogy a Szovjetunió megvethesse a lábát Kubában, a nagy riválisa térszomszédságában. Azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a szovjet blokk országainak kapcsolatrendszere, azok irányultságának változása és a harmadik világ felé nyitás oka a globálisan megváltozott nemzetközi külpolitikai tényezőkben is keresendő. Ugyanakkor a keleti blokkon belüli ideológiai irányvonal kötelező követése mellett a kádári adminisztráció alatti magyar gazdasági szerkezet megváltozása is közre játszott az irányváltáshoz. Magyarország esetében a gyarmati rendszer felbomlásának következményei közvetlen módon nem játszottak komoly szerepet sem a kül-, sem a belpolitikai irányvonal lehetséges megválasztásában, mivel a Kádár-kormánynak az önálló kezdeményezésre nem volt lehetősége. Az imperialista hatalmak elleni harc új formája így a kulturális, mind az oktatási területen, valamint a munkaerőpiacon a harmadik világ diákjainak és vendégmunkásaiban fogadása révén nyert teret a szocialista blokk országaiiban.

6. A KÁDÁRI SZOCIALISTA TÍPUSÚ MOBILITÁS JELLEMZŐI

Az 1960-as évek elejétől a Kádár-korszak politikai gondolkodásának vezérlő eszméje az „*élhető szocialista nemzet*” és az „*emberarcú szocializmus*” képeinek a sugalmazása volt, hiszen a volt gyarmatokról érkező hallgatók és vendégmunkások jelenléte a szocialista forradalom világméretűvé válásához vezető irányt jelentethette volna. Kuba KGST-hez való csatlakozása (1972) után a magyar kormány bilaterális kereskedelmi és kulturális egyezmények aláírásával végül is eleget tett a szovjet külpolitika által szorgalmazott akaratsnak.⁵⁰ A kádári vezetés nem akart összeütközésbe kerülni az internacionalista segélyeket bőkezűen osztogató Moszkvával, segítettek, de nem estek túlzásba, ahogy a *Magyar Nemzet* 1990. áprilisi száma említi.⁵¹

A kubai munkások az államközi szerződések feltételeinek eleget téve (párthűség, megbízhatóság, kifogástalan erkölcs stb.) érkeztek, számukat és tartózkodásuk feltételeit a fentebb említett kölcsönös egyezmények szigorúan meghatározták. Többnyire képzetlen munkaerőként dolgoztak a textil- és a fémiparban és toborzásuk célja volt, hogy Magyarországon betöltsék az alacsony bérköltségű képzés nélküli munkaerő egyre növekvő hiányát, másrészt a karibi országban egyre növekvő munkanélküliség miatt a kubai fiataloknak kívánatos volt külföldön munkát vállalni.

A kulturális és etnikai sokszínűség elképzelése a kádári ideológia világképében a szocialista mobilitás új fajtájaként jelent meg és a korszak atmoszférája a harmadik világból érkezett személyeknek az elnyomó sorból való kimentését sejtette. *Apor Péter* ennek a korszaknak a kapcsán egy olyan képzeletbeli világ létéről írt, melynek példát kellett volna mutatni a kapitalista államok részére abban, hogy a fejlődő világból érkező fiatal emberek lehetőséget kaptak megismerkedni a fejlett európai szocializmus eredményeivel. A magyarok pedig alig várták, hogy végre bevonhassák színes bőrű elvtársaikat a világ minden népét felölelő imperializmus elleni küzdelembe.⁵²

Azonban *Charles K. Armstrongnak* a Szovjetunió archívumában végzett kiterjedt kutatásai nyilvánvalóvá tették, hogy a kelet európai hatóságok kölcsönösen megpróbálták

⁵⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, KÜM 9292. XIX-J-1-j TÚK, Kuba (1945–1964) 1. doboz 1/a tétel. Az Elnöki Tanács 5/1961. sz. határozata. *Magyar Közlöny*, 1961. március 26. 141.

⁵¹ 1986 és 1990 között mindössze húszmillió forintnyi segítséget nyújtottunk Kubának jobbra oktatási és szakemberképzési céllal. In Visszarendelt kubai munkások, füstölő Ikarusok. *Magyar Nemzet*, 1990. április 5. 2.

⁵² APOR 2017. 27–29.

megakadályozni, hogy polgáraik személyes kapcsolatokat építsenek ki egymással.⁵³ A magyar vállalatok általában szintén kevésbé voltak nyitottak arra, hogy nagy létszámban fogadjanak idegymunkásokat, és a magyar közvélemény előtt lényegében ismeretlenek maradtak a szolidaritás azon formái, melyek személyes kapcsolatok kialakulásához vezethettek volna a magyartól eltérő kultúrát képviselő kubai vendégmunkások és a magyarok között.⁵⁴

Böröcz József tárta fel, hogy az államszocializmus idején a munkavállalók körében jelentős megkülönböztetést jelentett a munkavállaló jogi státusza. Ezek közül a legjelentősebb az „*áll-lampolgár-munkaerő*” és az „*állampolgársággal nem rendelkező munkaerő*” megkülönböztetése volt, az utóbbi a külföldi vendégmunkások munkaerőpiaci pozíciójára és besorolására utalt.⁵⁵ Az állampolgárság azért volt fontos tényező, mert ennek megléte vagy hiánya és az ehhez a státuszhoz kapcsolódó politikai tudat éles és kategorikus megkülönböztetésekre adott alkalmat a hazai és külföldi munkavállalók között.

Miközben a Kádár-korszak politikusai hivatalos politikai és kulturális megnyilatkozásaikban magasztalták és a szocialista ideológia alaptételének tekintették a különböző embertípusok közti alapvető egyenlőséget, ugyanakkor elutasították a multikulturális sokszínűséget. A különböző etnicitású emberektől azt várták el, hogy vállalva harcoljanak az imperializmus ellen és a szocializmusért, azonban semmiképpen sem úgy, mint egy világméretű multietnikus, multikulturális társadalom egyéni tagjai, amelynek mindannyian hasonlóképpen a részei lennének –állapította meg *Apor Péter*.⁵⁶

Összefoglalva tehát a kádári államszocializmus nemzetek és egyének egyenlőségéről szóló szép eszméje lényegében csak propagandisztikus formában létezett. A valóságban az elvárt szocialista világgéppel szemben (mely papíron képviselte a fajok közötti egyenlőség elvét), a mélyebb ideológiai megnyilvánulások azt az álláspontot tükrözték, hogy a homogén nemzeti kultúrák keveredése, azok multikulturálissá válható jellege és szellemisége zavaró lehet és csak összekeverte volna a szocialista ideológia deklaráltan helyes értékeit. Ugyanakkor a szocialista világgépbe nem illő bizonytalanságot hozott volna az államszocializmus zászlója alatt felsorakozó emberfőkben. Ez az ideológia, mely meghatározta a politikai megoldásokat is, a keleti blokk világán belül az 1980-as évek végéig megmaradt és meghatározó eszmeisége az új típusú, vendégmunkás migráció társadalmi megítélésére is rányomta a bélyegét. A „*fajok*” közötti egyenlőség szocialista paradoxonja, a kollektív egyenlőség eszméje és az egyéni integráció iránti érdektelenség közötti feszültség egészen a kelet európai szocialista rendszerek bukásáig érvényben maradt.⁵⁷

7. VENDÉGMUNKÁS-IDEGENKÉP AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUSBAN

A hivatalos magyar álláspont szerint Magyarország munkaerő-helyzete „*nem különösebben indokolta a kubai munkavállalók foglalkoztatását*”, ezért a program elsődleges célja Magyarország

⁵³ ARMSTRONG 2013. 165–168.

⁵⁴ A két ország munkaügyi minisztériumainak megállapodása alapján (1980. április 19.) 276 kubai érkezett az év augusztusában. In Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, XIX-C-5-a 1550 d. Munkaügyi Minisztérium iratai. Jelentés a kubai munkások magyarországi alkalmazásáról. Budapest, 1982. május 21.

⁵⁵ BÖRÖCZ 2015. 109.

⁵⁶ APOR 2017. 29.

⁵⁷ APOR 2017. 32–36.

szempontjából a kétoldalú gazdasági és politikai kapcsolatok erősítése volt a szigettel, elsősorban geostratégiai szempontból.⁵⁸ Ezért a magyar munkaerőpiac mégis foglalkoztatott idegen munkásokat, általában azonban csak olyan munkakörökben alkalmazták őket, amelyeket a helyiek nem akartak betölteni. A magyar kormány gazdasági érdeke olyan megüresedett állások betöltése volt, amelyeket a kevés fizetésért a helybeni munkaerő nem végzett el. A vendégmunkások szakmai képezésének megszerzése azonban elmaradt, így a magyar vendégmunkás program ténylegesen különbözött a nyugat-európai vendégmunkás programtól, ahol a bevándorló képzetlen munkaerő szakismeretekre is szert tehetett. A kubaiak ilyen természetű reklamációját és elégedetlenségét a magyar vezetés nemcsak a foglalkoztatási program problémáiból fakadónak, hanem politikai vonatkozásúnak ítélte meg.⁵⁹

A vendégmunkások munkamoráljáról, a magyarokkal létesített kapcsolatairól kevés az adat, csak néhány levéltári dokumentum és a korabeli magyar sajtóforrás, valamint szemtanúk beszámolója tanúskodik ezekről. A vándormunka-szerződések szerint a külföldi vendégmunkások csak meghatározott ideig (4 évig) dolgozhattak a fogadó országban. A lányok csak akkor jelentkezhetek külföldi munkára, ha a helyi forradalomvédelmi lakótömbi bizottság kedvező véleményt adott a családjukról. A Kubai Kommunista Párt tagsági igazolványa külön előnyt jelentett. A rövid havannai felkészítón a magyar szokásokkal ismerkedtek, aztán hamar mélyvízbe dobták a többségében iskolapadból kikerült, munkatapasztalat nélküli tizenhét- és húsz éves lányokat.⁶⁰ *Castro* nem bízta a véletlenre, kiket enged ki és vár feltétlenül vissza, erről személyesen is meg akart győződni. *Udvardi Péter* írja visszaemlékezésében, hogy *Castro* 1972-es budapesti látogatása kezdetekor azonnal a Magyarországon tanuló és dolgozó kubaiakhoz sietett, és hosszan elbeszélgetett velük munkájukról és beilleszkedésükről a magyar társadalomba.⁶¹

A kubaiak külsőre is és temperamentumukban is jelentősen eltértek a magyar népességtől, következésképpen nagy feltűnést keltettek a magyar állampolgárok körében. A vendégmunkások zömét kitevő 18–26 év közötti kubai lányok különös érdeklődésnek voltak kitéve a zene és tánc rendkívüli szeretete miatt is. Az egzotikus megjelenésű és idegen kultúrából érkező kubai munkások jelenléte a közbeszéd állandó témájává vált és beépült az 1980-as Magyarország Kubáról és reprezentánsairól alkotott idegenképbe. „*Májusban 16 kubai lány érkezett Tolnára, hogy 4 év alatt szakembert faragjanak belőlük. Átalakítottuk a leányszállásokat, tolmácsot fogadtunk, magyarul tanítjuk őket, közben a szövvőnő szakmára is. Nehéz velük, mert állandóan táncolni és énekelni akarnak, még munka közben is*” – írta a *Tolna Megyei Népújság* 1986 júniusában.⁶²

A kubai vendégmunkásokat elvileg ugyanazok a jogok és kedvezmények illették volna meg, mint a magyar dolgozókat. Hogyan is lehetett volna bárkit kizsákmányolni egy jól működő szocialista országban? Csakhogy valójában a teljesítménybérezés miatt sokszor nem érték el a magyar dolgozók fizetését, mert fegyelméletlenül titulálták őket.⁶³ A nyolcvanas évek cenzúrázott (!) magyar sajtója szerint nem érdekelte őket az, amit csináltak és hiányzott belőlük az úgynevezett „*munkakultúra*”. Ha lejárt a munkaidő, azonnal elhagyták a futószalagot,

⁵⁸ BORTLOVÁ-VONDRÁKOVÁ – SZENTE-VARGA 2021. 317.

⁵⁹ Visszarendelt kubai munkások, füstölgő Ikaruszok. *Magyar Nemzet*, 1990. április 5. 37.

⁶⁰ https://index.hu/fortepan/2019/09/21/messzire_lat_castro_szeme/ (letöltési idő: 2024. június 16. 12:34)

⁶¹ UDVARDI 2015. 91.

⁶² Lányok, lányok, kubai lányok. *Tolna Megyei Népújság*, 1986. június 21. 7.

⁶³ https://index.hu/fortepan/2019/09/21/messzire_lat_castro_szeme/ (letöltési idő: 2024. június 16. 12:54)

függetlenül attól, hogy éppen milyen munkafázisban dolgoztak.⁶⁴ Egy 1982-es magyar jelentés szerint a beérkezéskor súlyos egészségügyi problémák is jelentkeztek, mivel sok dolgozónak volt parazita okozta megbetegedése. Ezáltal nemcsak egy mentális, hanem egy fizikai elhatárolódás is képződött a munkamigráns és környezete között, amelyet még súlyosbított a környezet elutasító, lekezelő volta.⁶⁵

A hetvenes években komoly technológiaváltásokon ment át a világ, amely mindenütt elbocsátásokhoz vezetett. Ehhez jött még a hagyományos piacok elvesztése és az, hogy a neoliberais gazdasági stratégia miatt hamarabb kezdődött és mélyebb volt a válság, ugyanúgy, mint a legtöbb szocialista országban. Magyarországon gyorsabban ment a kilábalás is, de ennek a társadalmi költsége igen magas volt. A magyar munkaerő úgy modernizálódott, hogy az egyharmadát „*leselejtezték*”, így Magyarországon 1989 és 1992 között a munkavállalók mintegy egyharmada elvesztette munkahelyeit.⁶⁶

Ezzel együtt változott a kubai vendégmunkások véleményklímája is a magyar közhangulat hatására. A Havanna lakótelep neve illet a kor internacionalizmusához és a Kubával kialakított speciális viszonyhoz, de jelentős különbség volt az 1978. július 26-án, a Moncada laktanya elleni támadás 25. évfordulóján felavatott,⁶⁷ a szocialista realizmus építészeti jegyeit viselő lakótelep és a kubai őshaza egzotikuma között. Az épülettömb visszatükrözte a benne lakó kubai vendégmunkások mindennapjainak nehézségeit. A lepusztult épülettömbben a megnehezedő magyar gazdasági körülmények miatt az eddig rejtett és eltussolt problémák felszínre kerültek, mivel sok vendégmunkás vált munkanélkülivé és hazátlanná Magyarországon. A feszültség levezetése néhány alkalommal brutalitásba torkolt, a mélyben komoly megélhetési gondok húzódtak. A lakótelepen élők életkörülményeit a megélhetési nehézségek, az egzisztenciális bizonytalanság határozták meg. A bűnözés növekedett, bandák alakultak, a közbiztonság romokban hevert a XVIII. kerület bizonyos részein.⁶⁸ A Havanna lakótelep környékén néhány diszkóban és étteremben verekedés tört ki a kubai munkások kilátástalan élethelyzete miatt, például a csepeli Rákóczi Étteremben. Erről Moldova György „*Bűn az élet*” című könyvében írt.⁶⁹

A kubai–magyar kapcsolatokat a Közép- és Kelet-Európában zajló rendszerváltás alapjain megváltoztatta. Az átalakulás előtti évtizedben Magyarország saját politikai és gazdasági reformjaira összpontosított, melynek jellemző vonása a politikai irányváltoztatás és a szovjet fennhatóság alatti kényszerű ideológia elutasítása volt. A kádári vezetés elhatárolódott azoktól az országoktól, amelyek már meghaladottnak tekintett ideológiát és politikai vonalat követtek, így Kuba ebben a tekintetben nemkívánatos kapcsolattá vált, és jelentősen csökkent az érdeklődés Latin-Amerika irányába is. A kubai vezetés válasza a magyarországi változásokra a munkaügyi egyezmények lejáratí idő előtti felmondása és a kubai vendégmunkások jelentős részének hazarendelése volt.⁷⁰

⁶⁴ Vendégmunka. *Magyar Ifjúság*, 1988. április 15. 12–14.

⁶⁵ BODÓ 2016. 26.

⁶⁶ GERŐ – CSANÁDI 2006. 149–150.

⁶⁷ SZENTE-VARGA 2020. 34–36.

⁶⁸ SZENTE-VARGA 2020. 42–43.

⁶⁹ MOLDOVA 1989. 400–401.

⁷⁰ Mivel a szerződések 4 éve szűntek, 1990-ben még mindig dolgoztak a szerződési időt kitöltő vendégmunkások kubaik Magyarországon, kb. 800 fő. Őket is haladéktalanul hazarendelték. In BORTLOVÁ-VONDRÁKOVÁ – SZENTE-VARGA 2021. 311–312.

Összegezve tehát elmondható, hogy a kezdetben gyümölcsöző kétoldalú szerződéseken nyugvó vendégmunka-migráció a korábbi kedvező feltételek megváltozása miatt zátonyra futott. Közrejátszottak ebben a romló magyar gazdasági körülmények és a magyarországi növekvő munkanélküliség is, melyek a külföldi vendégmunkaerők megtartását és további foglalkoztatását deviánssá tették.

8. VENDÉGMUNKÁSOK – ETNOKULTURÁLIS KÜLÖNBSÉGEK

Szente-Varga Mónika megállapítása szerint Magyarországon a rendszerváltást megelőző években a vendégmunkások jelenléte miatt erősödött a rasszizmus. A munkaerő-migrációs program vonatkozásában általános szabályként elfogadott volt, hogy az államhatalom igyekezett bizonyos távolságot tartani az átlagemberek életétől. Az etnokulturális disszonanciákat mindkét oldalon „kisebbségi és szükségtelen hiányosságokként” nevezték, amelyek nem tudják beárnyékolni a munkaerő-migrációs projekt jó eredményeit.⁷¹

A kubai vendégmunkásokat érintő faji megkülönböztetés nyílt, előítéletességben megnyilvánuló, vagy látenssen megbúvó jelenléte a nyilvános terekben vagy a munkahelyi összetűzésekben azonban nem az egyetlen probléma volt. A külföldi létből fakadó társadalmi elszigeteltség a kádári államszocializmus nagy kérdése volt, melyet kettős mércével mértek. A szocializmus eszmerendszere egyfelől saját ideológiájához és lehetőségeihez mérten kiváló propagandával alátámasztva, a szocialista embertípus felsőbbbségét kimutatva, megértéssel bánt a külföldi munkavállalókkal, másfelől pedig a világtörténelemben élenjáró, legfejlettebb nemzetek vendégmunkás migrációs jelenségéhez hasonlóan kezelte a problémát.⁷²

Perez-Lopez és Diaz-Briquets állítják, hogy a KGST-n belüli munkaerő-migráció és a bevándorló munkaerő alkalmazása túlnyomórészt képzetlenséget igénylő munkák tekintetében a nyugati hagyományokhoz kapcsolódott. Meghatározó tényezői közül a legfontosabbak a fogadó és küldő országok munkaerő-összetételének különbségei: egyrészt a munkaerőhiány, másrészt a munkahelyek hiánya. Az a mód, ahogyan az államszocialista Magyarország inkább elmulasztotta kezelni a kubaiak társadalmi elszigeteltségét, mint hogy szembe nézzen a problémával, hasonlóságot mutat a migránsok kapitalista államokban szerzett tapasztalataival.⁷³

Mai szemmel nézve a kubai munkások jelentős mértékű társadalmi elszigeteltségének ténye valósnak tűnik. Esetükben az etnokulturális különbségek alapján való kategorizálás mellett a képzettségük hiányosságai és az „állampolgársággal nem rendelkező munkaerő” státuszuk is szociokulturális hátránynak minősül. A kubaiak zene és a tánc iránti vonzalma pedig, amely az ő kultúrájukban a társadalmi érintkezés és a természetes ismerkedés módja volt, nagymértékben befolyásolták az idegenkép alakulását. A tapasztalati tényezők alapját képezték a megkülönböztetésnek és megindították a stigmatizáció folyamatát a befogadó társadalomban.

A kölcsönös kereskedelmi és kulturális egyezmények aláírásával és a kubai munkaerő beengedésével az államszocializmus elvileg szentesítette a faji egyenlőség eszméjét és kizárta az „elmaradott” gyarmati országok vendégmunkás csoportjainak megkülönböztetését, ugyanakkor a kollektív egyenlőség eszméjét hangoztató, de a multikulturalitást kizáró eszmeiség egy súlyos

⁷¹ SZENTE-VARGA 2020. 46–48.

⁷² SZIGETI 2006. 232.

⁷³ PEREZ-LOPEZ – DIAZ-BRIQUETS 1990. 273–299.

paradoxonra épült. A magasztos eszmerendszer és az abban deklaráltak gyakorlati megvalósulása között óriási szakadék tátongott.

9. KÖVETKEZTETÉSEK

A globális világpolitikai változások és a keleti blokk sajátos érdekeinek előtérbe helyezése maga után vonta azt a feltűnő átalakulást, mely az egyes társadalmi alrendszerek súlyának csökkenését, másokénak növekedését eredményezte. Az eddig elnyomott, harmadik világ iránti érdeklődés fokozódása és a kapcsolatok felvételére törekvés szorgalmazása, a korábbi irányoktól eltérően mint új tendencia jelentkezett a szovjet szocialista blokk országaiban. Ugyanakkor Kornai János állítja, hogy a klasszikus szocialista és kapitalista rendszer struktúrája különbözik ugyan egymástól, de az erőforrások elosztásának fő mechanizmusa Magyarországon is a piaci koordináció volt.⁷⁴

A munkaerő-migráció a szocialista világban is létezett. A magyar rendszerváltozás előtti évtizedek a vendégmunkásokat küldő és azokat fogadó országok politikai/társadalmi struktúrái tekintetében legalább egy fontos szempontból különböztek a Nyugattól. Ott ugyanis a migráns munkaerő funkciója a munkaerőköltségek csökkentése volt (pl. alacsony szinten tartani a béreket). Ez az ok a szocialista országokban nem volt jelen, mivel mind a munkaerő-szükségletet, mind az áruk árait egy központi szabályozás és akarat mentén, centralizálva és kötelezően központilag alakították ki. Egy másik, nem annyira nyilvánvaló elem, amely megkülönböztette a keleti blokkon belüli munkaerő-vándorlást a nyugati migrációtól, a képzésnek és a know-how átadásának általában a „nemzetközi segélyeken” belüli fontossága volt.⁷⁵ Ezzel szemben a keleti blokk szocialista berendezkedésű országaiban a vendégmunkás munkavállalók fő motivációi között saját maguk és családjuk anyagi biztonságának javítása szerepelt.

A tanulmány rámutatott arra, hogy a magyar rendszerváltoztatás előtti évtizedek politikai és ideológiai tereit az államszocialista irányelvek szerint vezetett országok (így a kádári államszocializmus is) a látszat ideológiára és látszat propagandára alapozva alakították ki. A vándor-munkaerő-kibocsátó társadalmakból érkező, a kádári kategorizáció szerinti „elmaradott”, volt gyarmati népcsoportokat felkarolva úgy tűnt, hogy ez a törekvés a szocialista ideológia eszméi szerinti faji egyenlőséget tükrözi. A társadalmi terekben, a munkaerőpiacon és a munkahelyeken viszont megvalósult az elnyomás és megalázás intézményesített formája, sőt a rasszista elemek sem hiányoztak a külföldi vendégmunkások iránti társadalmi véleményklímából. Különösen igaznak bizonyult ez a folyamat a kádári vezetés politikai/társadalmi struktúrája tekintetében a magyar–kubai kapcsolatokra vonatkoztatva, mert a kádári adminisztráció az államszocializmus nevében a kizsákmányolás egyik legintenzívebb formáját valósította meg a kubaiaknak az „állampolgárság nélküli munkaerő” státuszú besorolásával.

A vizsgálatok során nyilvánvalóvá vált, hogy a globális munkaerő-migráció fogalmának az értelmezése mind történelmileg, mind fogalmilag kötődik a kapitalizmushoz, a szovjet típusú államszocializmus berendezkedésétől függetlenül. Ezt bizonyította az a feltárt tény is, hogy a volt gyarmati országokból a vendégmunkások behívása a Kádár-korszak utolsó évtizedében a keleti blokk termelési/gazdasági folyamataiban való részvétel feltételei mentén valósult meg,

⁷⁴ KORNAI 2012. 432.

⁷⁵ BORTLOVÁ-VONDRÁKOVÁ – SZENTE-VARGA 2021. 318.

és a célja a minél nagyobb gazdasági növekedés, a migráns munkavállalók kizsákmányolása révén. A gazdasági érdekek fontossága szempontjából nem tekinthető elhanyagolhatónak az a szakpolitikai tényező sem, hogy a harmadik világból származó vendégmunkások olcsó munkereje a fogadó államoknak segítség jelentett az 1980-as években fellépő hazai munkaerőhiány kiküszöbölésére is. Ebből a nézőpontból a vendégmunka-migráció szerves része volt annak a folyamatnak, melyet a külföldi vendégmunka léte és olcsó volta funkcionálisan jelentett a magyar munkaerő piac számára. Elmondható tehát, hogy a szovjet szocialista politikai irányvonulata és gazdasági igényei a kapitalista formáció szerint fogalmazódnak meg, mely formáció a későkádár-kori magyar gazdaság belső igényeinek is megfelelt.

Külső igénynek számított a szovjet külpolitikai irányvonalhoz való kötelező idomulás, vagyis a Latin-Amerika országai felé nyitás kényszerű kötelezettsége, mely részét képezte a Szovjetunió hidegháborús taktikai vonulatának. A nyitás célja Kuba geopolitikai helyzetéből fakadt, mert az Amerikai Egyesült Államokkal szomszédos karibi ország szövetségeseként korlátlan katonai/politikai lehetőségek nyílhattak volna meg a szovjet hatalom részére hidegháborús viszonyok közepette.

A szakirodalom dokumentumainak vizsgálata alátámasztotta, hogy a harmadik világbeli, kubai vendégmunkások mobilitása a vizsgált kádári időszakban a faji egyenlőség szocialista értelmezésének paradoxonját tükrözte. Az egyenlőség ideája a külföldi vendégmunkások és a honi munkavállalók között csak magasztos elképzelések szintjén és csak papíron létezett, viszont lényegében újratermelődött a gyarmati kizsákmányolás struktúrája a munkahelyeken. A rendszer nem titkolt ideológiai célja volt a felszabadult gyarmati népek Nyugattól való függetlenedésének elősegítése és a működő szocializmus „emberbaráti” arcának a megmutatása, ugyanakkor az „elmaradott” vendégmunkás csoportok integrációja fel sem merült.

Az etnokulturális disszonanciák eltírtolása elősegítette a munkaerő-migrációs projekt kádári propagandájának a sikerességét. Azonban a munkahelyeken és a társadalmi terekben, a közbeszédben a vendégmunkás migrációval szemben a rasszista felhangok közös véleményklímát alakítottak ki a honi társadalomban és komoly látens előítéletességet hordoztak magukban. Mivel azonban a szocialista embertípus idegenképéhez nem fűződhetek nyíltan a faji megkülönböztetésnek még a gondolatai sem, így azok látens módon, a felszín alatt gyűrűztek tovább.

Kérdésként merült fel azonban, hogy a relatíve olcsó vendégmunkaerő-migráció sikeres volt-e, megfelelő módon segítette-e a kádári államszocializmus gazdaságát, az elfojtott xenofóbia mennyit árthatott a szocialista ideológiának és mennyire siettetette az államszocializmus bukását?

Megválaszolásra vár az is, hogy a külpolitikai és gazdasági okokból országunkba került kubai vendégmunkások hiányos vagy elmaradt képzése elegendő szakmabeli tudást jelentett-e nekik a hazájukba való visszatérésük után, vagy csak egy tanulságos kaland volt az „emberarcú” szocializmus álhumanizmusa alatt? Ezekre a kérdésekre a válaszok további vizsgálatokat igényelnek egy újabb tanulmányban.

A nyolcvanas évek végén Magyarország egyre erőteljesebben nyitott a világkapitalizmus irányába és a rendszerváltozás után viszonylag gyorsan betagozódott a Nyugat piaci mechanizmusaiba. A magyar rendszerváltoztatás után hazánk is belekerült a nemzetközi migráció véraramába és részesévé vált a nagyobb mértékű transznacionális vendégmunkás-migrációnak, a nyugati és dél-európai államokhoz hasonlóan.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK:

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára II/3-H osztály iratai, O – 8 – 246, 32.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K IV, Kuba, 1981/ 56., 59. doboz

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, KüM 9292. XIX-J-1-j TÜK, Kuba (1945–1964) 1. doboz 1/a tétel. Az Elnöki Tanács 5/1961. sz. határozata. *Magyar Közlöny*, 1961. március 26. 141.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, MTI külpolitikai információ. A magyar kérdés az ENSZ előtt, 1956. november 22. 30.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, XIX-C-5-a 1550 d. Munkaügyi Minisztérium iratai. Jelentés a kubai munkások magyarországi alkalmazásáról. Budapest, 1982. május 21.

SAJTÓ:

Magyar Ifjúság, 1988.

Magyar Nemzet, 1990.

Tolna Megyei Népiújság, 1986.

IRODALOMJEGYZÉK

ANDERLE ÁDÁM (2004): *Kuba története*. Budapest, Akkord Kiadó.

APOR PÉTER (2017): Szocialista migráció, posztkolonializmus és szolidaritás: Magyarország és az Európán kívüli migráció. *Antro-pólus*, 2. évf. 2. sz. 27–29.

ARMSTRONG, CHARLES K. (2013): *Tyranny of the Weak: North Korea and the World, 1950–1992*. Ithaca, Cornell University Press.

BARÁTH MAGDOLNA (2015): Diplomata a változó világban. In Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos (szerk.): *Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945–1990*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 39.

BODÓ JÚLIA (2016): Határátlépések, tér beélések. Migránsok a transznacionális térben. *Iskolakultúra* 26. évf. 1. sz. 16–18. <https://doi.org/10.17543/ISKKULT.2016.1.20>

BORTLOVÁ-VONDRÁKOVÁ, HANA – SZENTE-VARGA MÓNICA (2021): Labor migration programs within the socialist bloc. cuban guestworkers in late socialist Czechoslovakia and Hungary. *Labor History* vol. 62. no. 3. 297–315. <https://doi.org/10.1080/0023656X.2021.1908972>

BÖRÖCZ JÓZSEF (2015): Az államszocializmus összeomlása a „szovjet blokkban” és a globális munkaerő-vándorlás szerkezetváltozása. *Eszmélet* 27. évf. 108. sz. 108–128.

BRACHER, KARL DIETRICH (1979): *Europa In Der Krise. Innengeschichte und Weltpolitik seit 1917*. Berlin, Propylen Verlag.

- DOMINGEZ, JORGE I. (1989): *To Make a World Safe for Revolution. Cuba's Foreign Policy.* Center for International Affairs, Harvard University.
- FARBER, SAMUEL (2006): *The Origins of the Cuban Revolution Reconsidered.* Chapel Hill, University of North Carolina Press.
- FÜSTÖS LÁSZLÓ – SZAKOLCZAI ÁRPÁD (1994): Az értékek változása Magyarországon 1978–1993. *Szociológiai Szemle* 4. évf. 1. sz. 57–90.
- GERŐ ZSUZSA – CSANÁDI GÁBOR (2006): *Mobilitási esélyek és a kisegítő iskola.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2006.
- HORVÁTH EMŐKE (2018): A magyar–kubai diplomáciai kapcsolatok létrejöttének sajátos fordulatai 1959–1961. *Aetas – Történettudományi Folyóirat* 33. évf. 1. sz. 54–68.
- JUDT, TONY (2005): *Postwar. Histoy of Europe since 1945.* New York, The Penguin Press.
- KENYERES ÁGNES (1994): Magyar Életrajzi Lexikon. Budapest, Akadémiai Kiadó. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>
- KEREKES GYÖRGY (1979): *A kubai forradalom (1959–1975).* Budapest, k. n.
- KORNAI JÁNOS (2012): Mit mond a hiány és a szocialista rendszer a mai magyar olvasónak? *Közgazdasági Szemle* 59. évf. 4. sz. 426–443.
- KUPI LÁSZLÓ (2012): Havannai emberük? Az Egyesült Államok és a Batista-puccs. *Világtörténet* 43. évf. 3. sz. 313–419.
- LAZO, MARIO (1968): *Dagger in the Heart: American Policy Failures in Cuba.* Funk and Wagnalls, Division of Reader's Digest Books.
- LEAVY, PATRIZIA (2011): *Oral history: Understanding qualitative research.* Oxford, Oxford University Press.
- MCKEOWN, ADAM (2004): Global Migration, 1846–1940. *Journal of World History* vol. 15. no. 2. 155–189.
- MELEGH ATTILA (2015) Globális ötvenes évek. *Eszmélet* 27. évf. 105. sz. 182–191.
- MELEGH ATTILA – SÁROSI ANNAMÁRIA (2015): Magyarország bekapcsolódása a migrációs folyamatokba: történeti strukturális megközelítés. *Demográfia* 58. évf. 4. sz. 241–249. <https://doi.org/10.21543/DEM.58.4.1>
- MOLDOVA GYÖRGY (1989): *Bűn az élet.* Budapest, Magvető Kiadó.
- MOLNÁR LILLA (2023): A magyar–kubai kapcsolatok alakulása Raúl Castro két magyarországi látogatása között. *Scholia Iuvenum Humaniora* 1. évf. 3. sz. 89–100.
- PEREZ-LOPEZ, JORGE – DIAZ-BRIQUETS, SERGE (1990): Labor migration and offshore assembly in the socialist world: the Cuban experience. *Population and Development Review* vol. 16. no. 2. 273–299. <https://doi.org/10.2307/1971591>
- RAINER M. JÁNOS (2011): *Bevezetés a kádárizmusba.* Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- RÉTHY ENDRÉNÉ – VÁMOS ÁGNES (2006): *Esélyegyenlőtlenség és méltányos pedagógia.* Budapest, Bölcsész Konzorcium.

SÁGI NORBERTA – RIGÓ RÓBERT (2011): Az oral history lehetőségei. *Forrás* 2011. 43. évf. 7–8. sz. 243–256.

SWAIN, GEOFFREY – SWAIN, NIGEL (1998): *Eastern Europe since 1945*. New York, Palgrave Macmillan.

SZAKOLCZAI ÁRPÁD – FÜSTÖS LÁSZLÓ (1998): Kontinuitás és diszkontinuitás az értékpreferenciákban 1977–1997. In Mislivcz Ferenc (szerk.): *Közép-európai változások*. Budapest, MTA Szociológiai Intézet–Savaria University Press. 213–251.

SZENTE-VARGA MÓNICA (2020): A Havanna lakótelep a kubai–magyar kapcsolatok tükrében. *Orpheus Noster*, 2020. 12. évf. 4. sz. 33–44.

SZIGETI PÉTER (2006): *Norma és valóság. Válogatott tanulmányok a jogelmélet, az alkotmányjog és a politikaelmélet köréből*. Győr, Széchenyi István Egyetem – MTA Politikai Tudományok Intézete, 2006.

UDVARDI PÉTER (2015): Fidel Castro 1972-es magyarországi látogatása. Metszet a magyar–kubai kapcsolatok történetéből. *Múltunk – Politikatörténeti Folyóirat* 2015. 15. évf. 60. sz. 72–93.

VALUCH TIBOR (2012): *Hétköznapi élet Kádár János korában*. Budapest, Corvina Kiadó.

VALUCH, TIBOR (2013): *Hungarian every days. Everyday life in Hungary from the WWII to the end of the twentieth Century*. Budapest, Napvilág Publisher Ltd.

ZALAI ANITA (2010): A nemzetközi szocialista unkamegosztás egyik példája: kubai vendégmunkások Magyarországon. *Mediterrán Világ*, 6. évf. 16. sz. 69–77.

INTENRNET:

<https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB400/docs/Interview%20with%20Aleksiev.pdf>

<https://www.wutc.org/people/jason-beaubien>

https://index.hu/fortepan/2019/09/21/messzire_lat_castro_szeme/

KÁRÁSZ DÁVID

karaszds05@gmail.com

grassroots koordinátor (Szeged-Csanád Grosics Akadémia)

KATONA ZOLTÁN PhD

katona.zoltan@szte.hu

főiskolai docens (Szegedi Tudományegyetem, JGYPK, Testnevelési és Sporttudományi Intézet)

HERCZEG GÁBOR

gabor.herczeg@icloud.com

kutató (Gál Ferenc Egyetem, Sporttudományi Kutatócsoport)

GYŐRI FERENC PhD, HABIL.

ferenc.gyori@etk.pte.hu

egyetemi docens (Pécsi Tudományegyetem, ETK, Fizioterápiás és Sporttudományi Intézet),
tudományos tanácsadó (Gál Ferenc Egyetem, Sporttudományi Kutatócsoport)

Területi anomáliák a magyar labdarúgás utánpótlás-nevelésében

Regional anomalies in the youth education of Hungarian football

ABSTRACT

Our study draws attention to the territorial problems affecting football talent development in Hungary. We aim to compare the counties of Hungary (NUTS level III) using specific parameters of men's football. We focus on the population size, the potential of the elite training centres defined by the Hungarian Football Federation (MLSZ), and the potential of professional

clubs. We examine productivity scores of the MLSZ and national team representation as output indicators. Our data is derived from the publicly available database of MLSZ and the Central Statistical Office (KSH).

According to our results, training potential is related to geographical location. The central, northeastern, and northwestern parts of the country are well-resourced in terms of priority training centres (i.e. talent centres and academies), while the rest of the country seems to be lagging. The presence of professional clubs that ensure the retention and further development of talents is a general characteristic of more populous counties. However, we know that talents do not necessarily transition to senior football in their training clubs. These inequalities encourage migration. Productivity indicators show a strong correlation with the potential of elite training centres and professional clubs. In this respect, the Transdanubian counties are mostly stronger than those east of the Danube. Similar results were also obtained in terms of the number and proportion of national team players in the counties.

From all this, we concluded that differences in training potential generate inequality in talent management, which greatly influences players' opportunities for development.

KEYWORDS

Football academies, youth education, talent management, regional differences, Hungarian football

DOI 10.14232/belv.2024.4.3

<https://doi.org/10.14232/belv.2024.4.3>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Kárász Dávid – Katona Zoltán – Herczeg Gábor – Győri Ferenc (2024): Területi anomáliák a magyar labdarúgás utánpótlás-nevelésében. *Belvedere Meridionale* vol. 36. no. 4. pp 33–52.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

A magyar labdarúgás másfél évtizede története legmeghatározóbb fejlesztési időszakát éli. A sportág korábbi, létszám- és tőkehiányos állapotához viszonyítva hatalmas fejlődésen ment keresztül. Mindez annak köszönhető, hogy a kormány, 2010-től kezdődően stratégiai ágazatként kezeli a sportot. A sportszektor fejlesztésére hozott kormányintézkedések elsősorban az állampolgárok egészségi állapotának javítását, a sporttevékenységbe való széleskörű bevonását célozták (FARAGÓ 2017).

Ez a koncepció megjelent a Magyar Labdarúgó Szövetség (MLSZ) fejlesztési stratégiájában is, mely a legnépszerűbb hazai csapatsportágban az eddiginél több lehetőséget kívánt biztosítani a szabadidő- és versenysportolók számára (JÁKÓ 2012). A szakszövetség reformtörekvései legfőképpen az utánpótlás-nevelés helyzetének előmozdítására, valamint az infrastruktúra-fejlesztésre irányultak. Az MLSZ különböző gyermekfutball-programok indításával, az utánpótlásnevelés stratégiájának kidolgozásával, majd átalakításával, valamint a labdarúgó akadémiák megalapításával elérte, hogy igazolt játékosainak száma egy évtized alatt 130 ezerről közel két és félszeresére növekedett (RÁBAI 2018; MLSZ 2020). Ezzel párhuzamosan az Országos Pályaépítési Program finanszírozásában 650 új futballpálya létesült, további közvetlen és közvetett állami támogatásoknak köszönhetően pedig 1250 új játéktér építése, illetve 2200 felújítása valósult meg (CSÁNYI 2019, idézi BALOGH – BÁCSÉ BÁBA 2023).

A szektorba áramló nagy mennyiségű tőke hatására a labdarúgás szervezeti háttere is átalakult, immár vállalati keretek között zajlik a munka (SZALÁNCZI 2021). Mára – az állam fokozott szerepvállalásának köszönhetően – stabilan működő klubok foglalkoznak csaknem 300 ezer regisztrált sportolóval, európai perspektíva szerint is korszerű létesítményeikben, optimális infrastrukturális háttérrel biztosítva a hazai futball fejlődéséhez. A létesítmények látványos fejlődése, valamint a labdarúgó akadémiák elterjedése sok gyermeket sarkall a sportág iránti elköteleződésre (BERKI – PIKÓ 2018), ami közép- és hosszú távon nemzeti válogatottunk sikereinek biztosítékát is jelentheti.

A nagy volumenű mennyiségi változás mellett azonban az utánpótlás-nevelés hatékonysága – mint azt az MLSZ 2020–2025 közötti időszakra megfogalmazott stratégiai programjában megállapítja – még mindig elmarad a várakozásoktól, s leginkább éppen az akadémiai rendszer vonatkozásában (MLSZ 2020). Ugyanakkor a teljes szakma és a közvélemény is megosztottan vélekedik a hazai akadémiák rendszeréről (RÁBAI 2018). A gyakorlat ugyanis azt mutatja, hogy a futballakadémiák lehetőségeikhez képest meglehetősen kevés nemzetközi szinten is jegyzett tehetséget neveltek ki idáig. Utánpótláskorú labdarúgóink az elmúlt években sem kerültek közelebb az európai elithez, nem tartoznak a legértékesebbek közé régióink korosztályos játékosai sem, az élvonalbeli klubok rövid távú gondolkodása miatt az NB I-es fiatalpercek¹ száma pedig visszaesett².

Mindezek tudatában a szakszövetség legfontosabb sportágfejlesztési feladatának a játék minőségének javítását jelöli meg, amihez nemzetközi szinten is versenyképes utánpótlásnevelést, sportszakemberképzést, valamint a magyar játékosok fejlődését szem előtt tartó klubok működését kívánja támogatni a jövőben. A kitűzött célok elérése érdekében a 2021–2022-es szezontól az MLSZ a labdarúgó férfi szakág utánpótlásnevelő sportszervezeteit négy kategóriába sorolja.³ A (1) Grassroots/Amatőr szintű klubok dolga a tömegesítés, a sportág népszerűsítése. Közülük 94 képző centrum, ú.n. (2) „Körzet Központ” minősítéssel került kiemelésre, melyek

¹ A fiatalpercek száma a köznyelvben „fiatalszabályként” is ismert ösztönző program lényege, hogy az utánpótláskorú futballisták minél több lehetőséget kapjanak a bajnoki mérkőzéseken. A Magyar Labdarúgó Szövetség a fiatalok játékperceit figyelembe veszi a kluboknak nyújtott anyagi támogatás során. Produktivitás. <https://produktivitas.mlsz.hu/info/bemutatkozik-a-produktivitasi-rendszer>

² A kiemelt akadémiák dominálnak a bajnokságokban, de valódi előrelépés egyelőre nincs. Utánpótlássport 2024-08-18. <https://www.utanpotlassport.hu/2024/06/18/a-kiemelt-akademiak-dominálnak-a-bajnokságokban-de-valodi-elolepes-egyelőre-nincs>

³ MLSZ 3/2021 (02.18.) számú Hivatalos Értesítő. https://dokumentumtar.mlsz.hu/file/dokumentumtar/3190/file/3_2021-hivatalos_ertesito.pdf

a Bozsik-program felügyeletén keresztül biztosítják a tehetséges gyermekek kiválasztását és feláramoltatását a (3) „Tehetség Központok” felé. A 27 tehetséggözpont feladata az aktív kapcsolattartás a térségben tevékenykedő Körzetközpontokkal és iskolákkal, azok legígéretesebb játékosainak felkutatása, összegyűjtése és képzése. A hierarchia csúcán elhelyezkedő 10 államilag elismert sportakadémia (4) küldetése a fiatalok legmagasabb szintű felkészítése, illetve a professzionális felnőtt futballba való integrációjának elősegítése. Minden tehetséggözpontnak javasolt legalább egy formális akadémiai kapcsolattal rendelkeznie. A körzetközpontok auditját az MLSZ végzi, a tehetséggözpontokat egy független auditáló cég (Double Pass), az akadémiákat pedig a Nemzeti Sportügynökség Zrt. (NSÜ) auditálja. A magyarországi labdarúgó-akadémiai rendszer tehát elvileg lehetőséget kínál arra, hogy fiatal futballistáink már gyermekkoruktól kezdve professzionális sportági képzésben részesülhessenek. De mi lehet az oka annak, hogy a hazai akadémiák – a létrehozók legjobb szándéka ellenére sem váltak eddig igazi sikertörténetté?

A LABDARÚGÓ TEHETSÉGGONDOZÁS FÖLDRAJZI ASPEKTUSAI

A labdarúgó akadémiák vizsgálata az utóbbi évek hazai sporttudományi kutatásainak egyik népszerű témájává vált. A feltáró vizsgálatok elsősorban pedagógiai, pszichológiai (VARGA et al. 2018; BOGNÁR – CSÁKI 2020; FENYŐ – RÁBAI 2020; KISS 2021; RÁBAI 2022; KISS ET AL. 2022), szervezéstudományi (SZALÁNCZI 2021), szociológiai (TÓTH – DÓCZI 2017), valamint szakmapolitikai (RÁBAI 2018) oldalról foglalkoztak az akadémiák működésével. Az akadémiák „földrajzi logikát” nélkülözni látszó területi elhelyezkedésének kérdése és annak következményei úgy tűnik, kevésbé foglalkoztatják akár a labdarúgó szakmát, akár a tudomány képviselőit.

Bizonyos regionális elemzési szempontok, területi egyenlőtlenségek azonban így is terítékre kerültek idáig. TÓTH és DÓCZI (2017) a Sándor Károly Labdarúgó Akadémián folytatott primer adatgyűjtése eredményeként megállapítja, hogy a gazdaságilag elmaradott térségekből sokkal nehezebb bekerülni az elitképzést nyújtó intézményekbe, mint a fejlettebb régiókból. A fővárosi és a vidéki akadémiákon játszó fiatal labdarúgók jövőképe között erőteljes különbség mutatkozik, az előbbieket sokkal biztosabbnak látják jövőjüket a futballban (RÁBAI 2022).

Mindazonáltal a nemzetközi tanulmányok számos, a tehetséggondozást nagyban érintő, tanulságosnak tekinthető területi problémára hívják fel a figyelmet a labdarúgó utánpótlásnevelés kapcsán (FINNEGAN 2019). E sport-, illetve tehetségföldrajzi ihletésű munkák leggyakrabban a játékosok és klubok megoszlását, a létesítmények elérhetőségét, a sikeres utánpótlásnevelő klubok elhelyezkedését, a bajnokságok, versenyek területi szerveződését, valamint a társadalmi-térbeli folyamatok és a közösségi hovatartozás hatásait vizsgálják (MCGOWIN 2010; ROSSING et al. 2018). Jó néhány elemzés foglalkozik a merítési lehetőségeket meghatározó népességszám-hatással, az elitképzést kínáló akadémiák térbeli eloszlásával, a *brawn drain* („izomszívás”) jelenségével, azaz sporttehetségek vándorlásával, nemzetközi és belső migrációs mintáival. Lássunk néhányat a fontosabb megállapítások közül!

A spanyol labdarúgó elsőosztály hazai születésű játékosainak (n=1411) 30 idényre visszatekintő elemzése szerint a földrajzi tényezők nagyban befolyásolhatják a fiatalok későbbi sportteljesítményét. A fiatal labdarúgók lakóhelyének nagyobb népességszáma, népsűrűsége, a futballklubok, sportlétesítmények könnyebb elérhetősége, valamint a háztartások magasabb átlagos jövedelme pozitív kapcsolatban áll későbbi sportolói eredményességükkel (HERNÁNDEZ-SIMAL 2024).

JIMENEZ és PAIN (2008) szerint Spanyolországban a születési hely kedvezőtlen földrajzi elhelyezkedése még országon belül is erősen korlátozza a fiatal tehetségek megfelelő képzőhelyre kerülését. Ugyanakkor a fejlettebb, sűrűbben lakott régiókban éppen a helyi klubok, akadémiák toborzási rivalizálása, eredményhajhászása, s ezzel együtt a relatív életkor⁴ figyelmen kívül hagyása (Relative Age Effect) miatt számos tehetség kallódik el, vagy morzsolódik le az elit utánpótláscsapatokból. ALMEIDA és VOLOSOVITCH (2021) az U14-es fiatal portugál játékosok (n=2639) és a rendelkezésre álló futballspecifikus erőforrások egyenlőtlen eloszlásának példáján keresztül hívja fel a figyelmet a tehetség-potenciál elpazarlásának földrajzi összefüggéseire.

Az angol klubok toborzási szokásai következtében kialakuló *brawn drain* számottevő tehetség-vesztést okoz az ír futballnak, konzerválva annak periférikus helyzetét (MCGOVERN 2000). FINNEGAN (2019) az Ír Labdarúgó Szövetség tehetségfejlesztő programjába beválasztott utánpótláskorú labdarúgók (n=1937) migrációs mintáit elemezve rávilágított arra, hogy a fiatalok belső (országon belüli) vándorlásának legfőbb célja azon dublini, illetve főváros környéki utánpótlásnevelő klubok elérése, amelyek az Egyesült Királyság elit akadémiáival működnek együtt. Dublin és környéke – mint félperiférikus zóna – a Dublin District Schoolboy League-ben (DDSL) gyűjti össze, majd közvetíti az ország minden tájáról ide érkező tehetségeket a magterület, az angliai akadémiák felé (FINNEGAN 2019). Mindez persze erősen csökkenti a DDSL klubjain keresztül az angol akadémiákat megcélzó helyi fiatalok bekerülési esélyeit is, illetve fokozza a már bent lévők lemorzsolódását. Ehhez hozzájárulhat az is, hogy az akadémiákra kerülő vidéki fiatalok sokszor kreatívabbak, többféle készséggel, motoros tapasztalattal rendelkeznek, mint a sűrűn lakott környéken élők, mivel zömmel olyan környezetből érkeznek, ahol fizikailag több hely és lehetőség adódik a mozgásra, játékra, „informális” futballozásra (REES et al. 2016; FARDILHA 2021). Sokszor akceleráltabbak is, vagy csak egyszerűen relatív életkoruk magasabb. Az elszívás és „betáplálás” tehát nem kedvez sem a tehetségvesztést elkönyvelő küldőterületeknek – melyek lemaradása így szinte borítékolható – sem a sűrűn lakott befogadó térség potenciális, de ebben a „versenyhelyzetben” teljesíteni még nem tudó, éretlenebb tehetségeinek sem.

A fenti példák egyaránt arra a hipotézisre alapoznak, hogy a tehetség genetikai diszpozícióit tekintve – beleértve a labdarúgáshoz szükséges adottságokat is – meglehetősen egyenletesen oszlik el egy populációban, ezáltal tehetséges fiatalok is népességarányosan lelhetők fel a földrajzi térben. Ebből következik, hogy az abszolút tehetségpotenciál a népességszámtól is függ. Azt viszont, hogy a tehetség képességgé, tudássá érik-e, azt egy sor környezeti hatás készíti elő (TÓTH 2004; GYŐRI 2011; MÁTYÁS 2021).

A labdarúgó talentum kibontakozásához ezt a környezeti hatást főképpen a legmagasabb szintű képzést nyújtó képzőhelyek, az akadémiák, valamint a professzionális labdarúgóklubok biztosítják. Amennyiben az akadémiák és a klubok területi eloszlása nem felel meg a népesség elhelyezkedésének, számos olyan fiatal veszítheti el a professzionális futballistává válás lehetőségét, akinek nincs lehetősége arra, hogy ideiglenes, vagy állandó jelleggel lakóhelyet váltson (e tekintetben pedig sokszor kiskorúként nincs is döntéshelyzetben). Tekintve, hogy a profi sportolói pálya egyébként is rendkívül bizonytalan – sem a szülők sem a játékosok nem lehetnek biztosak a sportolói karrier felől (CRANE 2017) –, az utánpótlásnevelő egyesületekből kikerülő

⁴ A relatív életkor hatása (Relative Age Effect) a sportban, így a labdarúgásban is arra a jelenségre utal, amikor egy adott évben született játékosok között azok, akik az év korábbi hónapjaiban születtek, előnyhöz jutnak a későbbi hónapokban született társaikkal szemben. Ennek oka, hogy a korábbi születésű játékosok fizikailag, mentálisan és technikailag is fejlettebbek lehetnek, mivel több idő áll rendelkezésükre a fejlődésre és a képzésre.

játékosoknak pedig csak igen alacsony aránya (kb. 1%) válik hivatásos labdarúgóvá (GREEN 2009), a magas szintű képzés hiánya a tehetség mértéktelen pazarlásához vezet.

Ha a hazai labdarúgó utánpótlás-nevelés képzőhelyeinek elhelyezkedését és a népesség területi eloszlását vesszük szemügyre, a következőt rögzíthetjük: (1) Az MLSZ által alacsonyabb (nem akadémiai) szintre sorolt sportszervezetek földrajzi eloszlása regionalizáltnak tekinthető, azaz minden vármegyében vannak *grassroots* egyesületek, minimum két körzetközpont és legalább egy tehetséggözpont. Ezzel ellentétben (2) az akadémiák feltűnően egyenlőtlenül oszlanak el az ország területén. A Dél-Alföld és a Dél-Dunántúl régiókban például nem működik labdarúgó akadémia, holott e két régióban az ország népességének több mint 20%-a, vagyis több mint 2 millió ember él. Ezzel szemben a Nyugat-Dunántúl és az Észak-Alföld régiókban – hasonló népességi viszonyok mellett – 2-2 akadémia is akkreditálásra került⁵.

Mindennek alapján – szakirodalmi ismereteinkre és gyakorlati tapasztalatainkra támaszkodva – joggal feltételezhetjük, hogy a futballakadémiák sokak számára nehezebb tér- és időbeli elérhetősége komoly esélyegyenlőtlenség forrása lehet. Amennyiben ugyanis egy jelentős populációval rendelkező régióból hiányzik a legmagasabb szintű képzést biztosító centrum (államilag elismert sportakadémia), akkor az ott élő tehetségígéretnek nem, vagy csak komoly nehézségek árán (pl. elköltözés a szülőkhöz, kollégiumba költözés) kaphatják meg a számukra előrelépést jelentő felkészítést, versenyeztetést, sportszakmai és orvosi háttérrel.

Ugyancsak ellentmondásos helyzetet teremt, ha egy ritkábban lakott országrészben több államilag elismert sportakadémia is működik egymás társaságában. Ennek eredményeként – mivel az akadémiáknak létszámot is kell produkálniuk – az elitképzésben résztvevő, kiemelkedő tehetségű gyermekek mellé bekerülhetnek a közelben lakó, de a minőségi fejlesztésre kevésbé alkalmas játékosok is, akik bár megkapják a legmagasabb szintű képzést, kisebb valószínűséggel lehet őket később a professzionális futballba integrálni.

Mindkét folyamat minőségvesztést eredményez. Az anomáliát némileg csökkenthetik az ország egészére kiterjedő *scouting* folyamatok, ám akár több száz kilométer távolságból kis- és fiatalkorú játékosokat igazolni, kiszakítani őket családi és iskolai környezetükből, az esetek jelentős részében gyermekvédelmi szempontból kockázatos, pedagógiai-pszichológiai szempontból pedig igen erősen kifogásolható. Nem is beszélve arról, hogy a szülők és az edzők közötti folyamatos együttműködés kritikus fontosságúnak tekinthető a fiatal játékosok fejlődésében és hosszú távú sikereiben.

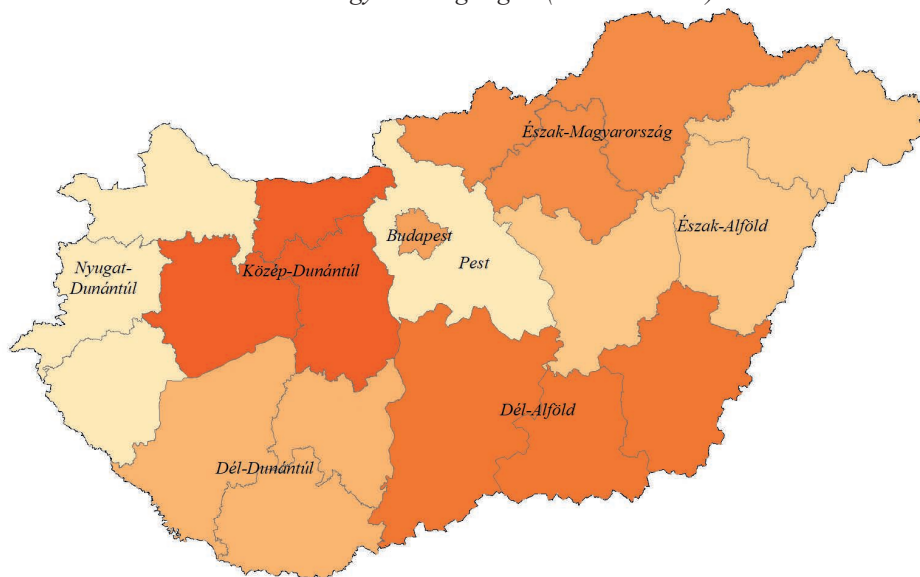
Jelen tanulmányunk célja a magyar labdarúgás fejlesztéséhez földrajzi szemléletű adalékokkal szolgálni, ami – meglátásunk szerint – nagyon hiányzik a jelenlegi fejlesztési koncepciók mögül, s félő, hogy ezek nélkül jelentősen csökkenni fog azok hatékonysága. E cikk elsőszerzője korábban közölt eredményeket a magyar labdarúgás területi különbségeinek felméréséről a 2013-2014-es versenyszezon elemzésével (KÁRÁSZ 2016), de akkor megkezdett feltáró munkája az adatkezelési szigorítások miatt fellépő adathiány miatt megszakadt. Vizsgálatainak célja akkor is a fejlesztési potenciál meghatározása volt, a túlfejlett és alulfejlett régiók megajzolásával, s a különbségek okainak feltárásával. Jelen tanulmányunk a korábbi módszertan szerint, hasonló szándékkal készült. Kutatásunk fókuszában az utánpótlásképzés sikerességének területi különbségei és az azokat befolyásoló tényezők vizsgálata áll.

⁵ Jelenleg Budapesten 4 (Budapest Honvéd FC, Ferencvárosi TC, MTK Budapest, Vasas Kubala Akadémia), a Nyugat-Dunántúlon 2 (ETO FC Győr, Illés Akadémia Szombathely), az Észak-Alföldön 2 (Debreceni LA, Kiszvárd FC), a Közép-Dunántúlon (Puskás Akadémia FC) és Észak-Magyarországon (Diósgyőri VTK) pedig 1-1 államilag elismert sportakadémia található.

KUTATÁSI ANYAG ÉS MÓDSZEREK

Jelen tanulmányunkban Magyarország régióit, vármegyéit⁶ és fővárosát hasonlítjuk össze egymással férfi labdarúgásunk bizonyos mennyiségi és minőségi mutatói, illetve az azokat befolyásoló paraméterek segítségével (1. ábra). Górcső alá vesszük a kiemelt labdarúgó képzőhelyek, professzionális futballklubok, produktivitási pontszámok, felnőtt válogatottsági adatok abszolút és relatív (népességszámhoz viszonyított) értékeit.

1. ábra: Magyarország régiói (NUTS II. szint)

Forrás: Saját szerkesztés

Adataink a Központi Statisztikai Hivatal, az MLSZ és a Transfermarkt nyilvánosan hozzáférhető adatbázisaiból származnak. Elemzésünk az alábbi változók vizsgálatára épül:

POP = Népességszám (fő), 2019;

UPN = Utápotlásnevelési potenciál (pont), 2023;

R_UPN = Relatív utápotlásnevelési potenciál $[UPN/POP \cdot 1.000.000]$ (pont/1.000.000 fő), 2023;

PRO = Professzionális klubpotenciál (pont), 2021–22, 2022–23, 2023–24;

R_PRO = Relatív professzionális klubpotenciál $[PRO/POP \cdot 1.000.000]$ (pont/1.000.000 fő), 2021–22, 2022–23, 2023–24 őszi szezon;

PRD = Produktivitás 1.0 (pont), 2021–22, 2022–23, 2023–24 őszi szezon;

R_PRD = Relatív produktivitás 1.0 $[PRD/POP \cdot 1.000]$ (pont/1.000 fő), 2021–22, 2022–23, 2023–24 őszi szezon;

VÁL = Válogatottság (alkalom), 2021–2023;

R_VÁL = Relatív válogatottság $[VÁL/POP \cdot 1.000.000]$ (alkalom/1.000.000 fő), 2021–2023.

A feltárt változók normalitásvizsgálatát követően a kapcsolatok feltárására a Spearman-féle rangkorreláció-számítást alkalmaztuk. Eredményeinket grafikus formában is közöljük. Az adatok térképi ábrázolásához használt osztályközöket a Jenks optimalizálási módszerrel alakítottuk ki.

⁶ NUTS-rendszer. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/teruletiaslasz_eu_nuts

A LABDARÚGÓ UTÁNPÓTLÁSKÉPZÉS SIKERESSÉGÉT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

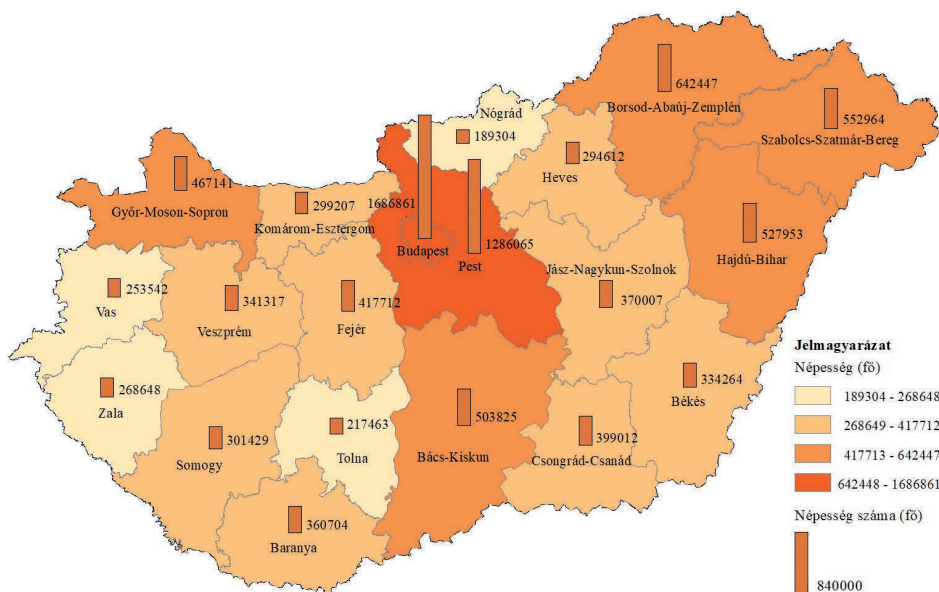
A népesség mint potenciál

Labdarúgásunk minőségének javulása elképzelhetetlen kiemelkedő játékosok kibocsátása nélkül a válogatott és a klubfutball számára. Ehhez a legmagasabb szintű szakmai munka mellett a legtehetségesebb, azaz a legjobb motoros és mentális képességekkel, s erős motivációval rendelkező fiatalok megtalálására és képzésére van szükség.

Korábban említésre került, hogy a tehetség mint genetikai lehetőség eloszlása adott populáción belül homogénnek tekinthető. Ebből következik, hogy területi eloszlását a népességszám differenciálja: nagyobb népességű területeken nagyobb valószínűséggel találunk tehetségigéreteket. Az egyes földrajzi téregységek (régiók, vármegyék, települések) tehetségpotenciálja ezért a népességszámmal (POP) szorosan összefügg. Mivel a népességszám viszonylag lassan változik, a klubfejlesztési stratégia pedig értelemszerűen nem képes rá hatást gyakorolni, ezért magától értetődik, hogy a fejlesztési elképzeléseket célszerű a népesség mint potenciál figyelembevételével megalkotni.

A Budapest és Pest megye népességszáma köztudottan a legmagasabb, a legkevesebben Nógrád és Tolna vármegyét lakják (2. ábra). Ha a labdarúgó tehetséggondozás feltételei minden vármegyében közel egyformák lennének, akkor minden téregység a népességével nagyjából arányosan bocsátana ki tehetségeket.

2. ábra: Magyarország vármegyéinek (NUTS III. szint) népességszáma

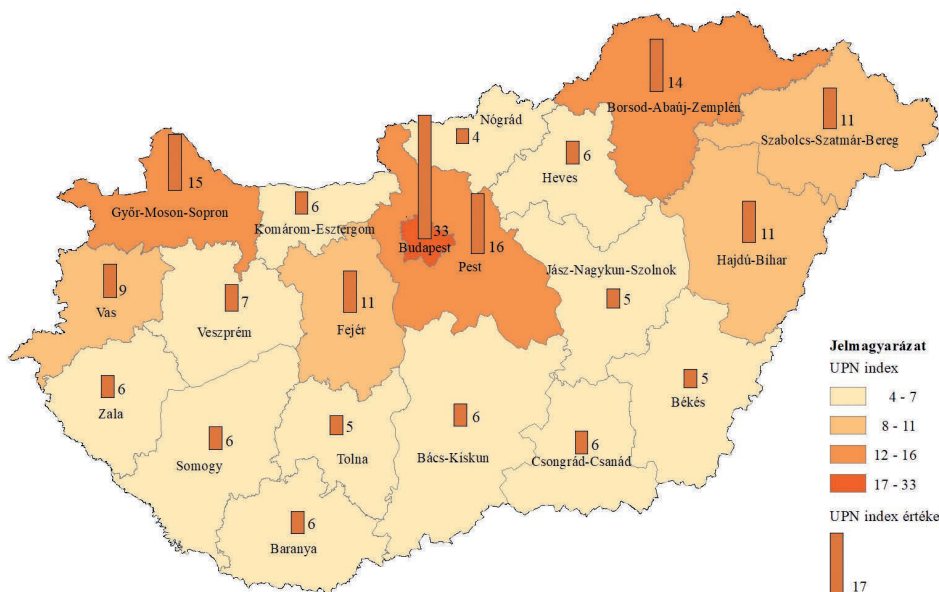
Forrás: A KSH (2019) adatai alapján saját szerkesztés

KIEMELT KÉPZÉSI CENTRUMOK

A képzési minőség a kiemelt képzési centrumok (körzetközpontok, tehetségközpontok, államilag elismert sportakadémiák) elérhetőségétől is függ, hiszen éppen ezzel a szándékkal hozták létre őket (MLSZ 2020). A térbeli összehasonlíthatóság érdekében a képzőhelyek száma és szerepköre alapján a 19 vármegyére és Budapestre vonatkozóan az utánpótlásnevelés (UPN) lehetőségét, potenciálját kifejező mutatókat készítettünk. A mutatókban minden körzetközpont 1x-es, minden tehetségközpont 2x-es, és minden akadémia 4x-es súllyal szerepel. Ezek egy téregységre együttesen adják meg az abszolút képzési potenciált. A téregységek teljesítőképességének átlaga (M) így 9,4 pontnak adódott, magas szórásértékkel ($\pm 6,6$).

Az UPN adatok segítségével készített potenciáltérkép (3. ábra) erős területi különbségeket láttat. Az ország középső, észak-keleti és északnyugati része kiemelt képzési centrumokban ugyancsak bővelkedik, míg a többi része ebben messze lemarad. A NUTS2 régiók közül a Dél-Alföld és a Dél-Dunántúl mindhárom vármegyéje a sereghajtók között szerepel, míg a többi régióban egy-két jól ellátott megye található. Ugyanakkor a megyék népességszáma erős pozitív kapcsolatban áll a magasabb képzési teljesítőképességgel ($\rho=0,75$; $p<0,001$).

3. ábra: Magyarország vármegyei labdarúgó utánpótlásnevelésének potenciálja (UPN) a kiemelt képzési centrumok területi száma és súlya alapján

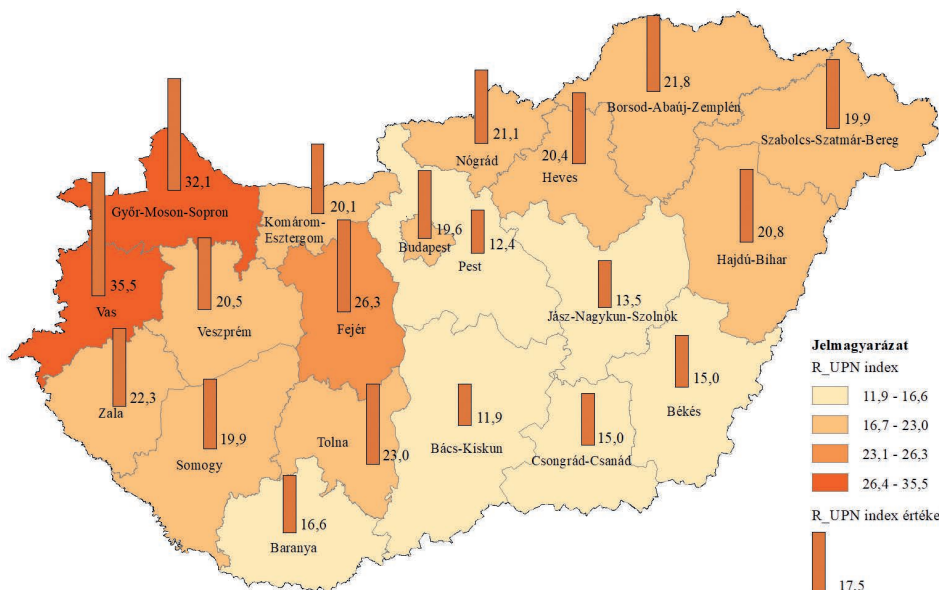
Forrás: Az MLSZ (2023) adatai alapján saját számítás és szerkesztés

Ha a NUTS III. területi egységekre számított értékeket a népességszáma alapján vetítjük, relatív utánpótlásnevelési mutatókat (R_{UPN}) kapunk ($M=20,4\pm 5,9$). Ezek az előzőnél lényegesen árnyaltabb képet festenek az tehetséggondozás területi fejlettségéről. Optimális esetben a relatív potenciálmutatók értékeinek közel azonosak kellene lenniük valamennyi téregységre.

Ez jelentené azt, hogy országsszerte nagyjából azonos eséllyel fedezhetjük fel és integrálhatjuk tehetségeinket a professzionális futballba.

A POP és az R_UPN mutató azonban nem korrelál egymással ($p > 0,05$), vagyis a területi ellátottság viszonylagos bősége, vagy hiánya nem áll kapcsolatban a téregység népességszámával, sokkal inkább függ annak földrajzi elhelyezkedéstől. A 4. ábra hűen szemlélteti, hogy az egyes téregységek utánpótláskorú labdarúgói milyen szintű sportszakmai képzést kaphatnak átlagosan. Győr-Moson-Sopron, Vas és Fejér vármegye magas népességarányos R_UPN értéke a kiemelt képzőhelyek kedvező elérhetőségét mutatja. Ezzel szemben az Alföld déli és középső része, illetve a dél-dunántúli Baranya vármegye lemaradása szembetűnő. Csongrád-Csanád vármegye utánpótlása különösen kedvezőtlen körülmények között készülhet, hiszen az ott nevelkedő játékosok egy gyenge hazai környezet mellett a szomszédos vármegyékben is csak elégtelen környezettel találkozhatnak.

4. ábra: Magyarország vármegyéi labdarúgó utánpótlásnevelésének relatív potenciálja (R_UPN) a kiemelt képzési centrumok területi száma és súlya alapján

Forrás: Az MLSZ (2023) és a KSH (2019) adatai alapján saját számítás és szerkesztés

PROFESSZIONÁLIS KLUBOK

A hazai professzionális klubok⁷ területi elhelyezkedése szintén befolyásolja a tehetségkibocsátást, hiszen az utánpótlásnevelés produktivitása⁸ azokon keresztül valósul meg. Ahol több ilyen klub működik, ott a tehetségek könnyebben érvényesülhetnek. A téregységek összehasonlíthatósága érdekében a működő klubok számának összesítésével ún. abszolút professzionális

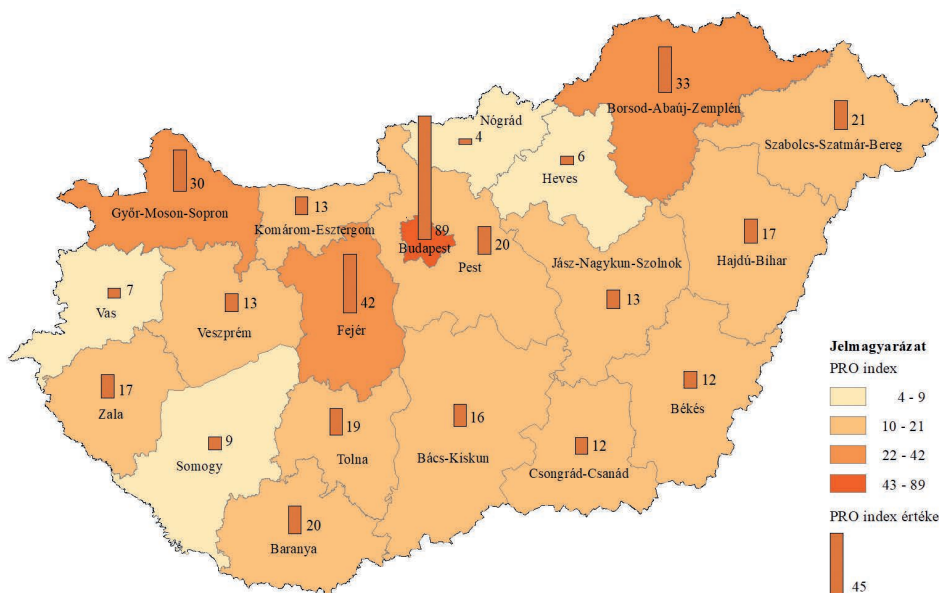
⁷ <https://adatbank.mlsz.hu/>

⁸ https://produktivitas.mlsz.hu/file/list_e/2814/file/a_produkivitasi_pontrendszer_leirasa_2018.pdf

klubpotenciál (PRO) téradatot hoztunk létre a vármegyékre és Budapestre vonatkozólag. A mutató kialakításában 3 vizsgált szezon összesített adatait vettük figyelembe. Szezononként 1x-es súllyal szerepelt egy NB III-as, 2x-es súllyal egy NB II-es és 3x-os súllyal egy NB I-es csapat.

Az 5. ábra a hivatásos labdarúgás fejlettségét ábrázolja az egyes téregységekben. Az MLSZ klubfejlesztési stratégiája a professzionális futball területi megoszlására közvetlen hatást nem gyakorol (hiszen ezeket a klubokat nem a szakszövetség jelöli ki), de a kiemelt képzési centrumok támogatásán keresztül képes befolyásolni azok területi elhelyezkedését. A PRO index igen erős pozitív kapcsolatban áll a POP ($\rho=0,71$, $p<0,001$) és az UPN index-szel ($\rho=0,68$, $p<0,001$), vagyis népesebb megyékben nagyobb a professzionális klubok és utánpótlás-képzőhelyek általunk számított potenciálja. A professzionális klubok jelentősége Budapest után Fejér, Borsod-Abaúj-Zemplén és Győr-Moson-Sopron vármegyében a legnagyobb, Nógrád, Heves és Vas megyében a legkisebb.

5. ábra: Magyarországi vármegyei professzionális labdarúgó egyesületeinek (PRO) potenciálja a 2021–22-es, 2022–23-as és a 2023–24-es szezon figyelembevételével

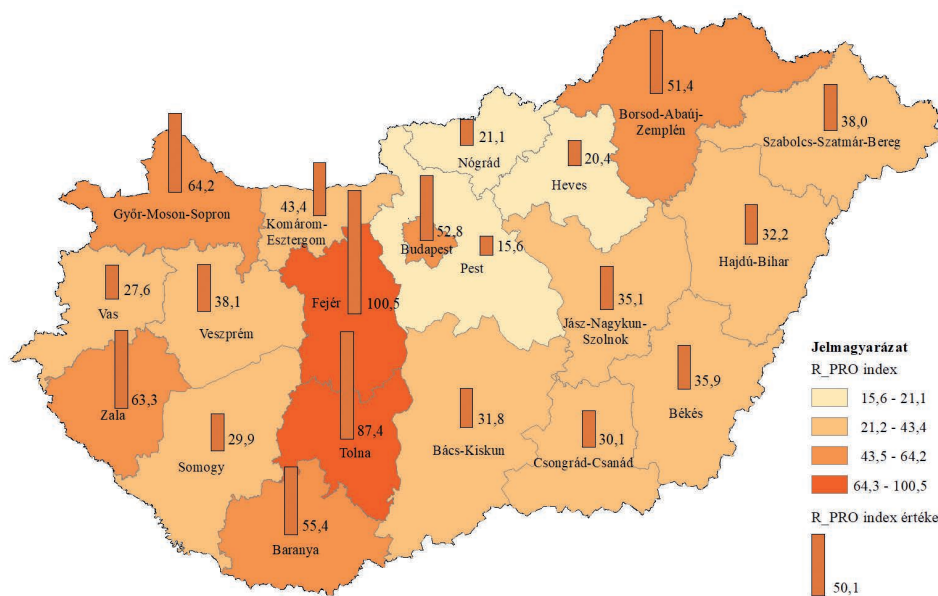

Forrás: Az MLSZ (2021–2023) adatai alapján saját számítás és szerkesztés

A relatív R_PRO mutató ábrázolásával (6. ábra) értékes információkat kaphatunk a hivatásos futball téregységenkénti, népességszámhoz viszonyított „teljesítőképeségéről”. A népességszámhoz viszonyítva Fejér és Tolna vármegye indexe kimagasló, mellettük Győr-Moson-Sopron, Zala és Baranya vármegye relatív klubindexe Budapest értékét is meghaladja. Az R_PRO érték Pest, Heves és Nógrád vármegyékben a legalacsonyabb. A népességszámra vetített R_PRO és az R_UPN értékek nem korrelálnak egymással ($p>0,05$), ami arra utal, hogy az utánpótláskorú futballisták képző- és felvevő téregységei nem feltétlenül esnek egybe, azaz vándorlást generálnak.

A PRO és az UPN értékeket egymáshoz viszonyítjuk, hozzávetőlegesen következtethetünk arra, hogy a vármegyék kiemelt képzőhelyeinek súlya milyen viszonyban áll a helyi professzionális futballközeg felvevőképességével, azaz milyen mértékben válhat tehetségexportőrré, vagy importőrré egy vármegye. A magas PRO/UPN mutató (2,8–3,8 között) (pl. Tolna, Fejér, Baranya, Zala vármegye és Budapest) a professzionális közeg elszívó erejére, míg az alacsony PRO/UPN arány (0,8–1,3) (pl. Vas, Heves, Nógrád és Pest megye) a helyi profi klubkapacitásához viszonyított nagyobb kibocsátóképességre és küldő szerepre utal.

6. ábra: Magyarországi vármegyei professzionális labdarúgó egyesületeinek relatív potenciálja (R_PRO) a 2021–22-es, 2022–23-as és a 2023–24-es szezon figyelembevételével

Forrás: Az MLSZ (2021–2023) és a KSH (2019) adatai alapján saját számítás és szerkesztés

TEHETSÉKGIBOCSÁTÁS

A klubok teljesítményalapú finanszírozása érdekében az MLSZ által bevezetésre kerültek olyan mérhető kimeneti paraméterek, melyek a professzionális labdarúgásban, vagy az akadémiai képzésben pályára lépő labdarúgók játékpercei után többlettámogatáshoz juttatják a játékosok nevelőegységeit. Ezek az ún. produktivitási adatok nyilvánosak, így a klubok székhelye alapján téradatok képezhetők belőlük.

Tanulmányunkban az ún. *Produktivitás 1.0*, azaz a professzionális labdarúgásban pályára lépő férfi játékosok játékpercei után kapott klubpontoszámokat⁹ konvertáltuk téradatokká (PRD), a 2023. december 31.-i állapot szerinti élő, extrapontoszámok nélküli pontok alapján (7. ábra). Ezek a pontoszámok a 2021–2022-es teljes szezontól a 2023–2024-es őszi szezon végéig pályára

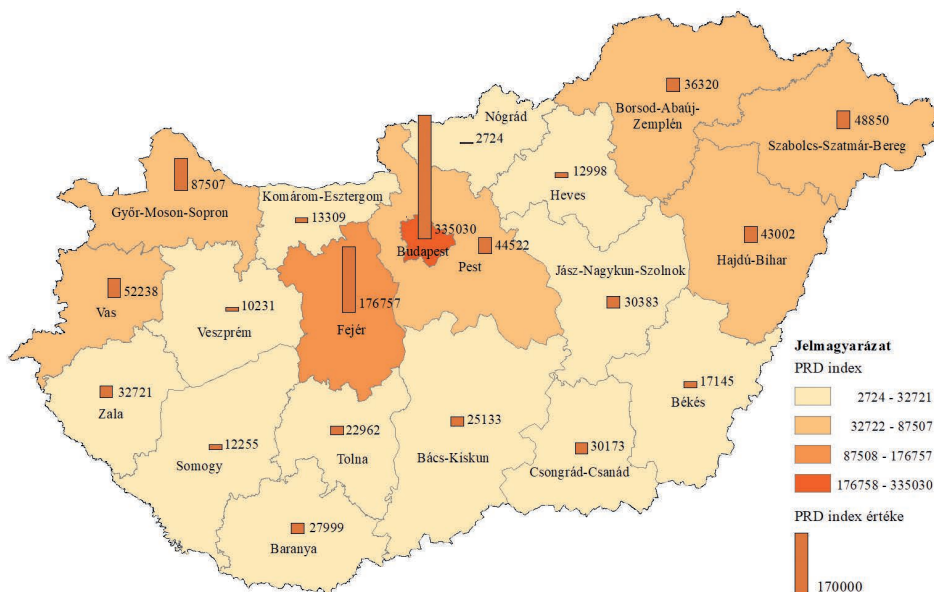
⁹ <https://produktivitas.mlsz.hu/>

lépett játékosok játékercei alapján alakultak ki. Fontos megjegyezni, hogy az időközben jogutód nélkül megszűnt egyesületek produktivitási pontjait nem tartalmazzák téradataink, ami némileg növelhetné az egyes téregységek értékeit. Meg kell említenünk továbbá, hogy a nevelő-egyesületek hatékonysági mutatóit a vizsgált időszakban kiemelkedő nemzetközi teljesítményt nyújtó játékosok jelentősen befolyásolják.

Ha a vármegyékben minden feltétel azonos lenne, elméletileg a népességpotenciál térképéhez nagyon hasonló mintázatú produktivitási térképet kellene látnunk, azaz nagyobb népességű területeken magasabb produktivitást. Azzal együtt, hogy a pályán töltött játékercek egyes konkrét esetekben számos, mérhetetlen tényezőtől is függenek (pl. klubstratégia, edzői elképzelések, egészségi állapot) – a tehetségpotenciál egyenletes eloszlását feltételezve – a PRD adatok népességadatoktól való eltéréseinek okait érdemes vizsgálni. A produktivitási mutató a fiatal magyar játékosok nagyobb arányú szerepeltetésével a professzionális bajnoki osztályokban országos szinten nőhetne.

Nem váratlan, hogy az abszolút PRD rangsorát Budapest toronymagasan vezeti, ugyanakkor Fejér vármegye kiemelkedő értéke erős képzési és klubindexeinek (UPN=11; PRO=42) köszönhető. A PRD index igen erősen korrelál a PRO mutatókkal ($\rho=0,71$, $p<0,001$), az UPN index-szel ($\rho=0,75$, $p<0,001$) és erős kapcsolatban áll a népességszámmal ($\rho=0,62$, $p<0,01$).

7. ábra: Magyarországi vármegyei professzionális labdarúgó egyesületeinek Produktivitás 1.0 adatai (PRD) a 2021–22-es, 2022–23-as és a 2023–24-es őszi szezon figyelembevételével

Forrás: Az MLSZ¹⁰ adatai alapján saját számítás és szerkesztés

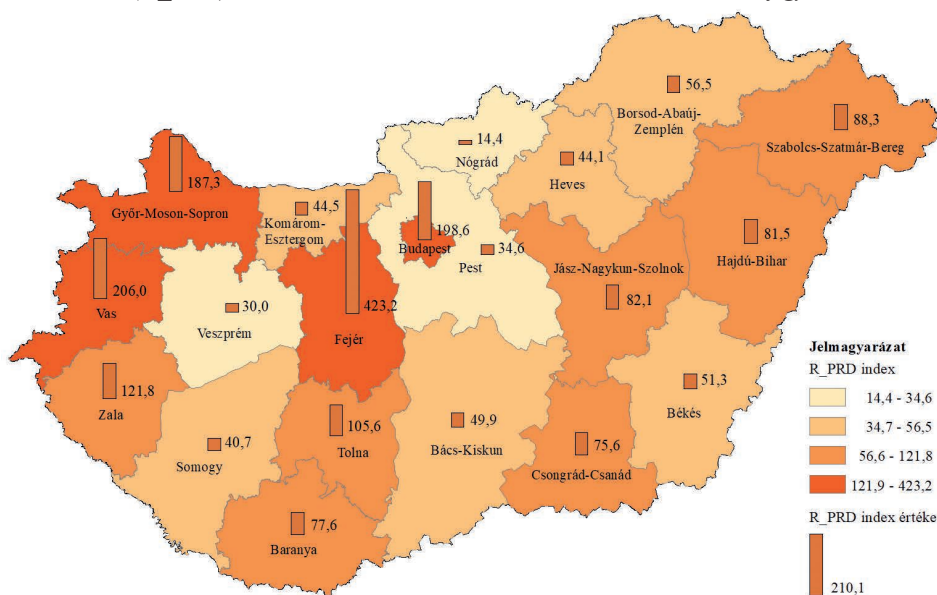
Amennyiben a téregységek produktivitását népességükkel arányosítjuk (R_PRD) az utánpótlásképzés sikerességét bemutató minőségterképet kapunk (8. ábra). Ez újra csak Fejér vármegye extrém értékét (R_PRD=423,2) mutatja, ami mellett a Nyugat-Dunántúl Régió, Budapest

¹⁰ <https://produktivitas.mlsz.hu>

és Tolna vármegye dominanciája szembetűnő. A Dunántúlon Veszprém vármegye abszolút és relatív produktivitása egyaránt feltűnően gyenge.

Az észak-keleti vármegyék (Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg) gyenge szereplése meglepő, hiszen UPN és népesség adatok terén is erősebbek és akadémiáknak adnak otthont. A Dunától keletre minden vármegye gyengén teljesít, ami a déli ország-részben nem meglepő, hiszen a PRO, R_PRO, UPN és az R_UPN mutatók terén is viszonylag gyengék az értékeik. A relatív produktivitás a professzionális klubok relatív potenciáljával áll leginkább kapcsolatban ($\rho=0,60$, $p<0,01$).

8. ábra: Magyarországi vármegyei professzionális labdarúgó egyesületeinek Produktivitás 1.0 relatív mutatói (R_PRD) a 2021–22-es, 2022–23-as és a 2023–24-es szezon figyelembevételével

Forrás: Az MLSZ¹¹ és a KSH (2019) adatai alapján saját számítás és szerkesztés

„EXTRA” TEHETSÉGBIBOCSÁTÁS

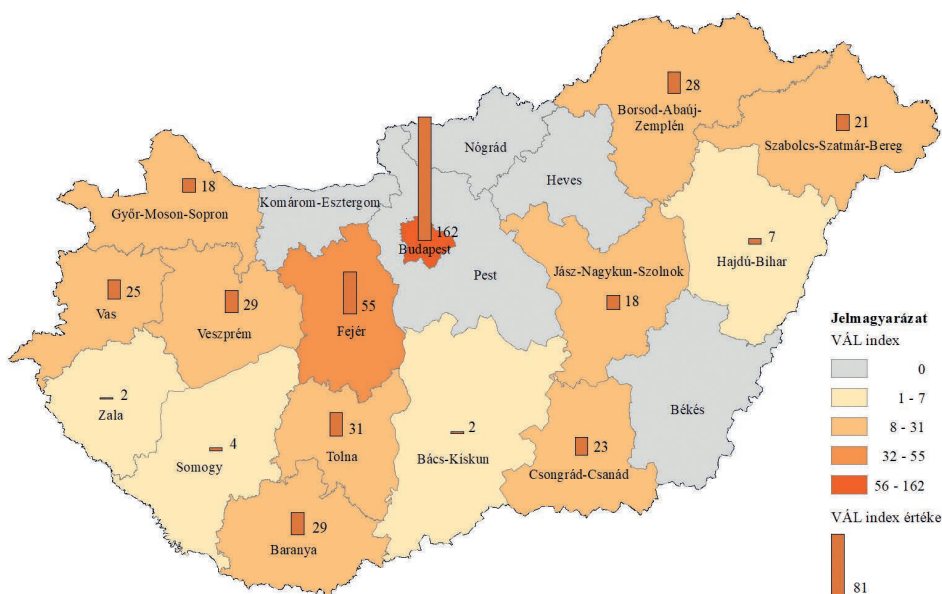
Az „extra” tehetségbibocsátás térképét a 2021–2023 közötti időszak figyelembevételével készítettük el az adott vármegyében született, férfi „A” válogatott játékosok pályára lépéseinek abszolút száma (VÁL) alapján téregységenként (9. ábra). Ebben a vonatkozásban Budapest dominanciája megkérdőjelezhetetlen, ugyanakkor Fejér vármegye második legerősebb értéke sem váratlan, hiszen megismertük magas UPN, PRO és PRD értékeit. A többi vármegye közül Tolna, Baranya, és Veszprém szerepel a mezőny felső (Q1) negyedében. Borsod-Abaúj-Zemplén, Vas és az alacsony UPN, PRO, közepes PRD mutatókkal rendelkező Csongrád-Csanád vármegye teljesít még átlag felett ($M=22,7\pm 36,1$). A VÁL index pozitív kapcsolatban áll a PRO index-szel ($\rho=0,56$, $p=0,01$) és a PRD index-szel ($\rho=0,45$, $p<0,05$).

¹¹ <https://produktivitas.mlsz.hu>

Több vármegye is 0 értékkel szerepel a térképen, amiben a rövid vizsgálati időintervallumnak is szerepe van. A vizsgált időszakban mindössze 51 labdarúgó mutatkozott be a Magyar Nemzeti Tizenegyben. Vélhetően nagyobb időtartamot, így több szövetségi kapitány regnálását vizsgálva ez a térkép egyre jobban illeszkedne a népsűrűség térképére.

Érdekes tény, hogy a válogatottságot tekintve a második legerősebb téregységként megjelenik a Kárpát-medencén kívüli terület is (VÁL=77), s ezen túl a szerbiai Vajdaság (VÁL=21) 11 magyarországi téregységet is megelőz.

9. ábra: Magyarország férfi labdarúgó tehetségkibocsátási térképe a vármegyék szülőtteinek nemzeti válogatottsága (VÁL) alapján a 2021–2023 közötti időszakban

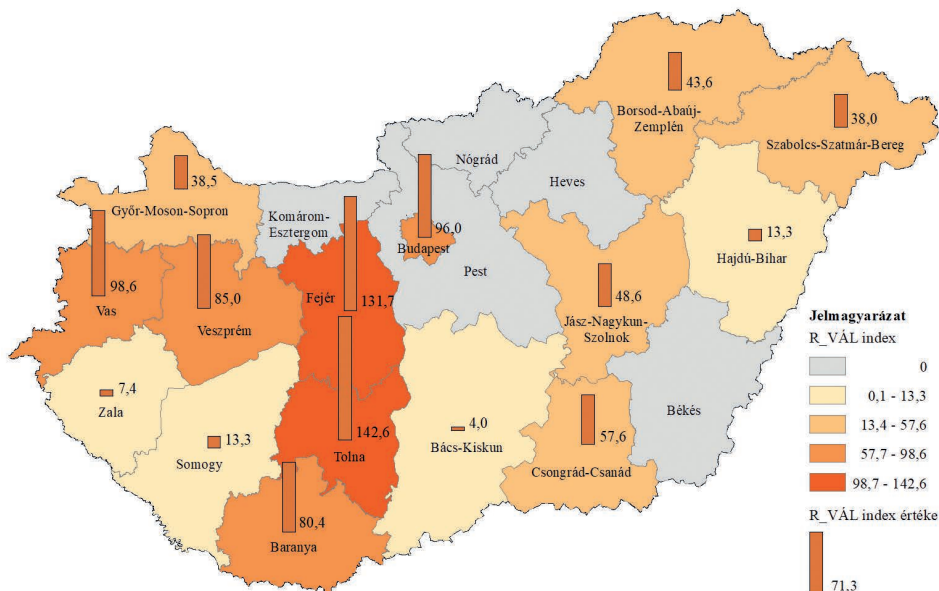
Forrás: Az MLSZ¹² és a Transfermarkt¹³ adatai alapján saját számítás és szerkesztés

Amennyiben népességarányosan is megvizsgáljuk a téregységek szülőtteinek nemzeti válogatottsági adatait, a relatív R_VÁL értékek alapján egy újabb minőségterképet kapunk (10. ábra). Tolna és Fejér vármegye kiemelkedő értéke igen figyelemre méltó, a Dunántúl dominanciája az „extratehetségek” kibocsátása terén ugyancsak szembevető. A Dunától keletre az akkreditált akadémia nélküli Csongrád-Csanád vármegye teljesíti a legjobban. Az R_VÁL index az R_PRO ($p < 0,05$) és az R_PRD index-szel ($p < 0,01$) áll szoros viszonyban.

¹² <https://valogatott.mlsz.hu/ferfi-a-valogatott>

¹³ <https://www.transfermarkt.com/>

10. ábra: Magyarország férfi labdarúgó relatív tehetség kibocsátási ($R_V\bar{A}L$) térképe a vármegyék szülőtteinek nemzeti válogatottsága alapján a 2021–2023 közötti időszakban

Forrás: Az MLSZ¹⁴, a Transfermarkt¹⁵ és a KSH (2019) adatai alapján saját számítás és szerkesztés

ÖSSZEGZÉS

A labdarúgó utánpótlásnevelés térbeli anomáliáira, a futballspecifikus erőforrások egyenlőtlen elosztásának kedvezőtlen hatásaira, ezáltal a tehetség-potenciál elpazarlására számos tanulmány hívja fel a figyelmet (JIMENEZ – PAIN 2008; TÓTH – DÓCZI 2017; FINNEGAN 2019; ALMEIDA – VOLOSSEVITCH 2021; HERNÁNDEZ-SIMAL 2024).

Munkánk a labdarúgó utánpótlásképzés területi sikerességét befolyásoló tényezők közül hármat tekintett át, a népességszámot, az MLSZ által meghatározott kiemelt képzési központok potenciálját és a professzionális klubok potenciálját. Mint kimeneti mutatót megvizsgálta továbbá az MLSZ Produktivitás 1.0 pontszámait, valamint a válogatottsági mutatókat. Az elemzések vármegyei (NUTS III) szinten készültek.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a képzési potenciál függ a földrajzi elhelyezkedéstől. Az ország középső és az észak-keleti és északnyugat része kiemelt képzési centrumokban (körzetközpontokban, tehetségközpontokban és az államilag elismert sportakadémiákban) bővelkedik, míg a többi része lemaradni látszik. Ez esélyegyenlőtlenséget generál a magyarországi labdarúgó utánpótlásnevelésben.

A népesebb megyékre általában jellemző a tehetségek megtartását, de továbbfejlődését is biztosító professzionális klubok jelenléte, ám az utánpótláskorú footballisták képző- és felvevő

¹⁴ <https://valogatott.mlsz.hu/ferfi-a-valogatott>

¹⁵ <https://www.transfermarkt.com/>

téregységei nem feltétlenül esnek egybe, ami elvándorlást válthat ki. Ez utóbbit jól illusztrálja a képzési és klubpotenciál összehasonlítása, miszerint egyes megyék esetében az elszívó (pl. Tolna, Fejér), másoknál a küldő funkció dominál (pl. Vas, Heves).

A professzionális labdarúgásban pályára lépő játékosok játékkercei alapján számolt produktivitási mutató erős kapcsolatot mutat a képzőhelyek és a professzionális klubok teljesítőképességével. Ebben a dunántúli megyék többnyire erősebbek, mint a Dunától keletre fekvők. Mivel összességében kevés a „topligás” játékosunk, értük pedig nagyon sok produktivitási pont jár, ezért e rövid időintervallumra számolt mutatók erősen torzíthatnak: pl. Fejér vármegye abszolút és relatív indexei egészen extrém értéket vesznek fel („Szoboszlai-faktor”). Hasonló jelenségek tapasztalhatók a vármegyék válogatott játékosainak számát és arányát tekintve is.

A vizsgált futballspecifikus változók közül az MLSZ klubfejlesztési stratégiáján keresztül leginkább a kiemelt képzési centrumok erőterére, vagyis azok számára és szerepkörére képes hatni. A népességszám mint potenciál viszonylag állandó, vagy lassan változik – a szakszövetség számára teljesen befolyásolhatatlan –, ezért a stratégiai tervezés során nagyobb figyelmet érdemel. A képzési potenciálban mutatkozó relatív, népességszámra vetített nagyfokú különbségek ugyanis jelentősen befolyásolják az egyes térségek sportszakmai munkájának minőségét, ami nagyban meghatározza jövőbeni fejlődésüket önmagukhoz és egymáshoz képest is. A kiemelt képzési központok, így az akadémiák könnyebb elérhetőségét is biztosítani kellene minden régióban. Ezeknek olyan településeken lenne a helyük, amelyek képesek kihasználni központi funkcióikból származó előnyeiket. A földrajzi logika szerint tehát minden régióközpontban, vagy annak közvetlen környezetében szükség volna legalább egy labdarúgó akadémiára, hiszen jellemzően ezek a nagyvárosok a régió legnépesebb, legnagyobb vonzáskörzettel, legjobb megközelíthetőséggel, oktatási, egészségügyi szolgáltatásokkal és munkaerőpiaci kapacitásokkal rendelkező települései. A déli országrész, különösen a Dél-Alföld hátrányos helyzetének megszüntetése számos, a labdarúgás iránt elkötelezett fiatal tehetség számára nyitná meg a hivatásos labdarúgóvá, nemzeti válogatottá válás útját.

A tehetségek „inkubációjában” nagy szerepet játszanak a saját nevelésű játékosok számára lehetőséget kínáló, magas szintű teljesítményt nyújtó elit klubok. Ezek elhelyezkedését összetett társadalmi, gazdasági folyamatok is teremtik meg, melyeknek számos földrajzi vonatkozása van, amit az MLSZ a versenyrendszer szabályozásával és képzési centrumok elhelyezésének optimalizálásával hatékonyan tud befolyásolni.

Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy a labdarúgás mint társadalmi-gazdasági-kulturális jelenség fejlődése rendkívül bonyolult, sok összetevőn múlik. Bemutatott elemzésünk célja sem lehetett más, mint a jelenségek modellezése, azaz a bonyolult valóság egyes aspektusainak közérthető formába történő leképezése. E célunk a magyar labdarúgás utánpótlás-nevelésének területi szempontú vizsgálatával megvalósult. Bízunk abban, hogy eredményeink új kutatási irányt, perspektívákat is megjelölnek a hazai sporttudományi, illetve sportföldrajzi kutatásban, de legfőképpen abban, hogy a sportszakma érdekeltjei, döntéshozói számára segítséget nyújthattunk a jelen alakításában és a jövő tervezésében. Úgy véljük, a magyar labdarúgás minőségi fejlesztésének közel sem elhanyagolható szempontja a földrajzi viszonyok, összefüggések, folyamatok tisztán látása, a lehetőségek és korlátok felismerése. A fejlesztésre fordítható erőforrások racionális területi allokációja segíthet a tehetségek megtalálásában és javíthat a hazai professzionális futballba való sikeres integrációjuk arányán.

IRODALOMJEGYZÉK

ALMEIDA, CARLOS HUMBERTO – VOLOSOSVITCH, ANNA (2021): Relative age effect among U14 football players in Portugal: do geographical location, team quality and playing position matter? *Science and Medicine in Football* vol. 6. no. 3. 285–294. <https://doi.org/10.1080/24733938.2021.1977840>

BALOGH RENÁTÓ – BÁCSNÉ BÁBA ÉVA (2023): A magyar labdarúgó-bajnokság fejlődésének elemzése a játékospiacon keresztül. *Régiókutatás Szemle* 6. évf. 1. sz. 112–120. <https://doi.org/10.30716/RSZ/21/1/10>

BERKI TAMÁS – PIKÓ BETTINA (2018): A sport iránti elköteleződés összehasonlítása a sportolás egyes jellemzőinek tükrében serdülő sportolók körében. *Magyar Sporttudományi Szemle* 19. évf. 4. sz. 3–11.

BOGNÁR JÓZSEF – CSÁKI ISTVÁN (2020): Kiemelt akadémiai rendszer labdarúgóinak véleménye a sportágválasztásról, sikerességről és az edzői szerepekről. *Magyar Pedagógia* 120. évf. 3. sz. 229–246.

CRANE, MARK (2017): *Comparative success of professional football academies in the top five English Leagues during the 2016/2017 season*. Oxfordshire, AG-HERA.

CSÁNYI SÁNDOR (2019): Egy új korszak kezdete. MLSZ Küldöttközgyűlés, 2019. Budapest. 2019.05.10.

BOGNÁR JÓZSEF – KISS ZOLTÁN – CSÁKI ISTVÁN – TRZASKOMA-BICSÉRDY GABRIELLA – TRZASKOMA LUKASZ – RÉVÉSZ LÁSZLÓ (2024): Key factors influencing talent development of junior soccer players in sports academies: A focus on coaches and parents. *Physical Culture and Sport* vol. 105. no. 1. 42–51. <https://doi.org/10.2478/pcssr-2024-0023>

FARAGÓ BEATRIX (2017): A sportstratégia ágazat erősödése Magyarországon a 2011-2016-os időszakban. *Tér-Gazdaság-Ember* 5. évf. 3. sz. 94–109.

FARDILHA, FRANCISCO (2021): *Exploring creative development in professional youth football academies through an integrative transdisciplinary lens*. PhD thesis. Stirling, University of Stirling.

FENYŐ IMRE – RÁBAI DÁVID (2020). Labdarúgó akadémiák pedagógiai programjainak elemzése. *Neveléstudomány| Oktatás–Kutatás–Innováció* 8. évf. 3. sz. 57–77.

FINNEGAN, LAURA – RICHARDSON, DAVID – LITTLEWOOD, MARTIN – MCARDLE, JEAN (2016): The influence of date and place of birth on youth player selection to a national football Association elite development programme. *Science and Medicine in Football* vol. 1. évf. no. 1. 30–39. <https://doi.org/10.1080/02640414.2016.1254807>

FINNEGAN, LAURA (2019): Stepping stones? An exploration of internal football player migration in the Republic of Ireland. *Regional Studies, Regional Science* vol. 6. no. 1. 596–606. <https://doi.org/10.1080/21681376.2019.1685905>

GREEN, CHRIS (2009): *Every boy's dream. England's football future on the line*. London, A&C Black Publishers Ltd.

GYŐRI FERENC (2011): *Tehetségföldrajz: Magyarországi vizsgálatok*. Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatására.

HERNÁNDEZ-SIMAL, LANDER – CALLEJA-GONZÁLEZ, JULIO – LARRUSKAIN, JON – LORENZO CALVO, ALBERTO – AURREKOETXEA-CASAUS, MAITE (2024): Place Matters: A Study on the Influence of Birthplace and the Place of Development on Soccer Academy Players' Careers. *Sports* vol. 12. no. 4. sz. 99. <https://doi.org/10.3390/sports12040099>

JÁKÓ PÉTER (2012): Sport, egészség, társadalom. *Magyar Tudomány* 173. évf. 9. sz. 1081–1089.

JIMÉNEZ, IDAFE PÉREZ – PAIN, MATTHEW T. G. (2008): Relative age effect in Spanish association football: Its extent and implications for wasted potential. *Journal of Sports Sciences* 26. évf. 10. sz. 995–1003. <https://doi.org/10.1080/02640410801910285>

KÁRÁSZ DÁVID SÁNDOR (2016): A magyar labdarúgás erőtere. *Közép-Európai Közlemények*. 9. évf. 1.sz. 123-133.

KISS ZOLTÁN – BOGNÁR JÓZSEF – DÉRI DIÁNA – CSÁKI ISTVÁN (2022): Hazai és határon túli labdarúgó akadémiák utánpótlásedzőinek pedagógiai nézetei. *Magyar Sporttudományi Szemle* 23. évf. 4. sz. 26–33.

KSH (2019): Magyarország közigazgatási helynévkönyve 2019. január 1. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/docs/hun/hnk/hnk_2019.pdf

MÁTYÁS SZABOLCS (2021): *A Kárpát-medence talentumföldrajza*. Debrecen, Mátyás Szabolcs és Társa.

MCGOVERN, PATRICK (2000): The Irish brawn drain: English league clubs and Irish footballers, 1946–1995. *British Journal of Sociology* vol. 51. no. 3. 401–418. <http://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2000.00401.x>

MCGOWIN, DANIEL (2010): Sports, geography of. In Warf, Barney (Ed.), *Encyclopaedia of geography*. Thousand Oaks, Sage. 2681–2683.

MLSZ (2020): A magyar labdarúgás stratégiája 2020-2025. Magyar Labdarúgó Szövetség. https://szovetseg.mlsz.hu/adat/dokumentum/6908/dokumentumok/mlsz_strategiai_kiadvany_2021_web.pdf

NILSEN, ANN-KRISTIN – FUSCHE MOE, VEGARD – ØVREVIK KJERLAND, GLEN (2024): How has applying a national player development programme influenced the local talent development models within two top Norwegian football clubs' academy practices? *Cogent Social Sciences* vol. 10. évf. no. 1. <http://doi.org/10.1080/23311886.2024.2349130>.

RÁBAI DÁVID (2018): A magyar sportpolitika legfőbb jellemzői, intézkedései 1945-től kezdődően a rendszerváltásig és napjainkig, különös tekintettel a labdarúgás sportágára. *Különleges Bánásmód* 4. évf. 1. sz. 19–33.

RÁBAI, DÁVID. (2022): A Survey of the Vision of Future the Members of the Football Academies have at the Academies in the Capital City and in the Provinces. *Central European Journal of Educational Research* vol. 4. évf.no. 1. 97–107

REES, TIM – HARDY, LEW – GÜLLICH, ARNE – ABERNETHY, BRUCE – CÔTÉ, JEAN – WOODMAN, TIM – MONTGOMERY, HUGH – LAING, STEWART – WARR, CHELSEA (2016): The Great British Medalists Project: a review of current knowledge on the development of the World's best talent, *Sports Medicine* vol. 46. 1041–1058,

ROSSING, NIELS NYGAARD – STENTOFT, DIAA – FLATTUM, ALEXANDER – CÔTÉ, JEAN – KARBING, DAN S. (2018): Influence of population size, density, and proximity to talent clubs on the likelihood of becoming elite youth athlete. *Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports* vol. 28. no. 3. 1304–1313. <https://doi.org/10.1111/sms.13009>

SZALÁNCZI ZOLTÁN (2021): Államilag elismert labdarúgó akadémiák szervezeti felépítésének és vezetési funkcióinak vizsgálata. *Régiókutatás Szemle* 6. évf. 1. sz. 102–111.

TÓTH JÓZSEF (2004): A tehetségföldrajz körvonalai. In Hanusz Árpád (szerk.): Földrajzi Környezet-Történeti folyamatok. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola. 43–50.

TÓTH PÉTER LÁSZLÓ – DÓCZI, TAMÁS (2017): Esélyegyenlőség-vizsgálat utánpótláskorú labdarúgók körében. *Testnevelés, sport, tudomány* 2. évf. 4. sz. 31–44.

VARGA DÁNIEL – FÖLDESI GYÖNGYI – GOMBOCZ JÁNOS (2018): Declared pedagogical values of coaches at hungarian football academies. *Physical Culture and Sport. Studies and Research* vol. 77. no. 1. 17–24.

WATTIE, NICK – MACDONALD, DANY J. – COBLEY, STEPHEN (2015): Birthdate and Birthplace Effects on Expertise Attainment. In Baker, Joseph – Farrow, Damian (eds.): *Routledge Handbook of Sport Expertise*. London, Routledge. 373–382.

BALATONI MONIKA

Balatoni.Monika@uni-nke.hu
oktató (NKE), kutató tanár (MCC Média Iskola)

PAP MELINDA PATRÍCIA

pmelindapatricia@gmail.com
hallgató (NKE)

Az európai identitás ágensei és értékkészlete napjainkban

The agents and values of European identity nowadays

ABSTRACT

Europe is a tapestry of cultures, religious and political ideologies, where more than 746 billion people talk on nearly 200 languages: the home of open-mindedness and diversity. The establishment of the European Union made possible to form a shared European Identity which aims to strengthen the identification between the European citizens. Therefore, this paper analyses the political and social psychological aspects of the European Cultural Identity and on which values is this identification based. The research will be presented as a qualitative analysis of the Eurobarometer surveys carried out twice a year by the European Commission, for which the most relevant literature from the perspective of the thesis has been selected in the light of social changes.

KEYWORDS

European Identity, European Cultures, Enculturation

DOI 10.14232/belv.2024.4.4
<https://doi.org/10.14232/belv.2024.4.4>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Balatoni Monika – Papp Melinda Patrícia (2024): Az európai identitás ágensei és értékkészlete napjainkban. *Belvedere Meridionale* vol. 36. no. 4. pp 53–68.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

Az európai identitás sokszínű, értékeken és ideákon alapuló összetett fogalom, mely több dimenzióban fejeződik ki és számos tényezőből tevődik össze: azokat az értékeket, kultúrát, történelmi örökséget és közös jellemzőket foglalja magában, amik az európai kontinens országait és lakóit összekötik. Az európai identitás a kontinentális európai „szuperállam” és a nemzeti identitások sokszínűségén alapszik, mindkét elem objektív és szubjektív mivoltát kombinálva (Oltra, 2021). Az „európaiság ténye” több kutató szerint sem azonosítható pontosan, miáltal „Európa mint olyan entitás, mely egy sajátos hovatartozással rendelkező területi identitást hoz létre, még messze van attól, hogy valósággá váljon” (Oltra, 2021).

Az európai kulturális értékek változatosak és dinamikusak, a globalizációval folyamatosan formálódnak, ezáltal az európai identitás mindig alakul. Mindennek fényében a múlt-jelen-jövő hármast egyben kell vizsgálni, az „európaiság” közösségformáló identitását nem lehet egy időszakra lekorlátozni (Koller, 2003), valamint nem lehet csak egy tudományág felől megközelíteni. Az európai identitást vizsgáló kutatók számára „a szociálpszichológia háttere és irodalma jelenthet egy, míg a politikatudomány körébe sorolható nacionalizmussal, államok kialakulásával foglalkozó elméletek egy másik”, illetve az utóbbival összefüggő, „az EU támogatottságát vizsgáló tanulmányok egy harmadik kiindulópontot” (Göncz, 2013).

A politikatudomány az európai identitást a tagállamok lakosságának *az Európai Unióhoz való kapcsolata szerinti megközelítéséből* elemzi, így az intézményi transzparenciát, demokratikus deficitet, a bizalmi válságot vagy az európai állampolgárság kérdéseit vizsgálva. A diszciplína szerint az európai identitás a közös politikai kultúrán, a társadalmi egység törekvéseken keresztül fejeződik ki, a kultúrát – mint egy hierarchikus rendszerben – másodlagos identitás-teremtő eszközként szemléli. A tudományágon belül zajló vita a „politikai unió vagy nemzetek Európája” kérdés koordinátarendszerében mozog, így az identitást, mint a politikai egység legitimációjához szükséges részhalmozatot látja.

Ezzel szemben a szociálpszichológia a szocializációs-generációs szempontok mentén, a *nemzettudat* vizsgálatán keresztül közelíti meg az európai identitást, mely magában foglalja a kollektív identitás és az európai nemzeteket összekötő kollektív történelmi traumák elemzését. Az identitás kialakításában fontos szerepet kap az egyéni érték és az egyének nevelése. Az európai identitás esetében a szociális identitás különböző aspektusait – generációs, nemzeti és kulturális – kell figyelembe vennünk, az így létrejövő makrostrukturális csoportok viszonyai

(Hunyady, 2022) képezik az európai (ön)tudat részhalmozait. A diszciplína a kultúrára mint az egyén neveléséhez szükséges eszközre tekint, az enkulturáció fontosságát hangsúlyozza.

AZ EURÓPAI IDENTITÁS

Az európai identitás esetében véleményünk szerint feltételezhető annak létezése, a tanulmányban nem célunk górcső alá venni az ezt cáfoló vagy alátámasztó álláspontokat, így mindekelőtt annak mibenlétét járjuk körül: tágabb értelemben beszélhetünk politikai és kulturális identitásról, melyek sok szempontból nem fedik egymást. Napjainkban a politikai dimenzió egyre kevésbé politikai, inkább menedzsment jelleggel rendelkezik (Schöpflin, 2003), ilyen keretek között az Európáról szóló vita erősen korlátozott. A nagyobb tagállamok elitjei által irányított Európai Unió beteljesítette a gazdasági-kereskedelmi együttműködésre épülő célokat, melyeket évtizedekkel ezelőtt az alapító atyák meghatároztak. A kulturális Európát még nehezebb lehatárolni, hiszen a közös történelmi tapasztalat hasonló modernitás-felfogásokat hívott életre és ezáltal az európai „kulturák közötti érintkezés megoldható, de nem igazán könnyű” (Schöpflin, 2003). A kulturális megközelítés esetén jelentős akadály, hogy Európa határai szintén nehezen definiálhatóak. Mindezt súlyosbítja az univerzalizmus iránti igény, mely a kulturák közötti együttélés alapfeltételeit nehezíti meg. Utóbbi elvezet bennünket az EU politikai legitimációja végett fontos szolidaritás nehézségeihez: ha nem valósul meg a kulturális normák egyhangú elfogadása egy társadalmon belül, a demokrácia is veszélybe kerül – nincs ez másként az EU esetében sem.

A POLITIKATUDOMÁNYI MEGKÖZELÍTÉS SAJÁTOSSÁGAI

Schöpflin György alapján „a nemzeti mivolt a kulturális reprodukció és a demokratikus politikai hatalom metszéspontján” jön létre, amennyiben „a kollektív narratívák világa és a politikai hatalom egymást erősíti” (Schöpflin, 2004). Mint ismeretes, minél szorosabb a tagállamok közötti európai együttműködés, annál észrevehetőbben jelentkeznek a nemzetit középpontba állító ellenirányú törekvések. Ennek fényében Alabán Ferenc szerint a jelen társadalmában megjelent egy olyan nemzeti identitás-válság, mely a globalizáció hatására a kisállamok, nemzetiségek saját kultúrájának és nyelvének feladásához vezethet (Alabán, 2016). A történelem során az európai nagyhatalmak folyamatosan veszélyeztették a kisállamok kulturális reprodukcióját, melyek így a kollektív emlékezet, mítosz- és szimbólumrendszer, valamint értékközösség kialakításának folyamatát egyre nagyobb erőfeszítéssel hajtották végre. „Azzal, hogy a leghamarabb indultak képesek voltak a hatalmat a politikai-kulturális alap köré koncentrálni, veszélybe sodorták a többi, kevésbé fejlett közösség kulturális normáit” (Schöpflin, 2004). Az Európai Unió transznacionális tevékenysége azonban megváltoztathatja mindezt az európai identitás kialakításával.

Az 1992-es Maastricht-i Szerződéssel mélyülő politikai integráció az Európai Közösségek-ből megteremtette az új politikai entitást (az Európai Uniót), ezzel együtt az európai (állam) polgárságot. Az Amszterdami-i Szerződés 191. cikke már az európai szintű politikai pártok létrehozását vetítette előre az európaiságtudat kialakításának fontos lépcsőfokaként. A 2000-es évek során indítványozott közös alkotmány bukásától a Lisszaboni Szerződésen át az Európai

Tanács különböző irányelveiig, az uniós párbeszédekben és dokumentumokban folyamatosan megjelenik az európai polgár kereteinek meghatározására és egységesítésére irányuló akarat.

Ugyan a struktúráteremtés jogi eszközei egyre bővülnek, az európai összetartozás-tudat dimenziói továbbra is tagoltak, ezáltal az európai identitás politikatudományi vizsgálata során a konstruktivista és az esszencialista megközelítéseket kell elhatárolnunk egymástól (Göncz, 2013), vagyis a politikai és kulturális dimenziókat. Az intézményi fejlődés során az EU a gazdasági együttműködésen túl a politikai integrációra törekszik, melynek fontos eleme a tagállamok társadalmaitól származó legitimáció (Göncz, 2013). A konstruktivisták szerint egy egységes európai identitás csakis az európai demokratikus intézményekbe vetett bizalomból és a nemzetek kulturális értékrendjéből alakulhat ki (Dér, 2005:131), melynek feltétele a közös értékek és célok megléte, hivatkozási alapja pedig a közös demokratikus alkotmányba és szolidaritásba vetett hit. Az esszencialisták, mint Smith, Európát a „kultúrák családjaként” szemlélik és a közös kulturális örökséget állítják a középpontba (Göncz, 2013), melyből hiányzik a közös nyelv, a közös kultúra, a közös történelem, mindezt azonban képes ellensúlyozni a közös tradíciók sokasága.

Mivel a politikai közösség legitimációjának egyik legfontosabb forrása, hogy tagjai azonosulni tudjanak a közösséggel, így a politikatudományt az európai identitás ezen azonosságtudat szempontjából érdekli. Az európai egységesítés komplex folyamata során létrejött egy olyan többszörös identitás, melyre a politikatudományban mint „Matrojska-identitásként” (Salazar, 1998 idézi Palánkai, 2002) vagy „identitás-hálóként” (Koller, 2003) hivatkoznak. Fontos kiemelni, hogy a premodern etnikai konfliktusok, a kulturális homogenizáció hiánya és a földrajzi határok bizonytalansága miatt (Dér, 2005:141) az „Európa-nemzet” keretfeltételei folyamatosan változnak a modern nemzetállam 21. századi struktúrájához képest, ezt nehezíti a kontinens fragmentáltsága is. A tárgyalt azonosságtudatnak három megközelítése van: földrajzi – mely állandó mozgásban van a tagsági viszonyoktól függően –, politikai és kulturális. Utóbbi kettő viszonyulhat egymáshoz elkülönülten vagy hierarchizált formában megvalósuló együttműködésben (Dér, 2005:132). A nemzetállamok kialakulását alapul vevő szakirodalom megkülönbözteti a „nyugati”, vagyis a területiség elvén alapuló nemzeti identitást (államnemzetek) és a „keleti”, vagyis az etnikai közösségen nyugvó nemzeteket (kultúrnemzetek). Ennek következtében az Európához való viszonyuk és az azonosságtudat értelmezéséhez szükséges alapfeltételezéseik merőben eltérőek lehetnek. Ugyanakkor Delanty véleménye szerint ezek a törésvonalak már nem elsősorban a nemzeti identitásokból fakadnak, mivel az értékek összeütközése nem területi, hanem inkább generációk közötti (Delanty 2014).

A jövőorientált Európa a kultúrát mint egy erősen komplikált, visszatartó tényezőt szemléli: a kulturális-nemzeti identitás erősen múlthoz kötődő mivolta miatt historizáló és tradicionalista (Dér, 2005:129), ezzel szemben az Európai Unió a technológiai és gazdasági fejlődés révén a politikai paradigma dinamikusságát részesíti előnyben. Tehát a fentebb vázolt identitáskép az állampolgári értékeken alapuló alkotmányos patriotizmus mentén köthető Európához: intézményi legitimáció, politikai kultúra, alkotmányos berendezkedés, nemzeti-kulturális tudat. Ahogyan Dér is hangsúlyozza, a „politikai közösség = politikai identitás” megközelítést a szakirodalom széleskörű érvrendszerrel támasztja alá (Dér, 2005:128), az európai kulturális identitást ugyanakkor sokan a kontinens töredezettsége miatt megvalósíthatatlannak tekintik. Bayer József az európai identitás mibenlétét taglalva leszögezi, hogy az intézményesített együttműködésre

épülő Európában valójában politikai identitástudat kialakításáról van szó, melynek kötőanyagát képezhetik a „közös kulturális tradíció elemei” (Bayer, 2001). A vallási és kulturális azonoságtudat ellenére politikailag és gazdaságilag Európa mindig is megosztott volt, ám az Európai Unió létrejötte óta a megosztottság mibenléte megfordult. „Az európai identitás tartalma inkább egy közös politikai kultúrát jelent, amely a kulturális pluralizmus kezelésének képességével tűnik ki” (Bayer, 2001).

Fontos megjegyeznünk, hogy az európai identitást a „világtársadalmi” és a regionális identitások rendszerétől elkülönülten kell elemezni, hiszen egy egyszerre közös történelmi gyökerekből eredeztetett és politikai-gazdasági érdekek mentén mesterségesen létrehozott identitás képe nem értelmezhető a globalizációban felörlődő csoport-hovatartozás vagy a regionálisan meghatározó közösségérzet koordináta-rendszerében. A globális identitásnál területileg sokkal lehatároltabb és specifikusabb tudatról beszélhetünk, mely a nemzeti szinttel szorosan összefügg és komplex intézményrendszerrel rendelkező szervezethez kapcsolódva azonosítható.

Ezt támasztja alá a Koller által többszintű identitás-hálóként megfogalmazott elmélet, melynek alapja, hogy „a nemzeti identitástudat ideáltipikus modelljéhez képest, [...] a közösség alanyai többes közösségi tagsággal rendelkező uniós és nemzeti állampolgárok” (Koller, 2003:5); vagyis az európaiságunk nem egy-két identitásra korlátozódik, hanem több, időben és térben változtatható részre, melyek hozzáigazíthatóak aktuális helyzetünkhöz. Ugyanakkor ahhoz, hogy ezek az identitások kialakulhassanak, erősebben kell kötődniük egy-egy kultúrához, nemzethez. Lehetünk-e európaiságunk tekintetében identitásváltók? Értelmezésünkben az egyén a nemzeti identitásváltás során identitásait „összegyűjti” és európaizálja, vagyis Koller-féle dinamikus identitás-hálót épít ki. Hol van a határ az identitások kiépülése és váltása között? Létrejöhet-e egy új egyéni identitásrész, ha egy szemesztert egyetemista hallgatóként külföldön tölt valaki, vagy az ott szerzett élmények és barátságok során csak kötődés alakul ki? Mikortól beszélhetünk európai kulturális identitásról? Ha egyszerre a születési országunktól eltérő országban a társadalom tagjaként élünk, a helyi szokásokat követjük és alkalmazkodunk hozzájuk; miközben továbbra is ápoljuk az enkulturációs közegben elsajátított hagyományokat? Vagy lényeges ismernünk az európai eszméket, történelmet, múltbéli és kortárs művészeti termékeket ahhoz, hogy európaiak lehessünk? Lehetünk-e hétköznapi európaiak vagy az elitizmus kisajátítja magának az európaiságot? Mindenképpen fontos szempont, hogy az egyén európaiság-érzete csak annyira tud fejlődni, amennyire az adott környezet európaiságtudata erős, amennyire az adott társadalom enkulturációs gyakorlata az európaiságot tartalmazza. Mindennek fényében az európai kulturális identitás kialakításához nem elég a területi asszimiláció, hanem széleskörű európai tájékozottságra van szükség, hogy kulturális vonatkozásban is megeremtlődjön az európaiság-érzet. Mi visz tehát közelebb az európai kulturális identitáshoz?

A SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉS SAJÁTÓSSÁGAI

Szociálpszichológiai szempontból elhanyagolhatatlan kérdés, milyen közösséghez tartozónak tekintjük magunkat, hiszen „az azonoságtudat ver hidat az egyéni élettörténet és a társadalomban betöltött szerep között” (Bayer, 2001). A diszciplína az európai szintérre kiterjesztett nagyobb ösztársadalmi csoporttal való azonosulást, a társadalmi együttéléshez kötődő értékeket és az olyan identitásformáló eszközöket vizsgálja, mint a közös nyelv.

Úgy gondoljuk – sokakhoz hasonlóan –, minél több nyelvet beszél valaki és minél több országban ismeri ki magát a kontinensen, annál európaibb lesz; vagyis véleményünk szerint nem az adott nemzethez kötődő identitás fog kialakulni az egyénben, hanem kulturális vonatkozásokkal bíró európaiság-érzet. Noam Chomsky szerint „több nyelv ismerete gazdagítja a belső képességeinket”, így a IV. Károly, utolsó magyar királynak tulajdonított közismert mondást idézve: „ahány nyelvet beszélsz, annyi embert érsz”. Az anyanyelvünkől eltérő nyelvek ismerete nemcsak új szavakat és esetleges utazásokat, gasztronómiai újdonságokat jelent, hanem egy korábban számunkra ismeretlen társadalmi, gazdasági, politikai kultúra és struktúra részletekbe menő felfedezését is magával vonzza. Minél szélesebb körben ismerjük a világ más tájainak nyelvi és kulturális közegét, mások felé annál nyitottabbá és az új iránt annál befogadóbbá válunk.

Adott tehát a kérdés: közös nyelv nélkül, mely minden uniós tagállam minden állampolgára által ismert és rendszeresen használt, kialakulhat-e kulturális identitás? Megérthetjük-e az európai nemzetek gazdasági és (kül)politikai álláspontjait, ha nem értjük gondolkodásmódjukat, melyet kizárólag az általuk beszélt nyelven keresztül, ezáltal kultúr- és társadalomtörténetük valamilyen mélységű ismeretének tudatában értelmezhetünk? Milan Kundera, világszinten elismert cseh író szerint „egy nép vagy egy civilizáció öntudata a szellemi alkotások azon összességében tükröződik, amit hagyományosan »kultúra« néven emlegetünk”, mely „halálos veszély” esetén megelégnül és olyan értéké válik, mely „köré odagyűlik a nép egésze” (Kundera, 2022). Ezáltal a kultúra olyan mozgatórugója egy társadalomnak, mely képes összetartani a nemzetet és identitást állítani számára – kiváltképp a kisállamok esetében. A nyelvismeret pedig egy eszköz, mellyel az egyén képes kitekinteni egy másfajta kulturális minőségre és elhelyezni saját társadalmi szokáskörét egy nagy egész részeként.

Mindennek fényében a csoportviselkedés perspektívájából elemezhető az Európához fűződő viszony is – Tajfel és Turner alapján –, mely a társadalmi identitást a tagsághoz fűzött értekeken és érzelmeken keresztül definiálja (Turner, 1984). Ugyanakkor a szociálpszichológia által vizsgált csoportoknál a nemzet számottevően nagyobb, és bár tagjai egymást közvetlenül nem ismerik, de az enkulturáció során elsajátított közös nemzeti valóság összeköti őket. Az így létrejövő „mi” identifikáció Schöpflin szerint közösségi identitássá alakul és a kulturális reprodukció során – mely egyszerre befogadó és kirekesztő – létrejön a közösség kötött jelentésrendszere (Schöpflin, 2004). Ezek az identitások személy- és helyzetfüggőek, így az európai szintet vizsgálva megkerülhetetlen a többi kötődés figyelembevétele, így az egyén hovatartozásérzetének rangsora. Ez természetesen személytől függően változik, vagyis lehet hierarchizált (regionális-nemzeti (pl. magyar)-európai szintek vagy fordítva), valamint ahogyan Koller is bizonyítja, lehet mellérendelt (európai és magyar vagyok, melynek sorrendje az adott helyzetemtől függ).

Európa és az Európai Unió jelentéseinek megközelítése kapcsán az egyén helyzete kiemelt fontosságú: a közvélemény kapcsolata a vizsgált identitással kevésbé érdek, inkább értékalapú; ezzel szemben a (politikai, gazdasági és kulturális) elit kötődése, a személyes érintettség révén, jóval érdekorientáltabb. Thomas Risse alapján „amilyen az ember nemzetéhez való viszonya, olyan az Európához való viszonya is”, minek fényében a nemzeti identitások „európaizációja” ment végbe és másodlagos identitásként megjelenik a többség hétköznapi életében is. Annak hatására, hogy az EU tagság előnyeit és hátrányait sokszor a saját bőrünkön

érezzük, az európai identitás lehet zárt (magát európainak valló, de más kultúrából érkezővel szemben kirekesztő) és nyitott (modern értékeket képviselő, kozmopolita, elitista jelleg) (Risse, 2010:63-86). Az eltérő befogadókészség törésvonalakhoz vezethet, hatva a tagállamok bilaterális kapcsolataira.

Ezáltal, ahogyan már fentebb kifejtettük, az európai identitást a nemzeti azonosságtudathoz kapcsolódóan kell elemezni. Kérdőíves kutatásban, szociálpszichológiai szempontból számos szakértő vizsgálta a kérdéskört; a tudományág egyik legnevesebb hazai képviselője, Csepeli György szerint „egy olyan [tudat kialakítására] lenne szükség, amely az Európai Unió területén élő emberek számára az „európai” kategória jegyében lehetővé tenné az azonosulást, megtartva az egyes nemzeti és etnikai kategóriák szerepét az identitás alakításában” (Csepeli, 1997). Csepeli és Örkény Antal 2017-ben átfogó közös kutatásban elemezték az Európához való viszonyt. A tanulmány rávilágít, hogy az európai társadalmakon belül „a nemzeti identitás mindenütt erős érzelmi kötőanyag” (Csepeli és Örkény, 2017). Farkas Zoltán az értékek meghatározása során kiemeli, ha „két népcsoport körében ugyanazok az értékek jellemzők, de a nyelvük különböző, nem beszélhetünk a két népcsoport kulturális értékeiről” (Farkas, 2008), vagyis az európai térre vetítve nem teljesül a kulturális értékek fennállásához szükséges minden feltétel. A fentiek értelmében tehát az európai sokszínűség alapja pont a nyelvi különbség, melyhez szükség van egy, a népcsoportok közötti közvetítő nyelvre. Ezáltal a közvetítő nyelv hiánya az Európai Unió multietnikus állammá való átalakulásának legnagyobb gyakorlati akadálya.

A korábban feltett kérdésünkhöz visszanyúlva, kialakítható-e a közös európai kulturális identitás közös nyelv nélkül? Véleményünk szerint igen, melyet az uniós törekvésekre alapozunk: az Európai Tanács 2018-as nyelvtanításra irányuló ajánlása tartalmazza „*Az európai identitás megerősítése az oktatás és a kultúra révén*” című közleményt, mely olyan Európát mutat be, „ahol jóval elterjedtebb, hogy az anyanyelvén túl mindenki két másik nyelvet ismer” és elfogadott, hogy tanulás vagy munkavállalás céljából bárki egy másik tagállamba költözhet. A Tanács elképzelése szerint a nyitott és magas színvonalú oktatás által az emberek erős európai identitástudattal rendelkeznek, és tisztában vannak Európa kulturális örökségével és sokféleségével (Európai Bizottság, 2018). Ennek fényében az EU 24 hivatalos nyelvének minél szélesebb körű ismerete erősítheti az európai tudatot, elősegítheti a társadalmak közötti kommunikációt és támogathatja a mobilitással kialakuló többszörös területi kötődést is.

Elemzésünkben Csepeli és Örkény az európai kontinenst hat térségre osztották fel, minek alapján az Európához való kötődést vizsgálva megállapították, hogy Közép-Európában és az Ibériai-félszigeten az európai kötődés az átlaghoz képest erősebb, ám a spontán érzelmi azonosulás minden térségben gyenge (Csepeli és Örkény, 2017). Ez alátámasztja azt az elképzelést, miszerint az európai identitást az intézményi struktúrán túlmenően, a kulturális értékek mentén kell kialakítani, hiszen a törekvések csekély száma vagy megvalósításuk nehézsége, valamint a külső kulturális hatások következményei miatt nem tud megerősödni.

A politikatudomány számára a kultúra mint híd jelenhet meg az európai társadalmak politikai egységesítésének folyamatában, a szociálpszichológia szempontjából ugyanilyen „köötanyagot” jelenthet a tipizáció, melynek segítségével a nemzet(ek) tagjai felismerhetik a nemzetükre, Európára lényegileg jellemzőnek tartott tulajdonságokat és ezzel azonosulva létrehozva a közös attitűdöket. Ezeket elemezve „szociológiai pillanatfelvételné láthatjuk az adott nemzeti populáció nemzetfelfogásának és identitásának állását” (Csepeli 1997).

ÉRTÉKEK

Mivel két diszciplínát veszünk górcső alá, így egyértelmű az alapvető megközelítésekben való eltérés. Ugyanakkor vizsgálati metszetkén mindkét tudományágban kiemelt szerepet játszik a közös értékrend: azonban a politikatudomány számára ez államszervezeti szempontból a demokratikus rendbe vetett egyöntetű bizalmat jelenti; addig a szociálpszichológia a társadalmi szerveződés fontosságát hangsúlyozza, melynek alapját a közös nyelv, a tradíciók és az értékalapú gondolkodás jelentik. Míg a politikatudomány a Koller-féle „identitás-háló” kimondja, hogy az identitások folyton alakulnak és az egyén dönti el, adott helyzetben melyiket erősíti fel; addig ezeket az összetett identitásokat – helyi, regionális, nemzeti, európai – szociálpszichológiai szempontból nagyban befolyásolja és meghatározza a változó élethelyzet. Ezáltal a két megközelítés csak együttesen értelmezhető, hiszen az aktuális körülményeket figyelembe véve határozhatjuk meg az éppen elsődleges identitásunkat.

Ahogy már fentebb láthattuk, a diszciplínák mindegyike nagy hangsúlyt fektet az értékalapú közös valóságra, de eltér abban, hogy milyen értékekről van szó. A kulturális pluralizmus a politikatudomány számára a politikai kultúra sokszínűségét, míg a szociálpszichológia számára az európai „csoport” tradícióit és nemzeti kulturális hagyományait jelenti. Fontos szempont a két megközelítés összevetésekor az is, hogy politikai oldalról az európai identitás egyesek szerint megvalósíthatatlan utópia, hiszen nem rendelkezik „néppel” (Dér, 2005). Ezzel szemben a szociálpszichológia kimondja: van nép és a nemzettudat bizonyos elemeinek Európára való kiterjesztésével európai tudat születhet belőle. Mindez összefügg tanulmányunk fő kérdésével: Európa egysége nyugodhat-e csupán a tagállamok gazdasági és politikai érdekközösségén, vagy képes megteremteni az ezen túlnyúló értékközösséget, a kulturális (ön)tudatot is?

Ugyan a politikatudomány az intézményrendszerek tevékenysége és a gazdasági mutatók mentén meghatározhat európai értékeket, milyen értékeket jelent ez a kultúra és a szociálpszichológia terén? Az értékteremtés kétélű fegyver: a szabályok mentén kialakított intézményi struktúrával és gazdasági sikerekkel a közvélemény nem tud azonosulni; viszont a már meglévő és felerősített értékek mentén képes az európai identifikáció elindulni. Ezzel szemben, ha a globális trendek mentén történik a kultúrafogyasztás, nem állnak fenn az identitás-teremtés követelményei. A különböző kultúrák megismerése és az azokhoz való alkalmazkodás már szemléletformáló erő lehet, melynek hatásait beépíthetjük egyéni és közösségi identitáskészletünkbe. Azonban ez a fajta azonosságtudat, az európai gondolkodás csak egy szűk, elit réteg számára adatik meg. Vajon hasznos-e az Európai Unió számára az „európai elit” fenntartása vagy „feláldozható-e” a globális trendekhez való alkalmazkodás oltárán? Utóbbi esetben európai identitás csakis gazdasági és politikai értelemben lenne jelen, ezáltal a szociálpszichológiai szempontból vett kulturális értékek elvesztenék jelentőségüket.

A politikatudományon és a szociálpszichológián belül is számos eltérő megközelítés létezik, ezek összevetése egy újabb tanulmányt igényelne, hiszen forrásirodalma hatalmas, az objektivitás megtartása kifejezetten nehéz. Grünhut Zoltán szerint, aki Habermashoz nyúl vissza a kérdés vizsgálata során, a politikai szféra minden mást – gazdaságot, kultúrát, médiát, oktatást stb. – maga alá rendel (Grünhut, 2020); ehhez azonban szükséges a szubjektív gondolkodásmódok és értékek azonosítása. Mindkét diszciplínában megjelenik a „kozropolita” és a nacionalista, „nemzeti” perspektíva. Az egyénenként eltérő én- és társadalomfókuszú értékek a

szubjektivitások különböző azonosulásait teszik lehetővé, így mindenki saját Európa-felfogással rendelkezik. Az európai identitás szempontjából tehát az értékpreferenciák tagállami megoszlása objektív képet ad az európaiság értékkészletéről.

Tanulmányunk szempontjából a legfontosabb kérdés, hogy miket tartalmaz ez az értékkészlet? Az öreg kontinens kirajzolódó politikai, gazdasági és pénzügyi unió alapértékkészletét az érdekek alkotják, míg a kulturális unió létrejöttéhez sokkal inkább társadalmi fókuszra és közös, tipizálható értékrendszerre lenne szükség. Ahogyan a szociálpszichológia a tipizáció szerepét hangsúlyozza, úgy fedezhető fel az értékek hiánya a transznacionális rendszerben. Ennek fényében felmerül a kérdés: hogyan tipizálható az európaiság? Mik azok az értékek és érdekek, melyekre az európaiságot alapozhatjuk? Léteznek-e közösnek vallott értékek?

AZ EURÓPAISÁG ÉRTÉKKÉSZLETÉNEK ALAPJAI

Az értékek „kiszámíthatóságot visznek a társadalmi együttélés borulékonyaságra hajlamos rendjébe” (Csepeli, 2022:42), irányt mutatnak, értelemmel töltik meg az emberi lét terét, ám nem rendelkeznek empirikusan bizonyítható alapokkal (Csepeli, 2022:41). Az egyéni értékkészlet az univerzálisan elfogadott alapértékek mentén épül fel (önállóság, ösztönzés, hedonizmus, elismerés, hatalom, biztonság, konformitás, tradíció, jóindulat, univerzalizmus), ugyanakkor szubjektív hierarchiájuk személyenként változik (Schwartz alapján Grünhut, 2020:59-63). Az elfogadott és vallott értékek mentén egyes társadalmak tipizálhatóak – vagyis leegyszerűsíthetők bizonyos attitűdök mentén –, ugyanakkor eme szerkesztett valóságok más társadalmakkal való találkozásokkor konfliktusokat szülhetnek.

Európát a történeti vallások hozták létre, melyek kapcsolódási pontjaiból származnak az európai társadalmak, az emberi jogi normák, az alapvető értékek. Mindezáltal Európa mint kontinens és az Európai Unió mint strukturális egység alapja a kereszténység értékrendje. A vallás a legerősebb hitrendszer, melynek mentén az értékekből társadalmilag elfogadott szabályrendszer jöhet létre. A politikai egységre az eltérő kulturális gyökerek és társadalomfejlődés miatt egészen napjainkig nem sikerült sort keríteni – bár ma sem jelenthetjük ki, hogy ez megvalósult. Az Európai Unió elsődleges örökségének tekinthető kereszténység ugyanakkor a zsidóság és az iszlám jelenléte miatt egyre jobban háttérbe szorul. Ahogyan az Európai Unió szlogenje is mondja „Egység a sokszínűségben!”, ehhez azonban olyan új értéket kell teremteni, mely az egymás kultúrája, vallása és véleménye iránti elfogadásra épül – különösen akkor, ha ezek az álláspontok merőben eltérnek egymástól. „Az értékek a szabadság eszközei” (Csepeli, 2022:43) és az európai történelemre pillantva megállapítható, hogy a – vallási, társadalmi, egyéni – szabadság mindig is szorosan összefüggött azzal a jelentéscsokorral, amit „Európának” és európai értékeknek nevezünk. Ám a szabadság más megközelítéssel rendelkezik nyugaton, ahol a korán kialakult nemzetállamok az egyéni szabadságot építhették, és keleten, ahol a nemzetek határai folyamatos fenyegetettség alatt álltak, így a szabadság közösségi szempontból jelent meg. Ezt elősegítve az Európai Unió Alapjogi Chartája (2012) és a Lisszaboni Szerződés (2007) 2. cikke rögzítették jogszabályban az EU értékeit: emberi méltóság, szabadsághoz való jog, demokrácia, egyenlőség, jogállamiság, emberi jogok.

Az értékeket – ahogyan fentebb is kifejtettük – nehéz egyértelműen meghatározni, viszont jelentéstartalmuk szokásokkal, példákkal és szimbólumokkal kifejezhető. Az egyéntől „legmesszebb” a rítusok állnak, melyek elsődlegesen a közösség számára meghatározóak; utána

következnek a példák – pl. mártírok, akik valamilyen tettel példát statuálnak –; majd a szimbólumok, melyek az azonosságtudatot erősítik a kollektív emlékezetre ható jelképekkel (Csepeli, 2022:58). Az európai szintén – a nemzeti identitás érzelmi jelentéshordozóihoz hasonlóan – a zászló, a címer és a (szöveg nélküli) himnusz jeleníti meg az európai egységet. Mindemellett jelképhordozó és identitásformáló erővel rendelkezik az euró is, mely a gazdasági közösséget szimbolizálja. Az uniós szimbólumrendszernek interdiszciplináris értéke van.

AZ EURÓPAISÁG ÉRTÉKKÉSZLETÉT VIZSGÁLÓ KUTATÁSOK

Katics Eszter 2021-ben végzett kutatása szerint az európai identitás létrejöttét elősegítheti a polgári státusz, mely összeköti az embereket a politikai közösséggel (Katics, 2021). Azonban „minél büszkébb valaki a nemzetére, annál nagyobb kihívásnak tekinti az EU-t” (Bayer, 2001), így a kétféle kötődés kizárhatja egymást. Ezzel szemben Ruiz Jiménez elemzése alapján a nemzethez való kötődésben erősebb a kulturális jelleg, míg Európához inkább a racionális megfontolás és az érdekek mentén kapcsolódnak az emberek – ezt erősíti Edgar Bellow véleménye is, kinek alapján létezik egy európai identitás, mely a politikai kultúrához, a közös örökséghez és a közös hagyományokhoz kapcsolódó kulturális változóktól függ (Bellow, 2010).

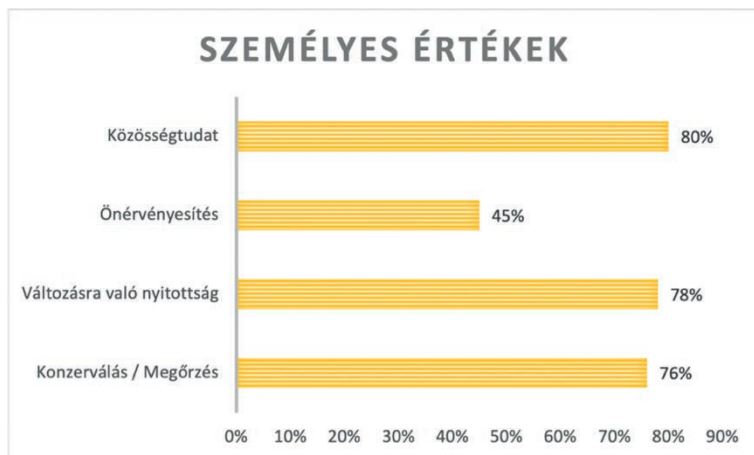
Látható, hogy a szakirodalom számos szerzője kiemeli: az európai társadalmi dimenzióban nem különíthető el egymástól az intézményesített politikai együttműködés és a kulturális egység. Az Európai Unió „egy új történeti realitás, kemény gazdasági és politikai érdekek által összetartott, jogilag is intézményesült világ” (Bayer, 2001), ám a nemzeti érdekek érvényesítésének szempontjából elválaszthatjuk egymástól a politikai és kulturális identitásformát. Az európai egységet nem alapozhatjuk a kulturális örökségekre, ugyanakkor visszanyúlhatunk ezen értékekhez, hogy hidat képezzünk az európai államok érdekei és értékei között.

Mind politikatudományi, mind szociálpszichológiai szempontból az empirikus kutatások alapján szolgálhatnak az Eurobarometer közvéleménykutatásai, melyet az Európai Bizottság megbízásából 1974 óta végeznek a tagállamok, illetve a tagállam jelöltek lakosságának körében. A kérdőívek lekérdezése országonként körülbelül ezer fő személyes megkeresése útján történik, minden alkalommal új mintákon. Az évente kétszer lezajló Standard Eurobarometerben a közvéleményt az EU-val, annak intézményeivel, aktuális kihívásaival és uniós politikákkal kapcsolatban kérdezik.

A 2000-es években az Eurobarometer kutatásokban többször is megjelent a(z európai) kulturális identitásra vonatkozó kérdés, ám csak 2021-ben született meg az első olyan különálló jelentés, mely az uniós tagállamok lakosságának értékorientáltságát és identitás meghatározásait kutatta. A közvéleménykutatás 2020 októbere és novembere között zajlott, három nagyobb kategóriában: az európai állampolgárok egyéni értékei, identitásuk és az európai uniós értékekhez való viszonyuk kapcsán kellett egy egytől hatig terjedő skálán válaszolniuk, melyet három megközelítésben vizsgáltak. A kutatók arra voltak kíváncsiak, „mik is pontosan ezek az értékek? Milyen mértékben osztják ezeket az uniós polgárok? Hogyan különböznek az egyes uniós tagállamokban? Hogyan kapcsolódnak ehhez az azonosításhoz?” (Európai Unió, 2021).

Az egyének értékek fontosságáról alkotott véleményeire kérdeztek rá, melynek eredményeképpen megállapították, hogy az európai társadalmak két fő tengelyen keresztül strukturálhatóak: *a „megőrzési” értékek vs. a változásra való nyitottság és az önérvényesítő értékek vs. az önátadás / közösségtudat.*

Általánosságban az önérvényesítés mint személyes érték, alig 45%-ot ért el, míg a másik három meghatározott érték a vizsgált 27 tagállamban átlagosan 70% felett szerepelt. (1. ábra)

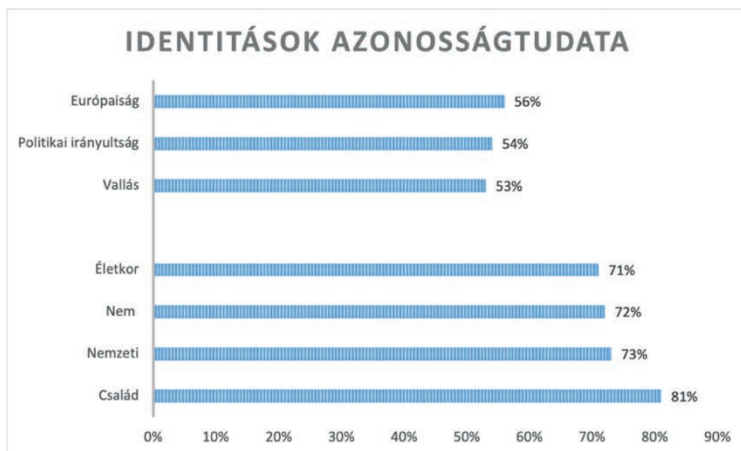

1. ábra: Saját szerkesztés,

Forrás: EB 508

A második szakasz az uniós polgárok identitását elemzi. Az értékek és az identitások szorosan összekapcsolódnak, hiszen „alapvető értékeink alapján választjuk ki, hogy kivel és mivel azonosulunk”, ugyanakkor ezen értékeket környezetünk nagyban befolyásolja.

Az európaiak leginkább a családjukkal, és kisebb mértékben a nemzetiségükkel, a nemükkel, valamint az életkorukkal / életszakaszukkal azonosulnak. A vallás fentebb taglalt szerepvesztését támasztja alá a tanulmány, általánosságban a vallás a legkevésbé fontos – a válaszadók 36%-a szerint 'fontos', 36%-a szerint 'nem fontos' és 28% nyilatkozta, hogy számára 'egyiksem' (EB 508, 2021) –, ezt követi a politikai irányultság és az európai lét. (2. ábra)

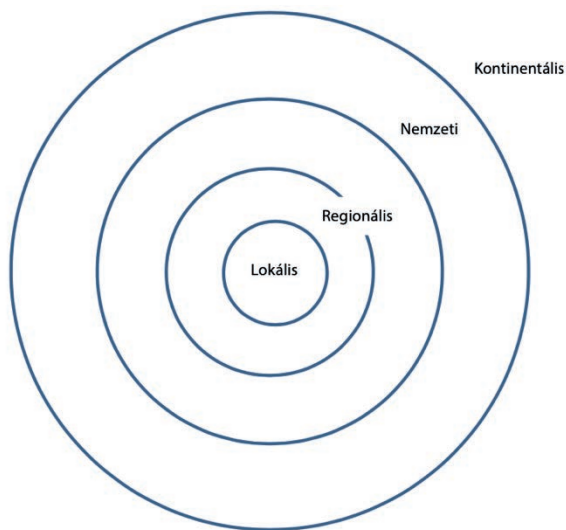
2. ábra: Saját szerkesztés,

Adatok forrása: EB 508

A harmadik rész az úgynevezett „uniós értékekkel” kapcsolatos attitűdökkel foglalkozik egy elemző index segítségével, azt vizsgálva, hogy az EU alapértékeit az uniós polgárok széles körben osztják-e (vagy sem), és melyek azok a tényezők, melyek ehhez hozzájárulnak.

A legtöbben a független igazságszolgáltatás, a törvény előtti egyenlőség és a tisztességes eljáráshoz való jog, valamint a lelkiismereti szabadság értékeit tekintik elfogadottnak. Ezzel szemben a legtöbbet vitatott értékek közé tartozik a halálbüntetés kérdése, illetve a menekültüggyel összefüggő menedékjog. Érdekes összefüggés, hogy a legtöbbször által támogatott három európai érték nagyobb visszhangot kap a magukat baloldalinak vallók körében. Ezen értékek azonban az én / mi megközelítésre, az egyéni és közösségi politikai-gazdasági jogokra és lehetőségekre fókuszálnak. A tanulmányban nem jelent meg a kulturális örökség, mint érték és jelképrendszer, ezáltal nem kaptunk képet arról, hogy az EU tagállamainak lakosai mit és mit nem tekintenek európai kulturális értéknek.

Az EB 508-at megelőzően, Csepeli és Örkény 2017-ben készült kutatása is ezeket az eredményeket támasztotta alá. A kutatásban megállapították, hogy az európai ember számára legfontosabb érték és identitásformáló eszköz a család, ezt követi a foglalkozás és a nemi szerep. A szerzők kiemelik, „a spontán azonosulásból adódó közelségérzetnek nem a nemzet az egyetlen platformja. A legközvetlenebb kör, melyen belül az ember biztonságban érzi magát, melyet ismerősnek tart, a szomszédság, a környék, ahol felnőtt vagy ahol éppen él. Ezt követi a környéknél tágabb, de a nemzetenél szűkebb kör, a táj vagy a régió. Utána következik a nemzet. Az azonosulás legtágabb térbeli köre a kontinens” (Csepeli és Örkény, 2017:38). (3. ábra)

3. ábra: Az identitás szintjei
Forrás: Csepeli és Örkény, 2017.

A szakértők által meghatározott identitásszinteket azonban ki kell egészítenünk a globális azonosulás mértékével is: vagyis hangsúlyoznunk kell a globális tér egyre erősödő szerepét, mely a tömegkommunikáció, kimondottan a közösségi média által jelent kihívást a nemzeti és

kontinentális kötődés megtartására. A globális térben bármilyen kulturális változó percek alatt hat a befogadókra, a tömegkommunikációnak pedig – Chomsky, 1997 alapján – egyértelmű célja, hogy az egyének identitására hasson és befolyásolja, manipulálja az eltérő értékrendszerüket.

A hovatarozás érzet vizsgálata során Csepeli és Örkény a nemzeti kategorizációt (kizáró vagy nyílt) elemezve elkülönítettek a nemzeti büszkeségre okot adó témák alapján két fontos csoportot. Az elsőbe a modernitás értékeit – empirikusan igazolható tények – előtérbe helyező társadalmak (élvonalban Németországgal, Norvégiával és Svájjal), míg a másodikba a társadalmi összehasonlítás modelljét – tudományos és kulturális témák – alkalmazó csoport (poszt-szovjet térség) tartozik (Csepeli és Örkény, 2017). Európában a nemzeti büszkeséget jórészt az utóbbi témák uralják, ugyanakkor a modernitás értékeit eltérően ítélik meg keleten és nyugaton, ahol a regionális különbségek mellett országhelyzetekről is beszélhetünk. Amíg a kontinens államai között alapvető eltérések mutatkoznak az értékek prioritizálásában, addig európai szinten nem lehet megállapodni egy értékkezőségben.

Ezt támasztja alá a legfrissebb, 2023 őszén készített sztetend Eurobarometer 100 felmérés is, mely az Európai Unióhoz való viszonyt mérte, különös tekintettel az európai állampolgárságra és a társadalmi azonosulásra: vajon mennyire érzik magukat az európaiak európainak? Mivel azonosítják az EU-t az állampolgárok? A felmérés eredményeiből jól látszik, a megkérdezettek közel 60%-a érzi közel magát az Európai Unióhoz, míg közel 65%-uk kötődik Európához. A válaszadók kétharmada mindkét esetben úgy nyilatkozott, kötődik Európához és a kontinent gazdasági és politikai szempontból összefogó intézményesített rendszerhez. Mindazok, akik így nyilatkoztak, a fiatalság (15-24 évesek, egyetemisták, diákok) és az olyan munkavállalók köréből kerültek ki, akik anyagi szempontból nem küzdenek a megélhetéssel (Európai Unió, 2024a). Mindez jól szemlélteti, Európában a politikai-gazdasági nacionalizmus (vagyis a nemzeti érdekek mentén történő döntéshozatal) jelentősebb, mint a kulturális térben tapasztalható etnikai elkülönülés. Csepeli és Örkény kutatása során azonban kirajzolódott, hogy az EU alapító országaiban és Skandináviában a nemzeti érdekek előtérbe helyezése a legkevésbé támogatott, míg Közép- és Kelet-Európában – talán a már fentebb említett szabadság-megközelítés miatt is – sokkal fontosabb, mint a közös értékekhez való alkalmazkodás (Csepeli és Örkény, 2017:54). Az európai kulturális identitás szempontjából mindez azt jelenti, hogy a politikai-gazdasági egység további mélyítése fontos lépéssőfok az európaiság-érezet kiépítése során. Ebben jelentős szerepet játszik az Európai Unió mint átlátható, érthető és a közvélemény számára is könnyen megközelíthető rendszerként való megjelenítése.

ÖSSZEGZÉS

Az európai identitást komplexitásában az évtizedek folyamán számos kutató elemezte, ám a kérdéskör mindig leszűkítve, egy-egy nézőpont ismertetésével jelent meg. Martonyi János az alkotmányos és a kulturális identitás erősítését pártfogolta, mely elengedhetetlen az Európai Unió intézményi struktúrájának legitimálásához és az európai polgárok azonoságtudatának létrehozásához. A dolgozatban ugyanezt az erősen közép-európai nézőpontot képviseljük, minek mentén a politikatudományi és szociálpszichológiai megközelítések összehasonlítása értelmet nyer. Ahogy a fenti elemzésből kiderül, a politikatudományi megközelítés egyértelműen a politikai identitás erősítését támogatja a kulturálissal szemben, mindezt az egyének Európai Unióhoz

való kapcsolatához mérve: az egységes kötődés csakis a demokratikus intézményekbe vetett bizalomból alakulhat ki. A tudományág emellett a kulturális aspektus erősen tradicionalista volta ellen érvel, annak elemeit csak kötőanyagként, így az értékek és az érdekek közötti hídként felhasználva a politikai identitás kialakításában. Az egyén európaiság-érzete azonban csak annyira tud fejlődni, amennyire az adott környezet európaiságtudata erős, amennyire az adott társadalom enkulturációs gyakorlata az európaiságot tartalmazza.

Ahogy Kundera is megfogalmazta, a kultúrán keresztül formált nemzettudat képes erős társadalmakat létrehozni, melyek a közösségi értékekre támaszkodnak. Ezáltal az enkulturációt hangsúlyozva a szociálpszichológiai megközelítés bebizonyította, hogy a „mi” identifikáció a kötött jelentérendszeren alapul, így a nemzeti / európai szimbólumok és örökségek a kötődés legfontosabb elemei. Az európai polgárság Európához való viszonya egyértelműen értékalapú, az Európai Unió érdekalapon felépülő struktúrájával szemben. Az európai identitást vizsgáló elméleti kutatómunkánk során arra a következtetésre jutottunk, hogy az európai identitás kialakítása nem lehet sikeres – mivel a közös gyökerek, értékek hiányoznak – míg nem hozzunk létre egy közös öntudatot a kulturális értékek mentén. A jelenlegi identitás még mindig csak politikai, melyet gazdasági szálak fűznek minél erősebbé – ilyen alapokra azonban lehetetlen „tudatot” építeni, hiszen csak érdek-, és nem értékközösséget teremtenek.

Európai kulturális értékkészlet a nagy tömegek számára, ahogyan évszázadokon keresztül sem volt, sosem lesz. A klasszikus értelemben vett „műveltebb, értelmiségi elit” réteg a jövőben is csak a lakosság kis százalékát fogja kitenni, minek alapján a populáris, könnyebben érthető és kevésbé időigényes információs tájékozottság kitermeli a maga trend-értékeit meghatározó és azt rövid ideig ápoló élvonalát. Közös nyelv nélkül valóban megvalósítható valamiféle kötődés, ám a kulturális értékek egyértelmű és egységes értelmezésének hiányában meg kell állapítanunk, hogy az európai kulturális identitás organikusan kialakulni nem tud, ehhez strukturált intézményi stratégia szükséges. Ennek kapcsán újra előkerül a kérdés: vajon célja-e az Európai Uniónak a kulturális gyökereket hangoztató elitjét feláldozni a tömegkultúra oltárán vagy a politikatudomány által hangsúlyozott, globális és nemzeti identitás közé beékelődő európai identitás a közös kulturális értékek mentén progresszív módon konzerválhatja-e az európaiság magmotívumait?

IRODALOMJEGYZÉK

Alabán, F. (2016). *A kulturális identitás metamorfózisai*. Selye János Egyetem, Komárom, 2016. PP. 7–17. Elérhető itt: https://pf.uj.sk/documents/2016.06.29_Alaban_Belivek_Nyomdaesz.pdf ISBN 978-80-8122-177-4. Letöltve: 2023. október 13.

Bayer, J. (2001). *Európai kultúra – európai identitás*. IN: Karikó, S. (szerk.): Európaiság. Áron Kiadó, Budapest. ISBN 963 9210 14 5. Elérhető itt: <https://mek.oszk.hu/02000/02004/02004.htm> Letöltve: 2023. október 20.

Bayer, J. (2001). *Európai kultúra – európai identitás*. IN: Karikó, S. (szerk.): Európaiság. Áron Kiadó, Budapest. ISBN 963 9210 14 5. Elérhető itt: <https://mek.oszk.hu/02000/02004/02004.htm> Letöltve: 2023. október 20.

Bellow, E. (2010). *European Identity: Does Europe Exist?* Elérhető itt: https://www.fh-dortmund.de/medien/hochschule/i5_art2_bellow.pdf Letöltve: 2023. december 14.

- Berta, J. és Csabai K. (2018). *Szocializáció gyermek- és serdülőkorban*. PPKE BTK Jegyzetek. Akadémiai Kiadó. Elérhető itt: <https://mersz.hu/berta-csabai-szocializacio-gyermek-es-serdulokorban/> ISBN 9789634542353. Letöltve: 2023. november 2.
- Chomsky, N. (1997). *Secret, Lies and Democracy*. Odonian Press, Berkely, 1995. ISBN 9781878825070.
- Csepeli, Gy. és Örkény, A. (2017). *Nemzet és migráció*. ELTE TáTK, Budapest, 2017. ISBN 978-963-284-843-3. Elérhető itt: https://tatf.elte.hu/dstore/document/1540/Csepeli_orkeny_nemzet_es_migrac.pdf Letöltve: 2023. október 4.
- Delanty, G. (2014). *Post-national*. The European. Elérhető itt: <https://en.theeuropean.eu/gerard-delanty/8002-the-europeization-of-national-identity> Letöltve: 2023. november 19.
- Dér, A. (2005). *Az európai identitás elméleti alapjai*. Politikatudományi Szemle, 14. pp. 125-150. Elérhető itt: <http://real.mtak.hu/112441/> ISSN 1216-1438. Letöltve: 2023. november 18.
- Egedy, G. (2007). Gondolatok a nemzetről. A politikai és a kulturális megközelítés. In Szarka László (szerk.): *Nacionalizmus és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*. Évkönyv. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. pp. 70-80. Elérhető itt: <https://mek.oszk.hu/17200/17257/17257.pdf> Letöltve: 2023. november 18.
- Európai Unió (2021). *Special Eurobarometer 508 – „Values and identities of EU citizens”*. European Union. Elérhető itt: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC126943> Letöltve: 2023. november 15.
- Európai Unió (2024a). *Standard Eurobarometer 100. European citizenship*. European Union. Elérhető itt: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3053> Letöltve: 2024. március 2.
- Farkas, Z. (2007). *Az egyéni és a kulturális érték fogalma és típusai*. Jel-Kép. pp. 67-85. Elérhető itt: https://www.researchgate.net/publication/316860756_Az_egyeni_es_a_kulturalis_ertek_fogalma_es_tipusai Letöltve: 2023. szeptember 18.
- Göncz, B. (2013). *Európai identitás?!*. PRO MINORITATE 1216-9927 23 tavasz. pp. 79-95. Elérhető itt: <https://prominoritate.hu/wp-content/uploads/2019/05/ProMino-1301-05-Gonc.pdf> Letöltve: 2023. október 24.
- Grünhut, Z. (2020). Az Európával való azonosulás értékalapozottsága. IN: Politikatudományi Szemle XXIX/3. pp. 51–72., Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2020. Elérhető itt: <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2020.3.51> Letöltve: 2023. november 26.
- Hunyady, Gy. (2022). Hunyady, G. (2022). *A szociálpszichológia és határterületei a szociálpszichológia 30 éve*. Magyar Pszichológiai Szemle, 76(3-4), pp.695–705. Elérhető itt: [doi:https://doi.org/10.1556/0016.2021.00052](https://doi.org/10.1556/0016.2021.00052)
- Katics, E. (2021). Az európai identitás kérdése az európai fiatalok körében. Acta Sociologica – Pécsi Szociológiai Szemle, 7(1). Elérhető itt: [doi:https://doi.org/10.15170/as.2021.7.1.3](https://doi.org/10.15170/as.2021.7.1.3). Letöltve: 2023. december 3.
- Koller, B. (2003). *A poszt-nemzeti identitás-struktúra dinamikus modellje*. Az európai uniós állampolgárok azonosságtudatának vizsgálata alapján. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2003. Elérhető itt: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/120/1/koller_boglarka.pdf Letöltve: 2023. október 11.

Oltra, L. C. (2021). *The Objectification of European Identity in the Treaties and in European Institutions' Declarations*. Debats. Journal on Culture, Power and Society, 6, pp. 85-100. Elérhető itt: <https://revistadebats.net/article/view/4204> Letöltve: 2024. március 11.

Palánkai, T. (2002). *Globalizáció – Civilizációk – Európa*. Magyar Tudomány, 2002/6. szám, pp. 814. Elérhető itt: <http://www.matud.iif.hu/02jun/palankai.html> Letöltve: 2023. október 11.

Risse, T. (2010). *A Community of Europeans? Transnational Identities and Public Spheres*. Cornell University Press, Ithaca – New York, 2010. Elérhető itt: <https://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctt7v8r0> Letöltve: 2023. december 11.

Schöpflin, Gy. (2003). *Egy európai kulturális identitás felé?* Magyar Lettre Internationale, 49. szám, 2003. pp. 44-46. Elérhető itt: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=3324> Letöltve: 2023. szeptember 7.

Schöpflin, Gy. (2004). Nemzet, modernitás, demokrácia. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek*. Szöveggyűjtemény. Rejtjel, Budapest, 2004. pp. 248–258.

Turner, J.C. (1984). *Social identification and psychological group formation*. Cambridge University Press. Elérhető itt: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/social-dimension/social-identification-and-psychological-group-formation/DD3A41A4187FC86A09003CFBDCF5ED21> Letöltve: 2023. október 12.

TÓTH JUDIT

tothjudit1995@gmail.com

doktoranda, PTE “Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola

Az Advanced Placement (AP) történelem vizsgák feladattípusai és kognitív taxonómiája

The Task Typology and Cognitive Taxonomy of the Advanced
Placement (AP) History Exams

ABSTRACT

The AP (advanced placement) exam is the most widely accepted entrance exam, coordinated and developed by the College Board.

This paper briefly describes the tasks and taxonomy of requirements for the AP History exam. The presentation and analysis of the tasks of the AP exam system can help to reveal the methodologically widespread and proven methods of measuring the complex components of historical knowledge (e.g., historical thinking), which may also be relevant for the development of the AP history exam in Hungary.

The different standardized types of tasks (multiple-choice, short-answer, source-based, essay) of the AP History exam, both closed-ended and open-ended, are suitable for measuring high-level thinking around key historical competences (e.g. understanding differences between different historical interpretations). The tasks require analysis of complex historical problems, historical reasoning, understanding of different narrative structures. The relevance of the AP requirements lies in their emphasis on soft skills (e.g. problem solving, critical thinking) beyond content, which play a key role in promoting lifelong learning.

KEYWORDS

advanced placement, history subject, final/matura exam

DOI 10.14232/belv.2024.4.5

<https://doi.org/10.14232/belv.2024.4.5>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Tóth, Judit (2024): Az Advanced Placement (AP) történelem vizsgák feladattípusai és kognitív taxonómiája. *Belvedere Meridionale* vol. 36. no. 4. pp 69–81.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS¹

Az AP (*advanced placement*) vizsga az Egyesült Államokban az egyik legszélesebb körben ismert és elfogadott magas tétellel rendelkező vizsgarendszer, amelyben a diákok a középiskolai évek során, kötelező kurzusaikon túl egyetemi szintű, vizsgákkal végződő kurzusokat is teljesítenek (CHARAP 2015). A vizsgarendszer népszerűségét részben az adja, hogy kurzusokat nemcsak diákok teljesíthetik, hanem a vizgadíj befizetése ellenében a munkaerőpiac résztvevői is.² Az AP tantárgyait az adott tudományterület szakértői állítják össze, történelemből jelenleg az alábbi kurzusok érhetők el: az Amerikai Egyesült Államok történelme (U. S. History), egyetemes/világtörténelem: Kora újkortól napjainkig (*World history: Modern*), az Amerikai Egyesült Államok kormányzata és politikája (U.S. government and politics), európai történelem (European History) (COLLEGE BOARD 2021).

E tanulmány az AP történelem vizsgáinak feladattípusait mutatja be, rövid reflexiókat megfogalmazva nemcsak a feladatok kognitív taxonómiája, hanem az AP azon elemeire vonatkozóan, melyek a jövőben a magyarországi történelemérettségi fejlesztésében iránymutatásként (részben) adaptálható jó gyakorlatként jelennek meg.

Az Advanced Placement vizsgarendszer

Az Advanced Placement Program az 1950-es évek egyik oktatásügyi reformjaként jött létre. Különböző kutatások (pl.: a Ford Foundation kutatása) alapján azt állapították meg, hogy a középiskolának és a felsőoktatásnak szorosabban együtt kellene működnie annak érdekében, hogy csökkentsék a kettő oktatási ciklus közötti, az oktatás sikerességét csökkentő redundanciát. A program az 1955-1956-os tanévben indult el, ekkor még öt tantárggyal, melyből kettő már ekkor is a történelemhez kapcsolódott (Európai történelem, az Amerikai Egyesült Államok történelme). A vizsgák és a vizsgázók száma rohamosan nőtt, a 2000-es évek elejére közel 2 millió diák választhatott 34 kurzus közül (BEABER 2005), mely napjainkra 38-ra bővült (COLLEGE BOARD 2020a) csak a világtörténelem kurzust 2012-ben több mint 400 ezer vette fel (CHARAP 2015), ez a szám 2024-ben is megközelíti a 380 ezret.³

¹ E munka a PTE László János Doktori Kutatói Ösztöndíj, valamint a Georg Eckert Intézet Marga and Kurt Möllgaard Foundation kutatói ösztöndíj támogatásával készült.

² „AP Central”. <https://apcentral.collegeboard.org/> (2024. 12. 09.)

A kurzusokon és vizsgákon való részvétel nem ingyenes, de a költségek csökkentése bizonyos feltételek mellett igényelhető.

³ <https://apcentral.collegeboard.org/media/pdf/ap-program-size-and-increments-report-2005-2024.pdf> (letöltve: 2024. 12. 09.)

Az AP kurzusok tartalmát és elvárásait a kurzusleírás (*course outline*), a tanmenet (*syllabus*) és a vizsga adja (CHARAP 2015), a tanárok és a diákok munkáját gazdag módszertani segédlet és feladatbank egészíti ki.⁴ A kurzusok teljesítésének ideje / évfolyama nincs előre meghatározva, bemutatásunk gyártát adó Word History: Modern” kurzust a legtöbb iskola a 10. osztályban ajánlja fel.⁵

Mivel az AP kurzusok a felsőoktatás alapképzési kínálatával (közel) azonos nehézségűek,⁶ így a vizsgaeredményektől függően a felsőoktatási intézmények engedélyezhetik a hallgatók különböző kurzusok alóli felmentését (pl: bevezető kurzusok), vagy a felvétel elnyerése esetén egyből a már magasabb fokú (haladó) kurzusokba való elhelyezést. Az AP kurzusok értékelési rendszere ötfokozatú skálán történik, ezek 1–5-ig terjedő számok, ahol 5 (*extremely well qualified*) jelenti a legjobb elért eredményt, és az egyetemi kurzus érdemjegyeként is A-t ér.⁷ A kurzus eredményéért általában csak akkor lehet kreditért elszámolni, ha az eredmény minimum hármás, de erről a felsőoktatási intézmények döntenek. Az érdemjegy ponthatárát/ kritériumait minden évben újrakalibrálják (COLLEGE BOARD 2020a, 2021).

Az AP kurzusok tanmenetének kialakítását többszáz főiskolai és egyetemi kurzus tanmenetének áttekintése előzi meg, a College Board által megbízott egyetemi oktatók és AP szakértő tanárok közösen határozzák meg ennek megfelelően az AP kurzus teljesítésének követelményeit. A vizsgák fejlesztéséért a különböző AP Vizsgafejlesztő Bizottságok (*AP Test Development Committees*) felelnek, munkájukkal garantálható, hogy a mérőeszköz pszichometriai mutatói (validitás, reliabilitás) megfelelőek. A vizsga- és kurzusfejlesztés során a College Board visszajelzéseket gyűjt a kipróbálásban és a finomhangolásban résztvevőktől, ami lehetőséget nyújt további korrekciókra (COLLEGE BOARD 2020a). A vizsga fejlesztői több ekvivalens tesztváltozatot is készítenek, így megelőzhető a vizsgakérdések megosztása (pl.: különböző időzónák vizsgázói között), és fel lehet ajánlani a vizsgázás pótlásának lehetőségét is kimaradás vagy hiányzás esetén.⁸ Mivel a AP történelem vizsgák csak tartalmukban térnek el, ezért az AP Világtörténelem kurzus (World history: Modern) vizsgáját tekintjük át.

Az *Advanced Placement* vizsga történelemből

Az AP Világtörténelem kurzus során „(...) a diákok jelentős eseményeket, személyeket, fejleményeket és folyamatokat vizsgálnak 1200-tól napjainkig. A diákok ugyanazokat a készségeket, gyakorlatokat és módszereket fejlesztik és alkalmazzák, mint a történészek (...)” (COLLEGE BOARD 2020a, 7).

Az AP történelem kurzus anyaga a történelmi gondolkodás képességei (*historical thinking skills*) (1. táblázat), az érvelési folyamatok (*reasoning processes*) és a történelmi ismeretek köré szerveződik. Ezek fejlesztésére a tanmenet részletes példákkal szolgál. A történelmi megértés elmélyítését témák (*themes*) segítik, a felkészülést segítő anyagok között egyetemi tankönyv,

⁴ <https://apcentral.collegeboard.org/instructional-resources/ap-classroom> (letöltve: 2024. 12. 09.)

⁵ pl.: East Providence – US Government and Politics: 9. osztály, de a többség 12. osztályban ajánlja. bővebben: <https://apcentral.collegeboard.org/media/pdf/program-summary-report-2024.pdf> (letöltve: 2024. 12. 09.)

⁶ Komparatív kutatások bizonyítják, hogy az AP világtörténelem kurzus nehézsége és tartalmi elvárásai megegyeznek felsőoktatási intézmények világtörténelmi kurzusaival (lásd bővebben: BEABER 2005).

⁷ A 4-es A-, B+, B, míg a 3-as B-, C+, C eredményeknek felelnek meg a teljesített egyetemi kurzusok eredményében (COLLEGE BOARD 2020a).

⁸ <https://apcentral.collegeboard.org/courses/how-ap-develops-courses-and-exams/different-versions-exams>
<https://apcentral.collegeboard.org/exam-administration-ordering-scores/administering-exams/preparing-for-exam-day/seating-charts> (letöltve: 2024. 12. 09.)

valamint változatos primer és szekunder források (pl.: fotók, karikatúrák, művészi alkotások, közgazdászok és szociológusok munkái) szerepelnek. A kurzus tanmenete módszertanilag különböző képességalapú, forrásfeldolgozó tevékenységeket ajánl (pl.: vita, Szókratészi szeminárium formátumú párbeszéd) (COLLEGE BOARD 2020a, 2021).

Képesség megnevezése	Definíció
Történelmi fejlődés és folyamatok (<i>Developments and Processes</i>)	A történelmi fejlődés és folyamatok azonosítása és magyarázata.
Forrásvizsgálat ⁹ és szituáció (<i>Sourcing and Situation</i>)	Elsődleges és másodlagos források egymással való összevetése.
Forrásokban található állítások és bizonyítékok (<i>Claims and Evidence in Sources</i>)	Az elsődleges és másodlagos forrásokban szereplő érvek elemzése.
kontextualizáció (<i>Contextualization</i>)	A történelmi események, fejlődés vagy folyamatok összefüggéseinek elemzése.
összefüggések megteremtése (<i>Making Connections</i>)	A történelmi érvelési folyamatok segítségével (összehasonlítás, ok-okozati összefüggés, folyamatosság és változás) történelmi fejlődés és folyamatok közötti mintázatok és kapcsolatok elemzése.
érvelés (<i>Argumentation</i>)	Érv(elés) kidolgozása.

1. táblázat: A történelmi gondolkodás komponensei az AP történelem vizsgáin (forrás: COLLEGE BOARD 2020a, 2021, 14, saját fordítás).

Az AP érvelési folyamatoknak (*reasoning processes*) azokat a kognitív folyamatokat nevezi, melyeket a történelmi gondolkodás során alkalmazni szükséges. Ezek a folyamatok megmutatják, hogyan gondolkodnak a történészek. Az AP az összeasonítás (*comparison*), ok-okozati összefüggés (*causation*), valamint a folyamatosság és változás (*continuity and change*) képességeket jelöli meg (COLLEGE BOARD, 2020a).

A kurzus 9 témakörből (*unit*) áll, melynek tananyaga az 1200-as évektől 2001-ig tartó időszakot öleli fel. Az összes témakör helyet kap a vizsgában, különböző súlyozással. Az 1450-1900 közötti négy témakör 12–15%-ban, a fennmaradó öt témakör 8–10% súlyozásban jelenik meg a vizsgák feladataiban (College Board, 2020a).

⁹ Fordítás forrása: Kojanitz László (2017): A középszintű történelem érettségi vizsgán készült esszék elemzése és értékelése a kauzális összefüggések bemutatásának minősége szempontjából. Doktori disszertáció

Feladattípusok

A vizsga feladatlapja két részből (I–II), míg az I. feleletválasztós és rövid választ igénylő kérdéseket (A, B) tartalmaz, a II. rész a hosszú, kifejtendő, esszé típusú feladatokat. (2. táblázat). A történeti tudást különböző feladatokon keresztül (feleletválasztós, rövid válasz, esszé-feladatok, forrásalapú feladatok) mérik. A nyílt végű típusú utasítások igéit a hasonlítsa össze (*compare*), ismertesse (*describe*), értékelje (*evaluate*), magyarázza meg (*explain*) ismerje fel/állapítsa meg (*identify*), támasszon alá egy érvet (*support an argument*) adják (COLLEGE BOARD 2020b). A vizsga feleletválasztós kérdéseit számítógép javítja (COLLEGE BOARD 2020a), 2025 májusától az összes AP történelem vizsga digitálisan kerül megrendezésre.¹⁰

	Feladattípus	Kérdések száma	Feladat súlya	Idő
I.	A rész: feleletválasztó feladatok	55	40%	55 perc
	B rész: rövid választ igénylő feladatok	3	20%	40 perc
	1. szekunder forrás(ok)	1		
	2. primer forrás	1		
	3. forrás nélkül ¹¹	1		
II.	Hosszú, kifejtett választ igénylő feladatok	2		
	1. forrásalapú érvelő esszé	1	25%	60 perc
	2. érvelő esszé (forrás nélkül) ¹²	1	15%	40 perc

2. táblázat: Az AP történelem vizsgák felépítése (Forrás: COLLEGE BOARD 2020a, 241)

1. FELELETVÁLASZTÓS FELADATOK

Feleletválasztós (*multiple-choice*) feladatok az „A” részben találhatók, ezeknek mindegyike primer vagy szekunder forrás(ok)hoz kapcsolódik. A kérdések között mindig szerepel olyan,

¹⁰ <https://apcentral.collegeboard.org/exam-administration-ordering-scores/digital-ap-exams/28-exams-digital-2025> (letöltve: 2024. 12. 09.)

¹¹ Kettő feladatból egyet kell megoldani.

¹² Három feladatból egyet kell megoldani.

amelyben két forrás tartalma összekapcsolódik. Ezek a források lehetnek szövegek, képek, térképek, vagy más (pl.: statisztikai) típusú források. A feleletválasztó kérdések tematikus csoportokban (3–5 kérdés) szerepelnek, és a világtörténelem valamilyen mintázatához, trendjéhez, különböző a történelem mint konstrukcióhoz kapcsolódnak, ezek megértése és átlátása a nyílt végű feladatoknál is megjelenik. A kérdések kapcsolódhatnak a politika, társadalom, kultúra, gazdaság, és vallástörténet témájához. (College Board, 2020a, 2020b, 2021). A feleletválasztós kérdések kronológiai és tematikai sorrendben következnek, egy kérdésnél kérdéseknél általában négy item szerepel. A történelmi gondolkodás komponensei közül az érvelés (argumentation) kivételével e alképesség mérésére alkalmas lehet (COLLEGE BOARD 2020a, 2020b).

A továbbiakban bemutatunk néhány feladatot. Ezek a források (szöveges forrás esetén) rövidített, szövegében egyszerűsített átdolgozások, így a fordításnál törekedtünk arra, hogy a szöveg hűség megmaradjon.

Példafeladat (COLLEGE BOARD 2020a, 201–202, saját fordítás)¹³

„A legszentebb atyának, a pápának:

Magyarországi királyságunk nagy részét a mongolok inváziójának csapása sivár területté változtatta. Most minden nap kapjuk a híreket, hogy a mongolok ismét egyesítették erőiket, és hamarosan egész Európa ellen küldik számtalan csapatukat. Attól tartunk, hogy a csatában képtelenek leszünk kiállni a mongolok kegyetlenségét, hacsak a pápa nem tudja meggyőzni a többi keresztény uralkodót, hogy küldjenek nekünk segítséget Királyságunk megerősítéséhez.

Amikor a mongolok 1241-ben betörték, katonai segítségkérést küldtünk a pápaságnak, a Nyugat-Római Császárnak, a francia királynak és másoknak. De mindannyiuktól csak támogató szavakat kaptunk. Szégyenszemre arra vetemedtünk, hogy pogány kunokat hívtunk meg a Királyságunkba.*

Ha – Isten ments – Királyságunk a mongolok kezére kerülne, nyitva állna előttük az ajtó, hogy a magyar sztyeppékről a katolikus hit más vidékeire is betörjenek. Ezért Királyságunk népe nem szűnhet meg csodálkozni azon, hogy jelentős segítséget nyújtasz a tengerentúli keresztény területeknek, amelyek elvesztése esetén nem okozna nagyobb kárt Európa lakóinak, mintha a mi királyságunk elesne”.

*a Fekete-tenger sztyeppéi mentén és Közép-Ázsiában élő nép.

IV Béla magyar király levele IV. Ince pápához, 1250 körül

1. Az 1200–1450 körüli Európa alábbi jellemzői közül melyik járult hozzá a leginkább ahhoz, hogy a magyar király 1241-ben nem kapta meg a harmadik bekezdésben említett, általa kért katonai segítséget?

(A) A számos feudális állam létezése, amelyek gyakran konfliktusban álltak egymással

(B) A királyi hatalmat ellenőrizni képes parlamentek kialakulása

(C) A regionális kereskedelmi szervezetek, például a Hanza-szövetség növekvő politikai hatalma

(D) A reformáció következményeként Európa vallási megosztottsága protestánsokra és katolikusokra

¹³ <https://deba.unideb.hu/deba/emlekezethely/dok.php?id=90> IV. Béla levele IV. Ince pápához

2. IV. Béla negyedik bekezdésben tett kijelentése, miszerint a magyar nép „nem szűnhet meg csodálkozni” a pápaság cselekedetein, a leginkább arra utal, hogy a pápaság nem segítette a magyarokat, miközben az

- (A) misszionáriusokat küldött Kínába.
- (B) támogatta a keresztény hódításokat az Ibériai-félszigeten.
- (C) európai hadjáratok indított a Közel-Keleten.
- (D) bátorította a tengeri felfedezéseket az Indiai-óceánon.

3. Az alábbi állítások mindegyike tényszerűen igaz. Melyik magyarázza legjobban IV. Béla döntését abban, hogy a harmadik bekezdésben említettek szerint a kunokat Magyarországra hívta?

- (A) A kunok letelepedtek Magyarországon, és helyi autonómiát kaptak.
- (B) A kun rabszolga katonák az egyiptomi mamlúk szultánság uralkodói lettek.
- (C) A kunok török etnikumúak voltak, akik a mongolokkal érthető nyelvet beszéltek.
- (D) A kunok nomád harcosok voltak, és ismerték a mongolok harci taktikáját.

REFLEXIÓ

E feleletválasztós feladat tematikailag a Mongol Birodalomhoz, a Birodalom hódításainak hatásához és jelentőségéhez kapcsolódik. E feladat mérési célja feltehetőleg a történelem mintázatainak, sémák, összefüggéseinek, különböző (fejlődési) folyamatainak felismerése és magyarázata, mely a Mongol Birodalom és Kelet-Közép Európa hatalmi stabilizációjában érhető tetten. Tehát itt az összefüggések megteremtése (making connections) és a kontextualizáció jelennek meg. Érdemes megfigyelni, hogy a forrás alatt a kunok a feladat készítői megmagyarázzák, ezzel garantálható, hogy azok a diákok se kerüljenek hátrányba a feladat megoldása során, akik e népcsoportot pontosan nem ismerik. Így nem a részletező deklaratív tudáselemekre, hanem a „nagy általános” trendekre, mintázatokra, folyamatokra vonatkoznak a kérdések. A kunok definíciója azért is jelentős, mert így a feladat mérési szempontból validabb lehet, mert egy kognitív mérési területre (domain) tud összpontosítani. Ebben a feladatban a forráselemzés nem elvárta, a diákok számára ismeretlen forrásban olvasottak alapján szükséges mintázatokot konstruálni, felismerni, a tanultakat alkalmazni.

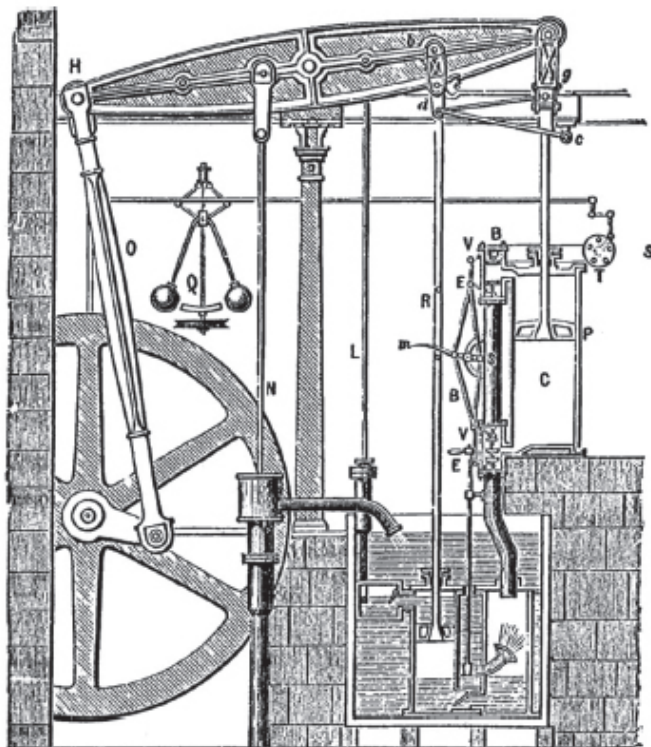
2. RÖVID VÁLASZT IGÉNYLŐ FELADATOK

A „B” rész rövid választó igénylő részében négy kérdés szerepel, ebből hármat szükséges a vizsgázóknak megoldani 40 perc alatt. Az első feladatot kötelező kiválasztani, egy másodlagos forrást tartalmaz, mely témájában az 1200 és 2001 közötti folyamatok, fejlődésekhez/fejleményekhez kapcsolódik. A második rövid választó igénylő feladat szintén kötelező, itt egy elsődleges forrás szerepel, és ugyanarra a korszakra vonatkozik, mint az előző feladat. A választható harmadik, rövid választó igénylő feladat a 3. vagy 4. kérdések egyike, nem tartalmaz forrást. A 3. feladat 1200 és 1750 közötti időszakra irányul, a 4. feladat 1750 és 2001 közötti időszakot öleli fel, így a négy kérdés lefedi azt a négy nagy történelmi korszakot, ami az AP világtörténelem vizsga tanmenetében szerepel. (COLLEGE BOARD 2020a, 2021). A kérdések kapcsolódhatnak a tudományhoz, gazdasághoz, filozófiához, irodalomhoz, művészetekhez, a valláshoz és egyéb,

más tudományágakhoz, de a történettudomány nézőpontjából szükséges mindet megközelíteni (COLLEGE BOARD 2020b). A történelmi gondolkodás képességei közül a fejlődés és folyamatok (*Developments and Processes*), forráshasználat és szituáció (*Sourcing and Situation*), forrásokban található állítások és bizonyítékok (*Claims and Evidence in Sources*) mérése alkalmas. (COLLEGE BOARD 2020a).

Példafeladat

A kép segítségével válaszoljon az alábbi kérdésekre!¹⁴

James Watt mechanikus gőzgépének illusztrációja

a) Nevezzen meg KÉT olyan konkrét technológiai fejlődést, amelyet a Watt-motor feltalálása elősegített!

A Watt-motor sokféleképpen járult hozzá az ipari forradalomhoz, de két nyilvánvaló és közvetlen technológiai előrelépésnek tekinthető:

– Robert Fulton gőzhajója

– George Stephenson mozdonya¹⁵

b) Az a) kérdésben azonosított technológiai fejlődésre hivatkozva magyarázza meg a Watt-motor elterjedésének EGY konkrét hosszú távú hatását!

¹⁴ COLLEGE BOARD 2020b, 56–57, saját fordítás

¹⁵ COLLEGE BOARD 2020b, 89, saját fordítás

Az egyik hosszú távú hatás lehet:

– *A gyárak és malmok elterjedése, valamint az utazás hatékonysága Európa népességét vidéki lakosságból nagyrészt városi lakossággá alakította át.¹⁶*

REFLEXIÓ

A rövid választ igénylő feladatoknál azt a típust mutattuk be, ahol forrás is szerepel. Ennél a feladatnál a vizsgázóknak néhány mondatban kell válaszolniuk.

Az előző feladathoz képest különbség, hogy itt nemcsak az adott történelmi folyamat / innováció/ fejlődés felismerését, hanem annak megnevezését is.

Ez a feladat az alkalmazás szintén helyezkedik el, a diákok különböző ok-okozati tényezők.

Az ipari forradalom vívmányainak (mint történelmi fejlődés/ folyamat) okait és hatásait kell azonosítani („nevezze meg”) és megmagyarázni. Tehát ebben a feladatban az összefüggések megteremtése (making connections) , az ok-okozati összefüggések feltárásával magyarázni. A bemutatott feladatban a vizuális forrás elemzése szintén nem szükséges, viszont az izolált ismeretek szimpla reprodukálása önmagában nem elegendő.

3. FORRÁSALAPÚ FELADATOK

A forrásalapú feladatok (*document-based questions*) fordítható javasolt idő 60 perc, melyből negyedóra a források elolvasására fordítandó, de ezt nem kötelező kihasználni (COLLEGE BOARD 2020b). Ez azért szükséges, mert a feladathoz összesen legalább hét, többségében szöveges forrás tartozik, de vizuális források (pl: fotók, festmények) is megjelenhetnek az 1450–2001 közötti periódusból. Az AP történelem vizsgáiban a forrásalapú feladat egy érvelő esszé, melyben a diákok az utasításhoz kapcsolódóan egy történelmi szempontból megvédhető állítást/megállapítást (*historically defensible thesis / claim*) fogalmaznak meg, erre épül az általuk kidolgozott érvrendszer. A feladatban olyan források kapnak helyet, amelyek egy történelmi folyamat szemléletesére különböző nézőpontokat kínálnak, ezzel elősegítve azt, hogy a diákok is árnyalt módon értelmezzék (*complex understanding of a historical development*) az alapvetően komplex történelmi problémákat. A feladatban a történelmi érvelés (*historical reasoning*), és a források/ bizonyítékok értő (*meaningful*) felhasználásán keresztül, mely a források közötti kapcsolat(ok) megtalálását, a forrásokban található változások felfedezését, továbbá forráskritikai megállapítások alkalmazását várják el (COLLEGE BOARD 2020a, 2020b, 2021).

A feladatban be kell mutatni a tágabb történelmi kontextust. Minimum kettő forrás esetében forráskritikai megállapításokat kell tenni pl.: a szerző személye, a forrás keletkezésének körülményei, a forrás nézőpontja, célja miképpen támasztja alá / cáfolja az érvet. Minimum négy forrást fel kell használni az utasításban található érv alátámasztására/cáfolatára. A forrásokban található bizonyítékokon túl a vizsgázóknak további releváns érveket, példákat kell beemlíteniük (COLLEGE BOARD 2020a, 2020b, 2021). Ez a feladat a történelmi gondolkodás összes alképességének mérése alkalmas (COLLEGE BOARD 2020a).

¹⁶ COLLEGE BOARD 2020b, 89, saját fordítás

Példafeladat

Értékelje, hogy az első világháború tapasztalatai milyen mértékben változtatták meg az európaiak és a gyarmatosított népek közötti kapcsolatokat.

(A feladatban hét primer forrás szerepel John Chilembwe, Kalyan Mukerji, Behari Lal és Hubert Reid írásaiból, egy Nar Diouf-fal készült interjúrészlet, egy egyiptomi tiltakozó dal és egy francia képeslap, ezeket terjedelmi korlátok miatt itt nem közöljük, bővebben lásd: 17. lábjegyzet¹⁷).

REFLEXIÓ

Mivel ez a feladat, esszé típusú válasz, így a megoldás megköveteli az értékelés, valamint saját, strukturált gondolatmenet, szubjektív értékelés. Ebben a feladatban továbbá mérési célként jelelnik meg a forrásvizsgálat és szituáció (*Sourcing and Situation*), valamint a forrásokban található állítások és bizonyítékok (*Claims and evidence in sources*), vagyis az érvelő esszé tartalmát a feladatban megadott források álláspontja, egymáshoz való viszonya. Egy történelmi probléma különböző szempont(ok)ból történő elemzése azonban a kontextualizáció, a különböző összefüggések értelmezése, valamint a történelmi kulcsfogalmak (pl.: folyamatosság és változás, bizonyíték) nem képzelhető el. E feladat a gyarmatlakók első világháborúban a gyarmatosítók oldalán betöltött szerepéről, a gyarmatlakók és gyarmatosítók közötti romló kapcsolatáról, mindezek hatásáról szól. Ehhez – részben a forrásokban leírtakat – részben a forráskritikai megállapításait alkalmazva támasztják alá álláspontjukat. A munkában a diákok a történelmi folyamatok, okok és következmények, multiperspektív nézőpontok szerepeltetése, különböző források összehasonlítása / összevetése (forrásvizsgálat / *corroboration*), továbbá a forrásérték alapján a forrásoknak tulajdonított érvek jelentőségének súlyozása, minősítése zajlik.

4. HOSSZÚ VÁLASZT IGÉNYLŐ (ESSZÉ TÍPUSÚ) FELADAT

A vizsgán a diákoknak három „hosszú”, forrásokat nem tartalmazó esszéfeladatból kell kiválasztaniuk egyet, a feladat megoldására összesen 40 perc áll rendelkezésre. Mindegyik kérdés

¹⁷ COLLEGE BOARD 2020a, 212.

Források listája (COLLEGE BOARD 2020a, 212-215, a források megnevezése tükörfordítás).

1. John Chilembwe, a brit Nyasaland (a mai Malawi) szülőtte és felszentelt baptista lelkész, a Nyasaland Timesnak küldött levele, 1914. november. A levelet közzétették, de később az újság brit szerkesztői visszavonták, majd az egész számot kivonták a forgalomból, és azt a nyalandi gyarmati kormány megsemmisítette.
2. Kalyan Mukerji, indiai tiszt az Irakban az oszmán hadsereg ellen harcoló brit indiai hadseregben, levél egy indiai barátjának, 1915. október. A levelet a brit postai cenzorok elkobozták, és nem kézbesítették.
3. Francia képeslap, amelyen a franciaországi gyarmati csapatok és a francia civilek láthatók, 1915. A képeslap szövege: „Fekete csapataink a Nagy Háborúban 1914–1915 [azt mondják]: "Mit keresünk mi itt?! ... Azért jöttünk, hogy megöljük a vadakat. . . a németeket!”
4. Behari Lal, indiai katona a brit-indiai hadseregben a nyugati fronton, levél a családjának, 1917 novembere. A levelet elkobozták.
5. Népszerű egyiptomi tiltakozó dal, amelyet az 1919-es egyiptomi felkelés során énekeltek Egyiptom brit megszállása ellen. Ez a felkelés vezetett ahhoz, hogy Nagy-Britannia 1922-ben elismerte Egyiptom névleges függetlenségét.
6. Hubert Reid, jamaikai veterán, aki egy nyugat-indiai ezredben szolgált a brit hadsereg és a jamaikai háborús veteránok jogainak védelmére alakult szakszervezet vezetője, petíció a brit gyarmati kormányhoz, 1935.
7. Nar Diouf, a francia hadsereg egyik nyugat-afrikai ezredének afrikai veteránja, interjú egy oral history projekthez, 1982.

ugyanazt az érvelési folyamatot (*reasoning process*) helyezi középpontba, de a tartalmi fókuszuk eltérő: az első feladat az 1200–1750, a második az 1450–1900, a harmadik feladat az 1750–2001 közötti történelmi folyamatokhoz kapcsolódik. Az esszéfeladat – a forrásalapú feladathoz hasonlóan – az árnyalt történelmi megértést hivatott mérni az analitikus képességen és történelmi szempontból megvédhető megállapítások (*historically defensible thesis / claim*) keresztül. Ezek a kérdések az elemzés és értékelés taxonómiai szintjeihez kapcsolódnak (COLLEGE BOARD 2020a, 2020b, 2021). Ez a feladattípus a történelmi gondolkodás alkomponensei közül a fejlődés és folyamatok (*Developments and Processes*), a forrásokban található állítások és bizonyítékok (*Claims and Evidence in Sources*), a kontextualizáció (*Contextualization*), az összefüggések megteremtése (*Making Connections*) és az érvelés (*argumentation*) mérése alkalmas (COLLEGE BOARD 2020a).

Példafeladat

A tizenkilencedik században az ipari társadalmak különböző politikai és társadalmi csoportjai reformokat követeltek.

Értékelje, hogy a 19. századi reformmozgalmak milyen mértékben voltak sikeresek az ipari társadalmak politikai vagy társadalmi változásainak elérésében!¹⁸

REFLEXIÓ

Az AP Világtörténelem vizsga második esszéfeladata nem tartalmaz forrásokat, értékelési kritériumait tekintve viszont nem tér el a forrásalapú feladattól. Ebben a feladatban az iparosodás, az ipari társadalmakban lezajlott sikerek mértékét kell vitatni.

Mint ahogy a forrásalapú feladat esetében – úgy itt sincs az adott történelmi problémára egy előre adható egyértelmű válasz, ezeket többféleképpen lehet megválaszolni (itt pl.: sikernek könyvelhető el a szavazathoz való jog elterjedése, de a változások fokozott sikerként fogalmazók meg a konzervatívak szerepe miatt¹⁹).

A javítási-értékelési útmutató elvárásai alapján elkészült munkák megfelelőek a történeti problémák komplex ábrázolására, a történelem narratív struktúráinak (pl.: különböző eseményeinek / emberi döntések eltérő nézőpontjainak), a különböző események jelentőségének súlyozása, differenciált történeti tudás szemléltetésére is alkalmasak. Összességében az érvelő esszék a narratív kompetencia mérését teszik lehetővé, mely a differenciált történelmi gondolkodás alapfeltétele, melyben a vizsgázók (...), a történettudomány által kínált konstrukciók (sémák) rugalmas adaptálása, illetve a történettudomány vizsgálati eljárásainak (történeti probléma felismerése, megfogalmazása, a kritika, az interpretáció)” (F. DÁRDAI 2006, idézi, KAPOSÍ 2017).

DISZKUSSIÓ, ÖSSZEGZÉS

Az AP világtörténelem kurzusa a történeti tudást komplex módon, különböző feladattípusokon keresztül (feleletválasztós, rövid válasz, esszéfeladatok, forrásalapú feladatok) méri. A vizsga egyedülálló módon definiált, történelmi gondolkodás részelemeinek, a narratív kompetencia

¹⁸ COLLEGE BOARD 2020a, 216

¹⁹ A javítókulcsból idézünk. forrás: COLLEGE BOARD 2020a, 243.

(pl.: mintázatok, sémák, forgatókönyvek), és az érvelési-analitikus képesség mérését helyezi középpontba.

A történelmi gondolkodást az AP történelem vizsgái hat alkomponensre osztanak (fejlődés és folyamatok, forrásvizsgálat és szituáció, forrásokban található állítások és bizonyítékok, kontextualizáció, összefüggések megteremtése, érvelés). Az AP egyszerű, rövid választ igénylő feladataiban és az feladatok oly módon készülnek el, hogy mindegyik item ezen hat komponens valamely részképességét méri (pl.: Egy adott történelmi folyamat történelmi összefüggéseinek azonosítása és leírása), míg az AP hosszú, kifejtett választ igénylő esszéfeladatai komplex történelmi problémák elemzésén keresztül mérik a történelmi gondolkodás alkomponenseit, melyet a javítási-értékelési útmutató kidolgozottsága, a feladatok előzetes kipróbálása is garantál.

Az AP világtörténelem vizsgájában a kifinomult részletes tudás helyett a fontos alapismeretek / lexikák előtérbe helyezése jelenik meg. Ezek az alapvető ismeretek a jelentős és sorsfordító múltbéli történesekhez, személyekhez (pl.: forradalmak, nemzetek kialakulása, James Watt) kapcsolódnak, melyek nélkül a múlt értő (*meaningful*) feldolgozása lehetetlen lenne. Ezen konkrét lexikák egészülnek ki a történelem megismerését szolgáló történelmi kulcsfogalmakkal, melyek többek között az ok-okozati kapcsolatok, a forráshasználat, a különböző interpretációk értelmezésére, összevetésére irányulnak.

A feladatok megkövetelik a komplex történelmi problémák elemzését, a különböző nézőpontokat összekötő történelmi érvelést, a történelem narratív struktúráinak megértését. Az AP követelményrendszerének relevanciája abban rejlik, hogy a tartalmakon túl azokra a soft skill-ekre (pl.: problémamegoldás, kritikai gondolkodás) helyezi a hangsúlyt, mely az élethosszig tartó tanulás (*lifelong learning*) előmozdításában kulcsfontosságú szerepet tölt be.

FELHASZNÁLT IRODALOM

AP CENTRAL <https://apcentral.collegeboard.org/> (letöltve: 2024. 12. 9.)

BEABER, LAWRENCE (2005): Advanced Placement (AP) World History: A new, truly Global course and Examination for a new Century. *International Society for the Didactics of History. 2005 Yearbook. World History. Wochenschau Verlag.* 26. 25–44.

COLLEGE BOARD (2020a): *World history: course and exam description*. New York, College Board. <https://apcentral.collegeboard.org/media/pdf/ap-world-history-modern-course-and-exam-description.pdf> (letöltve: 2024. 12. 9.)

COLLEGE BOARD (2020b): *Cracking the AP modern history exam*. New York, Penguin Random House.

COLLEGE BOARD (2021): *AP World History: Modern. Course Overview*. New York, College Board. <https://apcentral.collegeboard.org/media/pdf/ap-world-history-modern-course-overview.pdf> (letöltve: 2024. 12. 9.)

F. DÁRDAI ÁGNES (2006): A történelmi tanulás sajátosságai. In Hegedűs Gábor – Lesku Katalin (szerk.): *Az MTA Pedagógiai Bizottság Szakmódszertani Albizottság. II. Országos Szakmódszertani Tanácskozás*. Kecskemét, Kecskeméti Főiskola Tanítóképző Főiskolai Kar. 95–105.

G. CHARAP, LAWRENCE (2015): Assessing Historical Thinking in the Redesigned Advanced Placement United States History Course and Exam. In Ercikan, Kadriye – Seixas, Peter (szerk.): *New Directions in Assessing Historical Thinking*. New York, Routledge. 159–170.

Kaposi József (2017): A történelmi gondolkodás és a képességfejlesztő feladatok, *Történelemtanítás: online történelemdidaktikai folyóirat*. 8. évf. 1–2. sz. https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2017/10/08_01_03_Kaposi.pdf (letöltve: 2024. 12. 9.)

VOJCSIK M. JOHANNA

vojcsikjohanna@yahoo.com

PhD-hallgató (Pécsi Tudományegyetem, Interdiszciplináris Doktori Iskola)

A hadiipar női túlélői. Kényszermunka a nemzetiszocialista Németországban

Women survivors of the war industry.
Forced labour in National Socialist Germany

ABSTRACT

This paper examines the forced labor of Hungarian Jewish women in the so called subcamp-system within the concentration camps in the National Socialist Germany. While the historical research in Hungary mainly focuses on the camps like Auschwitz or Mauthausen, the large system of the subcamps has received less attention, despite the fact the more hundreds of thousands of the Hungarian deportees were forced into labor in these sites, particularly for the German armament industry.

This research explores the working and living conditions of female forced laborers in six subcamps, using survivor testimonies mainly from the DEGOB archives and the USC Shoah Foundation. With the help of these sources the study reconstructs the living and working conditions in the camps, where female prisoners were forced to work in munition and aircraft factories. Some survivors noted relative improvements compared to the main camps, such as better infrastructure, hygiene, and less overcrowding. However, the long working hours, harsh physical labor, inadequate food, and brutal punishments led to extreme suffering and high mortality rates.

By shedding light on the understudied role of subcamps in the Holocaust, this study aims to contribute to the historiography of forced labour and the economic dimensions of National Socialist persecution. The study's conclusions highlight the urgent need for further research into the fate of Hungarian deportees in Nazi Germany's vast forced labour network.

Keywords: forced labor, Holocaust, subcamp, war industry, survivor testimonies

DOI 10.14232/belv.2024.4.6

<https://doi.org/10.14232/belv.2024.4.6>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Vojcsik M. Johanna (2024): A hadiipar női túlélői. Kényszermunka a nemzetiszocialista Németországban. *Belvedere Meridionale* vol. 36. no. 4. pp 82–99.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A holokausz eseményeinek feltárása a magyar történész közegben sajnos számos esetben megakadt a nagyobb táborok kutatásánál. Sok munka született Auschwitzról, Mauthausenről és más úgy nevezett *Stammlagerek*ről, azonban a főtáborok alatti hatalmas külső táborrendszerre, az *Außenlagerek*re kevesebb kutatói figyelem jutott. Különösen sajnálatos ez a tény annak a tudatában, hogy több százezer Magyarországról deportált zsidónak bélyegzett személyt dolgoztattak ezekben a táborokban, többek között a német hadiipar számára is. Jelen tanulmány¹ hat altábor bemutatásával igyekszik feltárni, hogy milyen körülmények között éltek és dolgoztak azok a magyar nők, akiket kényszermunkásként alkalmaztak. A kutatásomban fontos szerepet játszanak a túlélők visszaemlékezései; az ezekből kinyert adatok segítségével rekonstruálni lehet egy-egy tábor történetét, főleg olyan esetekben, amikor más források hiányoznak.

A koncentrációs táborok történetében az 1941-es év jelentett fordulópontot, amikor a nemzetiszocialista Németország megtámadta a Szovjetuniót. A német vezetés számára kezdettől fogva világos volt, hogy véges mennyiségű erőforrással rendelkeznek a gazdaság terén. Hiánnyal három nagy területen számoltak: deviza, nyersanyag és munkaerő tekintetében. Az első kettőt a területfoglalásokkal tervezték orvosolni, míg a munkaerő kérdés megoldására számos lehetőséget kidolgoztak. Miután a német nők foglalkoztatása elől elzárkóztak, illetve az önkéntes vagy elhurcolt külföldi munkások sem tudták a gazdasági szükségleteket kielégíteni, a koncentrációs táborokba zárt hatalmas embertömeg felé fordultak.²

A táborokért felelős szervet, az *Inspektion des Konzentrationslagert* (IKL) átszervezték, és az újonnan létrehozott *SS-Wirtschaftsverwaltungshauptamt* (WVHA) alá tartozó úgy nevezett *Amtsgruppe D* csoportot bízták meg a foglyok munkába állításával. 1942 szeptemberében egyeztetve Adolf Hitlerrel, a lágerekbe elhurcoltak foglalkoztatottsága keretét öltött, és a német vezetés kidolgozta azt a módszert, miszerint a privát cégeknek kérvényezniük kell a fogoly-munkaerőt, amelyet a WVHA előre meghatározott bérért cserébe „kölcsönad” a vállalat részére.

¹ A tanulmány egy szeletét mutatja be annak a munkának, amely a doktori disszertációim lesz a Pécsi Tudományegyetem, Interdiszciplináris Doktori Iskola hallgatójaként. A kutatásom célja, hogy feltárjam a Magyarországról deportált személyek kényszermunkáját Németországon belül, a különböző hadiipari gyárakban és létesítményekben.

² HERBERT 1991. 8–9.

Azonban meghatározták, hogy csak a háború szempontjából fontos cégek nyújthatják be igényeiket, amelyet pozitív elbírálás esetén az egyik főtábornak továbbítottak, ahol kiválasztották a kért mennyiségű munkaerőt. A foglyokat ezt követően egy új táborba, *Außenlager*be szállították át, amely a munkahely közelében volt. A külső táborok őrzéséért és az ellátásért az SS felelt.³

A kényszermunkásokat nemük és szakképzettségük szerint különböző kategóriákba sorolták, és ez alapján kellett a vállalatoknak az SS számára fizetni. Szakképzett munkaerő után napi 6 márkát (*Reichsmark*-RM), segédmunkás után 4 RM-t, míg a legolcsóbbnak számító női foglyok után 2,5 RM-t fizettek. Ezek az összegek a cégek szempontjából minimálisnak számítottak, a táborokba deportáltak révén olcsó munkaerőhöz jutottak.⁴ Sok cég a táborok révén szakképzett, férfi munkásokat várt, mégis – például a magyar transzportok révén – szakképzetlen zsidó nők érkeztek a gyárakba, akik teljesítmény szempontjából kevésbé voltak hatékonyak. Ugyanakkor még mindig számos előnnyel járt a foglyok foglalkoztatása, hiszen nem kellett a munkavédelmi előírásokra ügyelni, adózni a bérük után – amit minden esetben az SS-nek fizettek –, illetve a foglyokat minden olyan munkára kényszeríteni lehetett, amit más nem végzett volna el. Így végül a rabok munkája bár nem volt feltétlenül hatékony, mégis megérte a vállalatoknak.⁵

A német hadigazdaság a háború egésze alatt nagyban függött a külföldi munkaerőtől, ideérve a civil munkásokat, hadifoglyokat és koncentrációs tábori foglyokat; olyannyira, hogy a háború alatt közel 13 millió nem német munkás dolgozott Németországban. Ennek csúcspontja pedig egybeesik a táborrendszer expanziójával 1944-ben.⁶ Ekkor közel 8 millió külföldi munkás volt a birodalom területén.⁷

1942-től jelentősen emelkedni kezdett a koncentrációs táborok foglyainak száma. Y szeptemberi 110.000 fős létszám 1943 áprilisára megduplázódott, majd 1944-ben már több mint 524.000 fogoly raboskodott a számtalan tábor egyikében.⁸ Ekkor hozták létre a külső táborokat, amelyek egész Németországot, illetve az elfoglalt, főleg keleti-európai, baltikumi térséget is behálózták. A 25 főtáborhoz (mint Auschwitz, Neuengamme, Sachsenhausen, stb.) a legnagyobb kiterjedés idején több mint 1.200 *Außenlager* tartozott.⁹ A foglyok száma a háború utolsó évében is növekedett még, ekkor elérte a 715.000 főt. A dinamika is megváltozott a táborokban; a *Stamm*lagerek egyfajta elosztóhelyként/tranzitként működtek, ahonnan a foglyokat a külső táborokba küldték tovább pár napos, hetes tartózkodás után. Ez azt eredményezte, hogy a külső táborokban lévő foglyok létszáma már nagyobb volt, mint ahányan a főtáborokban voltak.¹⁰

Foglalkoztatás szempontjából a hadiipar volt kiemelt jelentőségű. Heinrich Himmler, az SS vezetője, egy jelentésében úgy számolt be Albert Speer, fegyverkezési miniszternek, hogy 1943-ban a foglyok több mint fele a hadiipar számára dolgozott. Ez a szektor olyannyira jelentős volt, hogy egy évvel később a foglyok 10%-a, becslések szerint 500.000 fő csak repülőgépek gyártásán dolgozott.¹¹

³ HOPMANN et. al. 1994. 44–45, 93, 347–350.

⁴ PREUSCHOFF 1983. 115.

⁵ VÁGI – KÁDÁR 2017. 638.

⁶ PAGENSTECHER 2008. 17.

⁷ HERBERT 1999. 17.

⁸ ORTH 2009. 188–190.

⁹ BENZ 1999. 6–15.

¹⁰ ORTH 2009. 192

¹¹ HOPMANN et. al. 1994. 45, 352–353

Ebbe, a fentebb leírt folyamatban kapcsolódott bele a Magyarországról deportált, többségében zsidó személyek sorsa is. A németek részéről egyre fokozódó munkaerőhiány pótlására, Hitler Magyarországról 100.000 férfi deportálttal számolt. 1944 áprilisában a német és magyar felek megkezdték a tárgyalásokat két 50.000 fős transzport elszállításáról, azonban végül a két kormány nemcsak a munkaképes zsidók, hanem Magyarország teljes izraelita népességének deportálásáról döntött. Ez megpecsételte a magyar zsidóság sorsát; a transzportok többsége Auschwitz-Birkenauba érkezett, ahol a legtöbb embert röviddel a megérkezést követően elgázostították. Körülbelül 100.000 főt válogattak ki munkaképesnek, akiket később szétszórtak a hatalmas táborrendszerben.¹²

Miután júliusban Horthy Miklós kormányzó leállította a deportálásokat – bár pár szerelvény ennek ellenére elhagyta Budapestet – az elhurcolások második hullámáról az októberi nyilas hatalomátvétel után beszélhetünk. Az újabb deportálások 1944 októbere és 1945 januárja között zajlottak, miután a nemzetiszocialista vezetés Szálasi Ferencsel tárgyalva újabb transzportokat akart indítani. Szálasi beleegyezésével végül körülbelül 25.000 főt „adott kölcsön” Németország számára. Ezek a transzportok a budapesti zsidók közül, illetve munkaszolgálatos századokból kerültek ki.¹³

Christian Gerlach és Götz Aly német történészek *Az utolsó fejezet* című munkájukban a Magyarországról kényszermunkásként alkalmazottak számát 200.000 főre teszik. Ennek fele a deportálások első hulláma alatt Birkenauban szelektált zsidók közül került ki, 90.000 főt pedig közvetlenül Ausztriába hurcoltak el.¹⁴ Ennek eredményeképpen 1945-ben a koncentrációs táborok foglyainak körülbelül 20–24%-a magyar volt, vagy a Magyarország területéről hurcolták el.¹⁵

A német vezetés alapvetően a magyar zsidókat a vadászgépgyártás föld alá telepítésén kívánta foglalkoztatni. Mivel a szövetségesek bombázásai egyre több kárt okoztak a haditermelésnek, azért Speer felállította az úgy nevezett *Jägerstabot*, amely földalatti gyárak építéséért volt felelős. Mégis azt láthatjuk, hogy a magyar transzportok nem Németországba, hanem lengyel területekre érkeztek, és a magyar zsidók többségét meggyilkolták. Vági Zoltán és Kádár Gábor a *Táborok könyve* című munkájában ezt azzal magyarázza, hogy a nemzetiszocialista vezetés – bár munkaerőhiánnyal küzdött – ideológiai érdekei szerint továbbra is a zsidóság kiirtására törekedett. A történészek szerint az auschwitzi deportálások négy eredménnyel is jártak egyszerre: Magyarország „zsidótlánítása” részben megvalósult, az SS által munkaképtelennek ítélt zsidók legyilkolása megtörtént, a munkaerőt innen tudták a sziléziai iparvidéken lévő bányák és üzemek számára biztosítani, illetve végül Birkenauból lehetett a német területekre is a munkaerőt átszállítani.¹⁶

A magyar transzporok egyfelől olyan területekre kerültek, ahol a haditermelés még zavartalanul folyt, illetve ahol a várható vagy már zajló bombázások miatt építkezésekhez, gyárak áthelyezéséhez kellett a munkaerő. Eredetileg a férfiakat a földalatti építkezéseken, míg a nőket a hadiipari termelésben foglalkoztatták volna. Azonban a kényszermunka ennél sokkal szerteágazóbb és kiterjedtebb volt. Nemcsak a hadiipari termelésben, hanem a mezőgazdaságban, a

¹² Einleitung. 2021. 60–65.

¹³ Einleitung. 2021. 71–77.

¹⁴ GERLACH – ALY 2005. 299.

¹⁵ VÁGI – KÁDÁR 2017. 631.

¹⁶ VÁGI – KÁDÁR 2017. 631–633.

romeltakarításoknál, a bányászatban, a benzinfeldolgozásban és akár az SS és a nemzetiszocialista vezetők privátcélú építkezésein is alkalmazták őket.¹⁷

Tanulmányomban hat *Außenlager*t vizsgáltam meg, amelyekben női deportáltak dolgoztak hadiüzemekben. A következő táblázatban összegeztem a legfontosabb információkat az adott táborokról:¹⁸

Tanulmányban vizsgált hat Außenlager, amelyekben női deportáltakat foglalkoztattak hadiüzemekben

<i>Külső tábor neve</i>	<i>Főtábor</i>	<i>Fennállásának ideje</i>	<i>Becsült magyar foglyok száma</i>	<i>Cég neve/tevékenység</i>	<i>SS-vezetés</i>
Berlin-Spandau ¹⁹	Sachsenhausen	1944.10.02. – 1945.04.21–22.	több száz	Deutsche-Industrie-Werke AG muníciógyár	Eitel Faenger Peter [ismeretlen]
Berlin-Reinickendorf ²⁰	Sachsenhausen	1944. augusztus – 1945.04.18–19.	800	Argus Motorenwerke GmbH repülőgépgyár	Andreas Vollenbruch
Genshagen ²¹	Sachsenhausen	1944 ősze – 1945.04.19.	80	Daimler Benz repülőgépgyár	Wilhelm Mantzel
Glöwen ²²	Sachsenhausen	1944.08.17 – 1945. április	499	Dymanit AG lőgyapotgyár	Alfons Knirsch
Hessisch-Lichtenau ²³	Buchenwald	? – 1945.03.29.	1000	Dynamit AG robbanóanyaggyártás, építőipar	Wilhelm Schäfer
Markkleeberg	Buchenwald	1943. – 1945.04.13.	1300	Junkers AG repülőgépgyár	Alois Knittel

¹⁷ GERLACH – ÁLY 2005. 304–312.

¹⁸ VÁGI – KÁDÁR 2017. 145–148, 156–157, 534–541, 543–547.

¹⁹ BRÄUTIGAM 2009. 1287–1289.

²⁰ HELAS – MÜLLER 2006. 117–119.

²¹ BAUER 2006. 183–186.

²² IRMER 2009. 1311–1314.

²³ VAUPEL 1984. 19–36.

A hat vizsgált külső tábor kapcsán számos túlélővel készített visszaemlékezést, jegyzőkönyvet és személyes beszámolót elemezve feltárható ezeknek az *Außenlagerek*nek a története. A legnagyobb forráscsoportot az úgy nevezett DEGOB-jegyzőkönyvek és a Dél-kaliforniai Egyetem Shoah Alapítványának (*USC Shoah Foundation*) videóinterjú-adatbázisa jelenti, illetve ezek kiegészülnek a budapesti Holokauszt Emlékközpontban (HDKE) található visszaemlékezésekkel és egyéb túlélők által megírt, nyomtatott visszaemlékezésekkel.

A Deportáltakat Gondozó Bizottság 1945 márciusában jött létre azzal a céllal, hogy a holokauszt-túlélők számára a nemzetközi szervezetek által – mint például az *American Joint Distribution Committee* (Joint) – jutott segélyezést koordinálja. A szervezet két fő tevékenységi kört töltött be: egyrészt segélyezte a hazatért túlélőket, másrészt megkezdte az események történeti dokumentálását. Utóbbinak célja kettős volt: a túlélők visszaemlékezései elsődlegesen a háborús bűnösök pereihöz szolgáltattak bizonyítékot, hosszú távon pedig a népirtás történeti vizsgálatához biztosítottak forrásanyagot. A jegyzőkönyvek felvétele 1945. június közepén kezdődött, és főként a Bethlen téri DEGOB-központban zajlott. A jegyzőkönyvvezetők egy 14 oldalas kérdőív alapján kérdezték a túlélőket, akik nemcsak egyénileg, de csoportosan is – akár 3–4 fő is egyszerre – elmondhatták a történetüket. Így átlagosan 3–6 oldalas dokumentumok készültek többségében magyar, de német nyelven is. A kérdések az alábbi nagyobb témákra vonatkoztak: személyes adatok, gettósítás, deportálás, táborba való megérkezés, tábori élet, munka, evakuálás, halálmenet eseményei, a felszabadulás, hazatérés és végül a jövőbeli tervek. A jegyzőkönyvek forrásértékét növeli az, hogy ezeket rövid idővel az események megtörténete után vették fel. Azonban az egyes jegyzőkönyvvezetők személyes stílusa sokban befolyásolta tartalmukat. Ez abból is adódik, hogy a felvevő személyek mind más-más kérdésekre helyezték a hangsúlyt.²⁴

A Shoah Alapítvány videóinterjú-adatbázisa Steven Spielberg kezdeményezésére jött létre 1994-ben, aki *Schindler listája* című film rendezése során több holokauszt túlélővel is találkozott. Spielberg rádöbbenve arra, hogy milyen fontosak ezek a visszaemlékezések, megalapította a szervezetet, amely a 1990-es évektől a mai napig életútinterjúkat készít nemcsak túlélőkkel, hanem szemtanúkkal, felszabadító katonákkal és embermentőkkel. Mára az adatbázis több mint 56.000 interjút tartalmaz, amelyeket 65 országban 44 különböző nyelven rögzítettek. A legtöbb interjú hasonlóan épül fel, bemutatja a népirtás előtti életet, a népirtás eseményeit, végül pedig a kért későbbi életútját az interjú időpontjáig.²⁵ Az interjúkat készítő személyek nem feltétlenül történészek, lehetnek újságírók, tanárok is, akik mind továbbképzéseken tanulták meg, hogy hogyan kell egy ilyen típusú interjút elkészíteni.²⁶ Ezeknél az interjúknál fontos figyelembe venni azt a tényt, hogy az elmesélt események és az beszélgetés időpontja között legalább ötven év eltelt. Illetve azóta a szakértői feldolgozása is megtörtént az eseményeknek, ezek az információk pedig szintén beépültek a túlélő tudatába. Így előfordulhat, hogy olyan tényeket közölnek, amelyeknek az átélés időpontjában még nem lehettek tudatában.

Ezen források alapján különböző szempontok szerint értelmeztem és vizsgáltam meg a túlélők emlékeit és a külső táborban eltöltött időt. Összesen 142 személy visszaemlékezéseit elemeztem; ezzel kapcsolatban azonban kiemelendő az a tény, hogy a DEGOB-jegyzőkönyvet egyszerre több személy is lediktálhatta, illetve találtam olyan túlélőket is, akik a Budapesten

²⁴ HORVÁTH 1997. 11–26, 43–56.

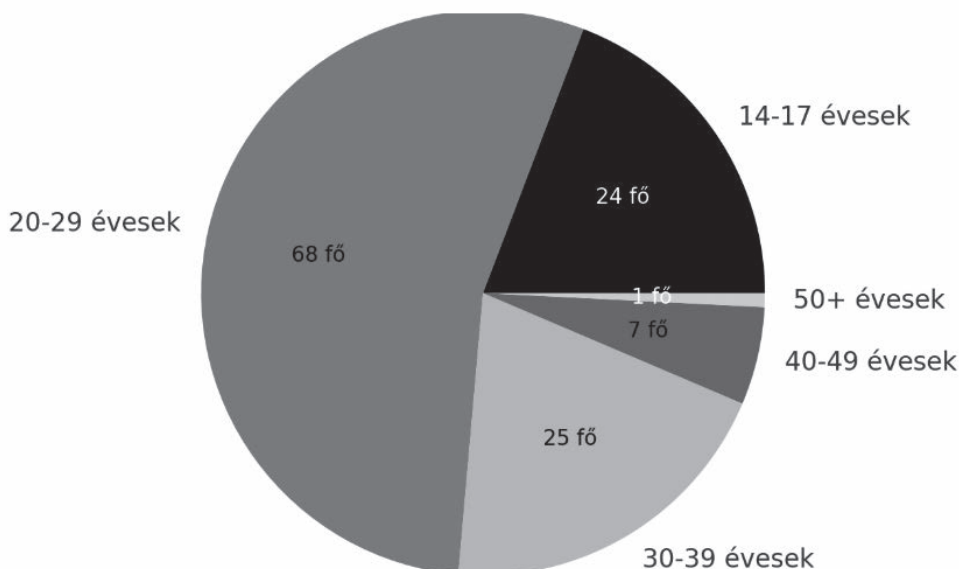
²⁵ <https://sfi.usc.edu/about> (letöltés dátuma: 2023.10.02.)

²⁶ <https://sfi.usc.edu/collections/methodology> (letöltés dátuma: 2023. 10. 02.)

készült jegyzőkönyveken túl a Shoah Alapítvány részére is elmesélték a történetüket 40–50 évvel később.²⁷

A forrásokból kinyerhető egyik legfontosabb információ a deportáltak és munkára kiválogatott személyek életkora. A DEGOB-jegyzőkönyvek és a videóinterjúk kapcsán a személyes adatok jól dokumentáltak, azonban sajnos a HDKE-ben őrzött leveleken és beszámolókon ezek az adatok gyakran hiányoznak. Mégis érdemes elemezni az életkorbeli eloszlást.

Korosztály szerinti eloszlás a túlélők körében

A birkenai rámpán végzett szelekciók kapcsán a történészek már feltárták azt a tényt, hogy az SS orvosok általában a 16 és 40 év közötti személyeket ítélték munkaképesnek. Ezt támasztja alá a túlélők életkorának vizsgálata is. Kényszermunkára legnagyobb arányban a 20 és 40 éves nőket választották ki, akik a munkavégzés szempontjából a leghatékonyabb erőforrásnak számítottak. A transzportokba bekerültek fiatalabb lányok is, akik esetleg idősebbnek hazudták magukat. Azonban a számokból kiderül, hogy a 40 feletti asszonyoknak nem sok esélyük volt elkerülniük egy külső táborba. Annah Miller a vele készített interjú során megemlíti, hogy mennyire aggódott 49 éves édesanyjáért, aki bár jól nézett ki, mindig félt, hogy munkaképtelennek ítélik.²⁸

A családtagok együtt tartása más túlélőknél is fontos szerepet játszott. Bár a férfiakat és a nőket Auschwitzban különválasztották egymástól, a szelektálásokat követően számos nőnek

²⁷ Az összes felhasznált forrás listája megtalálható a tanulmány végi forrásjegyzékben.

²⁸ Annah Miler/Lujza Anna Révész. 1997.07.13. 34192

sikerült lánytestvéreivel, édesanyjával vagy egyéb rokonaival együtt maradnia.²⁹ Akik minden rokonukat elveszítették, igyekeztek a több fogollyal szolidaritásra alapuló kapcsolatokat kialakítani és segíteni egymást. Azonban néhány túlélő beszámol a különböző generációk között konfliktusokról is.³⁰

Az, hogy az egyes rokonok együtt tudtak maradni, annak is köszönhető volt, hogy több csoportot egyszerre szállítottak át egy-egy táborba. Ezek alapján feltérképezhető, hogy a nők, milyen egyéb táborokban voltak, mielőtt a munkavégzés helyére kerültek. Mind a hat tábor esetében elmondható, hogy egyikbe sem közvetlenül kerültek a foglyok. Többen egészen hosszú utat tettek meg különböző lágerekben keresztül, mielőtt Németországba kerültek volna. A reinickendorfi transzport Auschwitz–Ravensbrück útvonalon érkezett Berlinbe.³¹ A szintén berliniben található Spandauba főleg Budapestről hurcoltak el nőket, akik először Dachaubába kerültek, majd Ravensbrückbe és végül a külső táborba.³² A glöweni tábor magyar foglyait először Auschwitzból Lettországba, Rigába deportáltak, majd a Danzig melletti Stutthof táborba; ennek felszámolása után jutottak el Glöwenbe.³³ Az, hogy a nők már rendelkeztek tapasztalattal a táborrendszerrel kapcsolatban, nagyban befolyásolta azt a tényt, hogy milyen benyomást tett rájuk az altáborba való áthelyezés és az ott lévő állapotok. Ravensbrückről a visszaemlékezésekben általában rettenetes képet festenek le. Ez pedig nem meglepő annak a ténynek a tudatában, hogy ez a tábor a magyar nők érkezése idején túlszűfoltta vált.³⁴

Ezen megállapítások tudatában nem megkerülhető az a tény, hogy számos túlélő erős kifejezésekkel írja le a pozitív kontrasztot a külső tábor és az előtte átélt események között: Tóth Sándorné „szinte királynőnek” érezte magát, amikor a barakkban szalmazsákok és pokróc várta, illetve ehetőbb ebéd,³⁵ Schächter Rózsi szerint a hessisch-lichtenauai táborban „újból civilizált embernek” kezdték érezni magukat.³⁶ A legtöbb helyen teljesen új infrastruktúra várta az asszonyokat: új barakkok, eddig nem használt ágyak és takarók; a higiénia ellátás is jobb volt, meleg víz, mosdók és csapok álltak rendelkezésre;³⁷ saját étkezésüket is kaptak.³⁸

A vizsgált visszaemlékezések és jegyzőkönyvek alapján elemeztem, hogy milyen arányban említenek meg a túlélők valamilyen pozitív változást a külső táborral kapcsolatban. Ebbe minden olyan esetet belevettem, amikor az elbeszélés alapján a fogoly a saját életére bármilyen módon pozitív hatással történő változást tapasztalt, még akkor is, ha a háború végével az *Außenlagere*kben lévő állapotok is teljesen leromlottak. Az oszlopdigrammon a táborok neve mellett az összes vonatkozó források száma látható.

²⁹ Fodor Ilona és Magda édesanyjukkal együtt élték túl Reinickendorft (Interview mit Magda und Ilona Fodor. 1997.02.28. Magyarország, GuMS BA 413.1); Rose Ross sógornőjével volt együtt Spandauban (Rose Ross. 2000.09.24. USA, 51156.); Vera Katz nővérével és húgával együtt került a táborba (Vera Katz. 1996.08.05. USA, 18203.)

³⁰ „Általában nagy volt köztünk az egyenlenség, irigye és önzők voltunk egymáshoz. Ha az egyikünk megspórolt egy kis kenyert, azt igyekezett a másik eltulajdonítani. Állandó lopások voltak a blokkban.” (Engel Anna, DEGOB 3577.)

³¹ WEIGELT 2009. 1282.

³² BRÄUTIGAM 2009. 1287.

³³ IRMER 2001. 172.

³⁴ Ágnes Rezsóné Bartha. 2000.03.13. Magyarország, 50731.

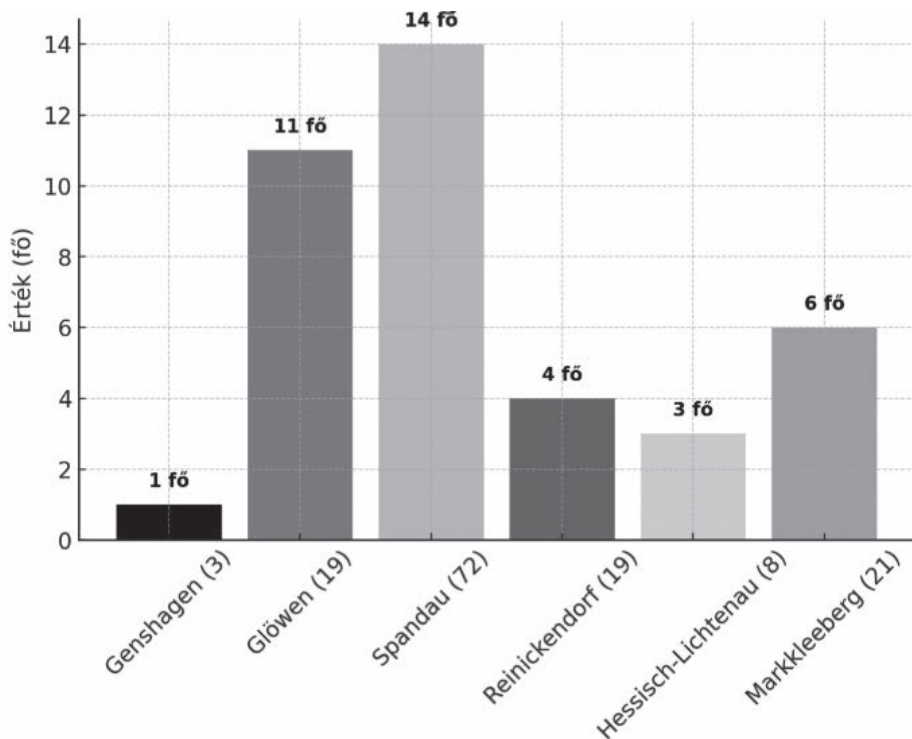
³⁵ Tóth Sándorné. született Links Anna visszaemlékezése „A kiközösítettek” címen, 1984. HDKE LSZ 2011.977.1

³⁶ Schächter Rózsi, DEGOB 2830.

³⁷ Hajdú Gézané, sz. Szilárd Erzsébet emlékirata HDKE LSZ 2011.828.1

³⁸ Matyovics Erzsébet, DEGOB 1649.

(Kezdeti) pozitív megítélése a külső táboroknak

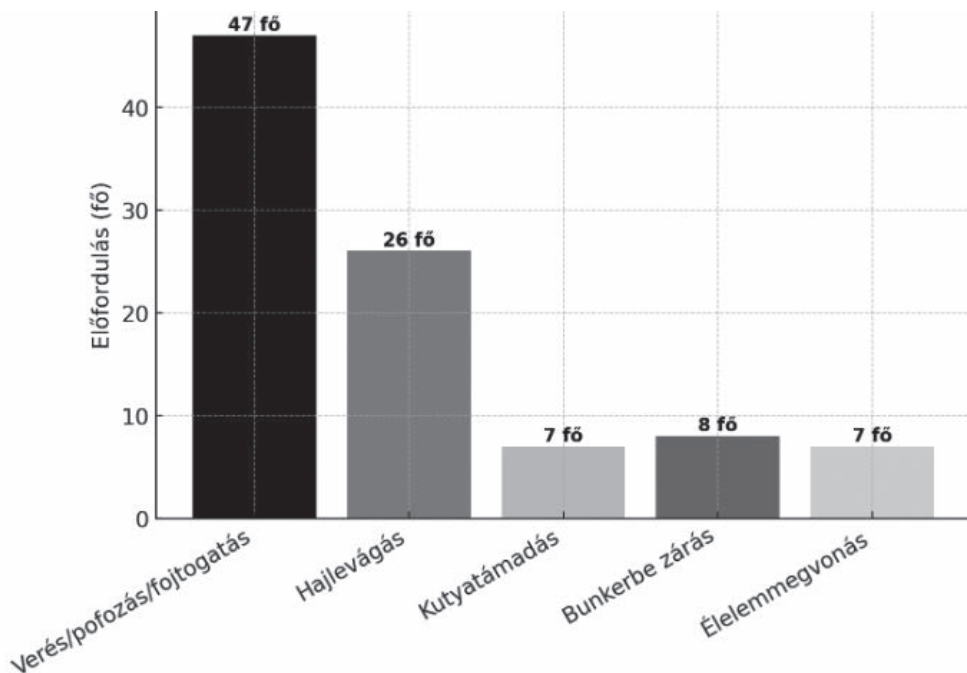
Joggal merülhet fel a gondolat, hogy a jobb viszonyoknak az lehetett az oka ezeken a helyeken, hogy az SS és a gyártelep vezetősége törekedett arra, hogy a foglyokat munkaképes állapotban tartsa, hiszen a gazdaságnak szüksége volt a munkásokra. Azonban ez nem volt teljesen igaz, bár a táborokban kezdetben valóban jobb körülmények uralkodtak, mint a zsúfolt *Stammlagerek*ben, a hosszú munkaidő (10–12 órás műszakok), a napi több kilométeres gyaloglás a láger és a gyárak között, a nehéz fizikai munka, a rossz élelmezés, valamint az időjárás és a munkakörülményekhez nem igazodó ruházat miatt rengeteg fogoly vesztette életét ezeken a helyeken is. A higiéniai viszonyok és az orvosi ellátás sem volt jobb, mint a többi táborban. A testi fenyítés, kínzás és órák hosszat tartó *Appell* ugyanúgy része volt az *Außenlagerek* mindennapjainak is.³⁹ A fizikai munkavégzéshez nem elegendő kalóriát tartalmazó étrend miatt rohamosan romlott a foglyok állapota, az orvosi ellátás pedig a legtöbb helyen kezdetleges volt. A rabokat gyakran szelektálták és a munkaképteleneket általában visszaszállították a főtáborba, illetve egyszerűs mind innen pótolták is a kiesett munkaerőt.⁴⁰

A testi fenyítés a külső táborok mindennapjainak része volt. Az SS-örök és a női *Aufseheri*nek, felügyelők folyamatosan bántalmazták a foglyokat. A visszaemlékezéseket megvizsgálva a fizikai erőszak számos változatáról beszámolnak a túlélők. A korábban vizsgált 142 főnyi beszámolóban a következő bántalmazások jelennek meg:

³⁹ HOPMANN et. al. 1994. 355, 437.

⁴⁰ KAIENBURG 2021. 363.

Fizikai erőszak alkalmazásának formái külső táborokban

Látható, hogy a verések, pofozások és fojtogatás a leggyakrabban megjelenő erőszak. Ezt mind a női felügyelők, mind az SS-őrök gyakran alkalmazták. A bunkerbe zárás a táborok közül Markkleebergben volt alkalmazott büntetés; számos DEGOB-jegyzőkönyvben megjelenik, hogy a nőket akár több napra is bezárhatták ebbe a sötét cellába.⁴¹

Összesen 26 túlélő emlékezetében a haj levágása él az egyik legkegyetlenebb emlékként. Ennek oka nem a fizikai hatásra vezethető vissza, hanem sokkal inkább a lelki megrázkódtatásra. A deportált nők először Auschwitz-Birkenauban estek át egy teljes szőrtelenítésen. A haj levágása már ekkor komoly pszichikai sebet ejtett sok asszonynak, hiszen azt több esetben az SS-katonák előtt végezték férfi rabok.⁴² Mire több hét/hónap eltelt után megérkeztek a külső táborokba, a hajuk elkezdett visszanojni, azonban továbbra is roppant megalázó volt számos nő számára, hogy szinte majdnem kopaszok voltak. Ezt főleg annak tudatában lehet megérteni, hogy a gyárakban gyakran együtt dolgoztak más kényszermunkásokkal, illetve német civil munkásokkal is, akik többsége férfi volt. A rövid haj miatt érzett szégyen olyannyira erős volt, hogy több példa található a visszaemlékezésekben arra, hogy a foglyok inkább választották a tényleges fizikai erőszakot azért, hogy a hajukat megtarthassák. Reinickendorfban amikor az egyik barakkban az őrség lopott céklát talált, mind a harminc nő haját kopaszra nyírták; azok hiába könyörögtek, hogy inkább kétszer ne adjanak nekik ebédet.⁴³ Seif Katalin egy teljes éjszakán

⁴¹ Silberstein Gitta, DEGOB 1146.

⁴² ANSCHÜTZ – MEIER – OBAJDIN 1994. 124–127.

keresztül állt egy vizes hordóban, de így megtarthatta a haját.⁴⁴ A kopaszság ténye még évekkel később is erős érzelmi reakciót vált ki az egykori foglyokból; Lax Elza a vele készült interjú során elsírta magát, amikor arról beszélt, hogy miként vágták le a haját, és hogyan próbálta meg egy fejkendővel eltakarni a fejét a gyárban, ahol azonban a munkások igyekeztek emiatt megvigasztalni.⁴⁵ Bleicher Andorné pedig inkább 15 ütést kért, amikor rajta kapták, hogy almát fogadott el egy munkástól, mint hogy levágják a haját.⁴⁶

Irracionálisnak tűnhet, hogy a nők a testi épségüket kockáztatták a hajuk megtartásáért, azonban a foglyok túlélése kapcsán a kutatások megállapították, hogy a női foglyok kamatoztatni tudták a korszakban elvárt női szerepek által megtanultakat a táborokban. Sokszor pedig éppen ez, az úgy mond „nőiség” segítette őket a túlélésben. A nők jobban ügyeltek a kinézetükre, igyekeztek nem elhanyagolni magukat a táborokban; ez pedig segített megőrizni az emberi mivoltukat a higiéniai és lelki viszonylatban is.⁴⁷

Az üzemekben nagyon kemény fizikai munka zajlott, általában két, egy nappali és egy éjszakai műszakban. A visszaemlékezésekben számos balesetről, sérülésről beszámolnak a túlélők, amelyek vagy saját maguknak okoztak maradandó károsodást, vagy éppen egy másik fogolytársuk szenvedte el. A balesetek egyik oka a kimerültség volt, illetve a minimális betanítás és a védőfelszerelés szinte teljes hiánya is okozott sérüléseket. Spandauban a bombahengerek forgácsolásakor a fémforgácsok összeégették és megvagták a dolgozókat. Ezek a karon, kezeken lévő sebek könnyen elfertőződtek vagy vérmérgezést okoztak;⁴⁸ többek végtagját amputálás vagy lebénulás fenyegette.⁴⁹ Illetve mivel a létesítményben akár 20 kilós bombák gyártása is folyt, több nő beszámol arról, hogy ezek a nehéz fémhengerek rájuk borultak, amely következtében csontok törtek és végtagok zúzódtak.⁵⁰ Hessisch-Lichtenauban a vegyi anyagok okoztak egészségkárosodás, szinte az egész női csoport bőre sárgára színeződött vélhetően a foszforral történő munka miatt.⁵¹

Ezen veszélyek ellenére a gyárakban történő munka bizonyos helyzetekben segítette a nők túlélését. Ahogyan a hajlevágásnál szó esett róla, az üzemekben a foglyok német civil munkásokkal is együtt dolgoztak. Habár az SS hivatalosan megtiltotta a koncentrációs tábori foglyok és a német lakosság közötti bármilyen kommunikációt, egyes civil munkások segítették a nőket. Legtöbbször élelmiszert csempésztak oda foglyoknak,⁵² de tűt, cérnát és rongyokat is adtak, hogy az asszonyok ruházatukat ki tudják pótolni a téli hónapok alatt.⁵³ Ezek mellett a nők a civilek által kaphattak híreket a külvilágról, a foglyok gyakran találtak elrejtett újságkivágásokat a háború állásával kapcsolatban.⁵⁴ Természetesen nem minden német segítette a nőket, a

⁴⁴ Katalin Seif. 1997.04.02. USA, 27645.

⁴⁵ Elza Lax. 1996.07.15. Kanada, 17107.

⁴⁶ Interview mit Andorné Bleicher. 1997.02.26. Magyarország, GuMS BA 402.1

⁴⁷ GOLDENBERG 1996. 82–88.

⁴⁸ Elisabeth Sved. 1998.09.01. Kanada, 44500.; Violet Adler. 1996.03.12. USA, 10108.

⁴⁹ Friedmann Olga, DEGOB 2998.

⁵⁰ Lily Agular. 1996.05.23. Ausztrália, 15486.; Paula Sirtes. 1995.03.17. Ausztrália, 1361.

⁵¹ Tóth Sándorné. született Linksz Anna visszaemlékezése „A kiközösítettek” címen, 1984. HDKE 2011.977.1

⁵² GYULAI 1995. 368.

⁵³ Beck Jenőné. 1999.08.27. Magyarország, 50287.

⁵⁴ Susan Golombok-Heilmer. 1998.06.18. Egyesült Királyság, 44923.

viszsaemlékezésekben olyan civilek is feltűnnek, akik továbbra is teljes mértékben kiszolgálták a nemzetiszocialista rendszert.⁵⁵

A tanulmányban vizsgált hat tábor csak egy kis szelete annak a hatalmas táborrendszernek, amely kényszerszermunkásként foglalkoztatta a magyar deportáltakat. Ennek számos aspektusa még feltárára vár, ugyanis a legtöbb ilyen tábor magyar nyelvű feldolgozása, bemutatása még nem történt meg. A legtöbb külső tábor helyszínén sem található már nyoma az egykor ott felállított lágernek, de még csak az áldozatokra sem emlékeznek meg. Ez a kérdés különösen azért érdekes, mivel számos vállalat a mai napig – többé-kevésbé átalakult formában – működik. Bár jelen tanulmányban a túlélők emlékezetének elemzése került bemutatásra nem szabad elfeledkezni arról a több száz magyar deportáltról sem, akik a német *Außenlagerek*ben vesztették életüket. A téma mindenképpen további kutatást kíván.

SZAKIRODALOMJEGYZÉK

ANSCHÜTZ, JANET – MEIER, KERSTIN – OBAJDIN, SANJA (1994): „...dieses leere Gefühl, und die Blicke der anderen...” Sexuelle Gewalt gegen Frauen. In Claus Füllberg Stolberg – Martina Jung (szerk.): *Frauen in Konzentrationslagern. Bergen-Belsen, Ravensbrück*. Bremen, Edition Temmen. 123–133.

BAUER, HELMUTH (2006): Genshagen. In Wolfgang Benz – Barbara Distel (szerk.): *Der Ort des Terrors 3. Sachsenhausen, Buchenwald*. München, C.H. Beck. 183–186.

BENZ, WOLFGANG (1999): Die Allgegenwart des Konzentrationslagers. Außenlager im nationalsozialistischen KZ-System. In Wolfgang Benz – Barbara Distel (szerk.): *Dachauer Hefte*, nr. 15. Dachau, Dachauer Hefte. 3–16.

BRÄUTIGAM, HELMUT (2009): Berlin-Spandau. In Geoffrey P. Megargee (szerk.): *The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945*. Vol. I. Bloomington, Indiana University Press. 1287–1289.

Einleitung (2021) In Regina Fritz (szerk.): *Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945*. Vol. 15. *Ungarn 1944–1945*. Berlin, De Gruyter. 13–84.

GERLACH, CHRISTIAN – ALY, GÖTZ (2005): *Az utolsó fejezet*. Budapest, Noran Kiadó.

GOLDENBERG, MYRNA (1996): Lessons Learned from Gentle Heroism: Women's Holocaust Narratives. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 548. szám, 78–93.

HELAS, HORST – MÜLLER, HENNING (2006): Berlin-Reinickendorf. In Wolfgang Benz – Barbara Distel (szerk.): *Der Ort des Terrors 3. Sachsenhausen, Buchenwald*. München, C.H. Beck. 117–119.

HERBERT, ULRICH (1999): Der „Ausländereinsatz“ in der deutschen Kriegswirtschaft 1939–1945. In von Rimco Spanjer – Diete Oudeslijs – Johan Meijer (szerk.): *Zur Arbeit gezwungen. Zwangsarbeit in Deutschland 1940–1945*. Bremen, Edition Temmen. 13–22.

⁵⁵ Ágnes Rezsőné Bartha. 2000.03.13. Magyarország, 50731.

HERBERT, ULRICH (1991): Einleitung des Herausgebers. In Ulrich Herbert (szerk.): *Europa und der „Reichseinsatz“*. *Ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und KZ-Häftlinge in Deutschland 1938–1945*. Essen, Klartext. 7–25.

HOPMANN, BARBARA – SPOERER, MARK – WEITZ, BIRGIT – BRÜNINGHAUS, BEATE (1994): *Zwangsarbeit bei Daimler-Benz*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag.

HORVÁTH RITA (1997): *A Magyarországi Zsidók Deportáltakat Gondozó Országos Bizottsága (DEGOB) története*. Budapest. MZSL.

IRMER, THOMAS (2009): Glöwen. In Geoffrey P. Megargee (szerk.): *The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945*. Vol. I. Bloomington, Indiana University Press. 1311–1314.

IRMER, THOMAS (2001): Zwangsarbeit von jüdischen KZ-Häftlingen für die Rüstungsproduktion in der Region Berlin-Brandenburg während der Schlußphase des Zweiten Weltkriegs – die Außenlager Glöwen und Schwärzheide des KZ Sachsenhausen. In Winfried Meyer – Klaus Neitmann (szerk.): *Zwangsarbeit während der NS-Zeit in Berlin-Brandenburg. Formen, Funktion und Rezeption*. Potsdam, Verlag für Berlin-Brandenburg. 163–176.

KAIENBURG, HERMANN (2021): *Das Konzentrationslager Sachsenhausen 1936–1945. Zentrallager des KZ-Systems*. Berlin, Metropol.

ORTH, KARIN (2009): The Genesis and Structure of the National Socialist Concentration Camps. In Geoffrey P. Megargee (szerk.): *The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945*. Vol. I. Bloomington, Indiana University Press. 183–196.

PAGENSTECHER, CORD (2008): Zwangsarbeit, Entschädigung und Nachweissuche. In Cord Pagenstecher–Bernhard Bremberger–Gisela Wenzel (szerk.): *Zwangsarbeit in Berlin. Archivrecherchen, Nachweissuche und Entschädigung*. Berlin, Metropol. 17–30.

PREUSCHOFF, AXEL (1983): Spuren des ehemaligen KZs Oranienburg/Sachsenhausen in West-Berlin. In Detlef Garbe (szerk.): *Die vergessenen KZs? Gedenkstätten für die Opfer des NS-Terrors in der Bundesrepublik*. Bornheim-Merten, Verlag Lamuv. 109–120.

VÁGI ZOLTÁN – KÁDÁR GÁBOR (2017): *Táborok könyve. Magyarok a náci koncentrációs táborokban*. Budapest, Könyv&Kávé.

VAUPEL, DIETER (1984): *Das Außenkommando Hess. Lichtenau des Konzentrationslagers Buchenwald 1944/45*. Kassel, Verlag Gesamthochschulbibliothek Kassel.

WEIGELT, ANDREAS (2009): Berlin-Reinickendorf (Argus). In Geoffrey P. Megargee (szerk.): *The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945*. Vol. I. Bloomington, Indiana University Press. 1282–1283.

FORRÁSJEGYZÉK

GYULAI Kató (1995): Stációk Óbudától a pokolig. In *Emlékezések. A koncentrációs táborok felszabadulásának ötvenedik évfordulójára*. Budapest, HDKE. 331–414.

DEGOB JEGYZŐKÖNYVEK

- Ardo Mária, DEGOB 553.
- Banét Rózsi, DEGOB 3506.
- Berger Rózsi, DEGOB 880.
- Berkovits Irén és Feurmann Mihályné, DEGOB 615.
- Braun Carmen, DEGOB 1307.
- Dan Lilly, DEGOB 1082.
- Edelstein Irén, DEGOB 3130.
- Engel Anna, DEGOB 3577.
- Erdős Katalin, DEGOB 3216.
- Feuerstein Irén, DEGOB 725.
- Frantzel Éva, DEGOB 301.
- Freimann Kató, DEGOB 734.
- Friedmann Olga, DEGOB 2998.
- Fürst Béláné. DEGOB 2053.
- Gelb Erzsébet és Goldstein Ignácné, DEGOB 2708.
- Goldberger Helén, DEGOB 1161.
- Grünwald Magda, DEGOB 644.
- Haar Emilné és Kollmann Eszter, DEGOB 912.
- Herkovics Hajnal, DEGOB 1129.
- Hoffmann Izabella és özv. Wagner Árminné, DEGOB 2633.
- Jakabovits Rózsi, DEGOB 3372.
- Kahan Hanna, DEGOB 228.
- Király Ilona, DEGOB 2837.
- Klein Edit, DEGOB 3054.
- Klein Szerén, DEGOB 220.
- Königsthor Zsuzsa és Königsthor Antónia, DEGOB 932.
- Krausz Dezsőné és Zsombor Miklósné, DEGOB 3475.
- Kun Sándorné, Giesser Etelka, Kopp Gabriella, Robert Veronika, Pollacsek Ferencné, Szőke Györgyi, Gottlieb Márta és Lantos Vera, DEGOB 2494.
- László Ágnes, DEGOB 2684.

- Lazarovits Etel és Herschkovits Ilona, DEGOB 2796.
- Léderer Józsefné, DEGOB 1796.
- Löwinger Ferencé, DEGOB 2788.
- Matyovics Erzsébet, DEGOB 1649.
- Mayer Mihályné, DEGOB 571.
- Messinger Ilona, Weinberger Szerén és Sidon Mária, DEGOB 2629.
- Müller Ferencné és Révész Ignácné, DEGOB 460
- Nádas Lajosné, DEGOB 3458.
- Neuwirth Elza, DEGOB 1755.
- Panczer Lea, DEGOB 3293.
- Rochlier Judit, DEGOB 508.
- Rosenbaum Rózsa és Rosenbaum Ilona, DEGOB 1868.
- Rosenberg Márta, DEGOB 2669.
- Rosenthal Edit, DEGOB 1657.
- Rosenthal Imréné, DEGOB 2081.
- Rózsa Edit, DEGOB 2318.
- Schächter Rózsi, DEGOB 2830.
- Schwartz Zoltánné, DEGOB 402.
- Silberstein Gitta, DEGOB 1146.
- Spitz Ilona és Czitter Zoltánné, DEGOB 733.
- Spitz Lipótné, DEGOB 3202.
- Steiner Piroska, DEGOB 3082.
- Strauss Zsigmondné, DEGOB 2353.
- Székely Olga, DEGOB 1198.
- Végh Fáni, DEGOB 766.
- Vermes Teréz, DEGOB 1208.
- Veszlar Gitta és 4 ismeretlen túlélő, DEGOB 296.
- Weisner Frida, DEGOB 1626.
- Weisz Helena, DEGOB 1828.
- Zelikovits Záli, DEGOB 2976.
- Zelinkovits Ida, Farkas Záli és Farkas Hajnal, DEGOB 47.

USC SHOAH ADATBÁZIS

- Olga Sternberg. 1995.11.13. USA, 8664.
- Martha Sorger. 1996.05.08. Kanada, 14954.
- Katalin Stark. 1998.08.27. USA, 46127.
- Elizabeth Virany. 1995.11.28. USA, 9282.
- Ilona Surányi. 1996.01.26. Németország, 8663.
- Magda Stone. 1996.02.11. USA, 11980.
- Miriam Terecse Lebovicz. 1996.07.02. USA, 16237.
- Elza Lax. 1996.07.15. Kanada, 17107.
- Vera Katz. 1996.08.05. USA, 18203.
- Katalin Seif. 1997.04.02. USA, 27645.
- Theresa Gericke. 1997.08.05. Egyesült Királyság, 32466.
- Susan Golombok-Heilmer. 1998.06.18. Egyesült Királyság, 44923.
- Vera Danos. 1998.06.20. Ausztrália, 46517.
- Beck Jenőné. 1999.08.27. Magyarország, 50287.
- Ágnes Rezsőné Bartha. 2000.03.13. Magyarország, 50731.
- Zsuzsanna Koch. 2000.04.11. Magyarország, 50909.
- Éva Kris. 2000.06.07. Magyarország, 50950.
- Valerie Czutrin. 1996.11.13. Kanada, 22782.
- Rose Samet. 1995.07.25. Kanada, 4342.
- Edith Stern. 1995.11.06. USA, 8355.
- Annah Miler. 1997.07.13. Izrael, 34192.
- Edith Sever. 1996.07.23. USA, 17826.
- Edith Frankie. 1995.05.03. USA, 1204.
- Edit Lowe. 1996.11.25. USA, 23624.
- Emilia Josef. 1995.07.21. Ausztrália, 4165.
- Kató Gyulai. 1999.08.17. Magyarország, 50218.
- Irén Kása. 2000.03.13. Magyarország, 50734.
- Zita Nemes. 2001.07.19. Magyarország, 51789.
- Gisella Sterenson. 1996.04.19. Izrael, 13713.
- Aranka Rosenthal. 1995.03.21. USA, 1543.

- Magdolna Schiffer. 2000.03.30. Magyarország, 50802.
- Helena Martineková. 1996.08.15. Szlovákia, 18528.
- Elisabeth Sved. 1998.09.01. Kanada, 44500.
- Lily Agular. 1996.05.23. Ausztrália, 15486.
- Blanka Weltman. 1997.09.26. Kanada, 33569.
- Elizabeth Forbat. 1998.06.19. Ausztrália, 43781.
- Magda Davis. 1997.08.26. USA, 33783.
- Eva Mandula. 1995.12.21. USA, 13713.
- Szász Jenőné. 1999.08.24. Magyarország, 50291.
- Hilda Farkas. 1197.04.03. USA, 27897.
- Paula Sirtes. 1995.03.17. Ausztrália, 1361.
- Violet Adler. 1996.03.12. USA, 10108.
- Erika Goodstein. 1995.11.08. USA, 8447.
- Barbara Goldfarb. 1995.03.21. USA, 37029.
- Rose Ross 2000.09.24. USA, 51156.

HOLOKAUSZT DOKUMENTÁCIÓS KÖZPONT ÉS EMLÉKGYŰJTEMÉNY

- Hajdú Gézőné, sz. Szilárd Erzsébet emlékirata LSZ 2011.828.1
- Iratok Andreas Vollenbruch SS-táborparancsnok kapcsán. Külföldi felelősségre vonás V. (leltáriszám nélkül)
- Dr. Boross Béláné, sz. Baxant Olga német nyelvű visszaemlékezése LSZ 2011.765.1
- Pintér Marianne politikai elítélt visszaemlékezése LSZ 2011.920
- Vityák Mihályné, sz. Kaiser Hedvig visszaemlékezése LSZ 2011.991.1
- Rottenberg Károlyné, sz. Egri Ilona visszaemlékezése LSZ 2011.929.1
- Kása Istvánné, sz. Sugár Irén visszaemlékezése LSZ 2011.854.1
- Szőnyi Kató visszaemlékezése LSZ 2011.974.1
- Lányi Miklósné visszaemlékezése LSZ 2011.884.1
- Wolf Margit dokumentumai LSZ 2011.397.7
- Szőnyi Kató visszaemlékezése LSZ 2011.974.1
- Tóth Sándorné. született Links Anna visszaemlékezése 'A kiközösítettek' címen, 1984. LSZ 2011.977.1
- Suchomel Róbertné visszaemlékezése, LSZ2011.959.1

- Bárány Kató visszaemlékezése, LSZ 2011.1021.1
- Török Lászlóné visszaemlékezése, LSZ 2011.984.1
- Sugár Nándorné visszaemlékezése, LSZ 2011.961.1

GEDENKSTÄTTE UND MUSEUM SACHSENHAUSEN ARCHIV

- Interview mit Magda und Ilona Fodor. 1997.02.28. Magyarország, BA 413.1
- Interview mit Andorné Bleicher. 1997.02.26. Magyarország, BA 402.1

HONLAPOK

USC Shoah Alapítvány: <https://sfi.usc.edu/about> (letöltés dátuma: 2023. 10. 02.)

<https://sfi.usc.edu/collections/methodology> (letöltés dátuma: 2023. 10. 02.)

SULÁK PÉTER SÁNDOR

sulak.peti@gmail.com

PhD student (Pázmány Péter Catholic University, Doctoral School of History)

Methodological approaches to the ecclesiastical social history of forced collectivization. Conceptual frameworks

ABSTRACT

The „socialist restructuring” of agriculture is not just an economic history of the second half of the 20th century. It is also of social historical importance because of its impact on the structure of land tenure, the nature of farming, the traditional order of work and holidays for peasant society, and the impact on local communities of agrarian character in former farming towns, from small villages to local communities of the former field towns, including interpersonal relations between Christian parishes of different denominations. The research problem concerns a relatively under-researched aspect of the intersection of 20th century Hungarian church and social history, and is best understood in the context of the Sovietisation of rural life. The concept of totalitarianism, which ignored economic and social conditions, included the dismantling of the churches and their locally secondary and, after the 1945 land distribution, primary source of income and „spiritual” hinterland, the individual farming and, in some cases, small-scale peasant farmers, which took place in several waves and was finally completed throughout Eastern Europe by 1961–62.

This methodological paper takes stock of the areas and research findings of the social history of the church as studied in the international and national literature, and the sectoral approaches that can be adapted to the study of the impact of the forced collectivisation of agriculture on the economic strength and faith life of local parishes. The main issues are: changes in the ecclesiastical property structure and the economic power of parishes, the formal and informal relations of local parishes with local representatives of the regime, the pastoral possibilities within a changed social context and the secularisation tendencies generated by collectivisation. The study also looks at everyday practices of resilience, or cultural resistance, and socialisation – the promotion of the idea of large-scale farming in church circles. As the farming community

constituted the majority of the membership of parishes, it was in this social milieu, including local parish priests and ministers, that the main trends of land and secularisation were concentrated, which state socialism sought to resolve in a more radical way than ever before in the „long 1950s”. In this sense, parishes could be seen as the „local arena of rural class struggle” in that period.

KEYWORDS

sovietization, collectivization, ecclesiastical social history, resilience, socialization, land question, secularization.

DOI 10.14232/belv.2024.4.7

<https://doi.org/10.14232/belv.2024.4.7>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Sulák, Péter Sándor (2024): Methodological approaches to the ecclesiastical social history of forced collectivization. Conceptual frameworks. *Belvedere Meridionale* vol. 36. no. 4. pp 100–112.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

INTRODUCTION

In this paper, I want to review the mechanisms of the implementation of state socialist church policy from a little-researched aspect of the history of experience at the regional and sub-regional level – namely, the changing theatres of religiosity, tracing these trends through the example of a social phenomenon: forced collectivisation. My aim was to take up the theoretical and methodological issues of a field study on the practical implementation of church policy in the wake of forced collectivisation and its impact on the religious life of the region, using the example of an administratively defined area.

From the outset, it is important to raise the most fundamental question: what are the church-historical aspects of the implementation of a social experiment based on ideology, administratively conducted for central political purposes, and radically reorganising almost everything from the national economic structure to the human relations of local social milieus? To what extent can the researcher of church history grasp the significance of collectivisation as a social cataclysm, which has for a long time been discussed in Hungarian historiography primarily in terms of economic history? To what extent is the wave of „socialist reorganization” of agriculture a church policy? And in this case the main question is: is the application of traditional church-historical methodology alone sufficient to explore the problems mentioned? Based on the research findings of the relevant domestic – and international – literature on the

subject indirectly related to this topic, one of the cornerstones of the thesis is that the problems of the implementation of the state-socialist ideological programme at the local level can be understood in the contradiction and simultaneity of the new social fault lines created in the spirit of the necessity of modernisation and the continuity of traditional structures.

If we start from the social implementation of the political programme, which was legislated in the spirit of the imported ideological doctrine, and its empirical history, or, in a more simply way, from the contemporary interpretation of the rural policy of the party-state, which was that the „kulaks were sabotaging the continuity of the working class as a result of the whispering propaganda of the clerical reaction in the service of Western imperialism”, then the parish can be considered as the „local arena of the rural class struggle”. The above thesis requires a more precise definition of the conceptual framework.

1. CHURCH HISTORY OR SOCIAL HISTORY OF THE CHURCH (ECCLESIALISTICAL SOCIAL HISTORY)?

The first task is therefore to draw definitive distinctions between the methodological approaches that can be taken into account. Church history starts from a specific religion, a type of religious practice; it derives its object of research from the self-understanding of this religion in an immanent way and defines its object on the basis of their ecclesiology. The object of methodological reflection is often the theologically based interpretative horizon of the denomination itself. The other methodology focuses on the examination of the local political, economic and cultural value of religious communities in society, how these change, and the ways in which these communities articulate their goals and interests to secular authorities.¹ According to Margit Balogh, church history is not a denominational science but part of general cultural history, and therefore should not give priority to any denominational aspects that may lead to serious preconceptions and erroneous conclusions.² In this context, however, it is important to note Kálmán Peregrin's observation that the theological interpretation of the clerical reception of a church-political event is relevant to the extent that the researcher examines the theological considerations that guided the decision making of church leaders in the given situation.³ If the scholarly thesis that one of the most important tasks of the historian is to find a way into the minds of those about whom he or she wishes to write is valid,⁴ it is safe to conclude that the pastors of Christian denominations did not see the church as a „counter-political base” set up as a rigidly rigid „counter to the system”, and that it was more than a social institution representing a particular sociological group. For them, the Church was first and foremost a theological reality, and within that theological reality was different for the Roman Catholic clergy and for Protestant clergy.⁵

The other possible approach is not content with merely tracing the implementation of national ecclesiastical policy at county or municipal level, and the specificities of its social practice in

¹ BRANDT 2006. 259–260.

² BALOGH 2007. 40.

³ KÁLMÁN 2010. 13–15.

⁴ CARP 1993. 21.

⁵ KÁLMÁN 2010. 15. Thus, for example, after the full implementation of the organisation of collective farming units, the encyclical “Mater et Magistra” of Pope John XXIII of 15 May 1961, was of decisive importance for the Catholic clergy on the question of communal management and private property.

relation to the big picture – but rather, in a context of high-stakes crisis and a radically changing environment, it explores the historical forms of religious behaviour in ecclesial society, the social conditions and the dynamics of change in the framework that provided it. In the context of the sovietisation of rural life, including the forced collectivisation of agriculture, the main question is: if, from a social-historical point of view, religion is understood primarily as a cultural representation in the life of traditional communities, how was it reproduced, modified and influenced the orientation of individual and collective actions under the given historical conditions? This sectoral approach is not primarily concerned with the history of the development of the ecclesiastical institutional system, but with the impact of the organisational forms of religiosity on social relations. The social history of the church approaches the subject with a kind of structuralist synthesis, in which the research focus is mainly on the way in which parishes and other religious organisations articulate social interests to secular - in this case party-state - power, and the consequences of this.

The concept of „ecclesiastical society” was first used in Hungarian historiography by Elemér Mályusz.⁶ According to Mályusz, ecclesiastical society was a manifestation of medieval pseudo-society. However, due to the global secularisation processes that began in the mid-19th century,⁷ it is advisable to direct the focus of social history beyond the examination of the state church policy and institutional system.⁸ Thus the focus is now on social attitudes related to religiosity.⁹ Brandt’s research gives us a comprehensive picture of the thematic emphases of the international research on the above-mentioned theory that has been published so far, according to the political and social context of each country.¹⁰

In France, the Annales school of historiography was influenced primarily by the history of mentality, which was concerned with religious phenomena and the internal structure of the Catholic clergy, its role in society, and studies of the origin, training and self-understanding of the clergy. In the same context, it is worth mentioning the research on church attendance and the celebration of the sacraments as indicators of church life and their long-term changes, taking into account regional and socio-cultural differences in the regions concerned. It also includes statistical analyses of everyday religious practices, pilgrimages, the cult of the sacred and popular religion, and their geographical distribution.¹¹

Most of the relevant British literature has looked at the manifestations of social alienation from the church since the industrial revolution. In addition, religion has mostly been examined in terms of its manifestations as a factor of political and social stabilisation in the Victorian era, as an instrument of social control, and, in some cases, in the opposite way, as a reformer of social processes.¹² The best-known exponent of the modernisation narrative is McLeod, who

⁶ MÁLYUSZ 2007.13.

⁷ According to Max Weber’s thesis of secularisation: modern capitalism creates a world „increasingly ‘unmagicalised’ in its understanding of the interrelations between nature and society, determined by rational action, in which a rationally organised bureaucracy ensures the maintenance of social institutions and the smooth functioning of complex processes, even if they were originally developed on other foundations.”, see BRANDT 2006. 266; KALBERG 1996. 52.

⁸ SCHIEDER 1987. 16.; SPANNENBERGER 2006. 169–182.

⁹ CSIKÓS – Ö. KOVÁCS 2023. 365.

¹⁰ BRANDT 2006. 268–274.

¹¹ CERTEAU 1984.; CHAUNU 1971.

¹² KITSON CLARK 2013.; GILBERT 1976.

argues that secularisation tendencies were the sociologically determined, logical consequences of industrialisation.¹³ American researchers have mostly focused on the links between charismatic neo-Protestant denominations and the various social movements and the ideas they represented.¹⁴

For a long time, German research was characterised by a denomination-centred church history, which understood popular religiosity within the spectrum of ecclesiastical religiosity and not as an independent entity.¹⁵ In the wake of the Anglo-Saxon influence of the 1990s, however, scholarly interest has turned to a more differentiated synthesis of the social integration of religion, which has generated new themes and approaches: For example, they focused on the social composition of church departments and elite strata, the social foundations of various religious renewal movements, the form shifts of religiosity in bourgeois culture, and the reflections of church-based social organizations on the problems of modernity, and finally on the relationship between religion and political ideologies.¹⁶

As far as research in Hungary is concerned, during the decades of state socialism, the social history of the church was unsurprisingly either not researched at all or, in accordance with Marxist-Leninist ideological doctrine, approached with a rather one-sided approach. According to Engels' theorem, religiosity is a fantastic reflection in consciousness of the external powers which dominate the everyday life of human existence, and once the means of production are in the hands of the proletariat, freed from exploitation, all external powers, reflected in human consciousness in the form of religion, naturally disappear - and as a result, in the absence of „reflection”, religiosity itself disappears.¹⁷ From the end of the 1960s onwards, much more differentiated works on political and ecclesiastical history followed, although the ideological emphasis remained unchanged. As far as the manifestations of religiosity in everyday life were concerned, even in the early 1990s, ethnography was still the only field of research.¹⁸ To a marginal extent, but nevertheless, it was Gábor Gyáni and György Kövér who first brought this issue to the forefront of social history research, mainly in the context of the discourse on the process of civilisation.¹⁹

According to Julianne Brandt, the most fundamental methodological problem related to this topic is the definitive definition of religion itself²⁰ and its consequences for research: the definitions of religion in the theologies of the various denominations and the resulting variability in

¹³ See the followings: McLEOD 1996.; McLEOD 2000.; McLEOD 2007. The latter work links the narrative of the long-term process of secularization in Western European countries with medium-term processes such as growing prosperity, consumerism, or turbulent ideological turning points such as the civil rights struggles, second-wave feminism, the emergence of the „counterculture”, and the II Synod of Vatican II.

¹⁴ AHLSTROM 2004.

¹⁵ BRANDT 2006. 272.

¹⁶ SCHIEDER 2008. SPERBER 2005.

¹⁷ ENGELS 1963. 264–265. This ideological thesis also marks out the indirect links between collectivization and religiosity in the interpretative framework of the „modernization project” of state socialism. The Church, as stated above, is the „ideological depository of the reactionary political forces that impede progress.”

¹⁸ BARNA 1995.; DÖMÖTÖR 1990.; KÓSA 1993.

¹⁹ GYÁNI – KÖVÉR 1998. It is important to mention this work in the context of research on the church elite: VALUCH 2005. The author discusses the issue from the perspective of both social elites and peasant society, and in the chapter „Public Thought and Values” he also places it in the context of national church politics.

²⁰ BRANDT 2006. 274.

religious practice limit social historical research because, in the modern age, while traditional forms of custom are in decline, these concepts make most religious phenomena graspable only in a negative way.

Following the author's propositions and applying a structuralist approach to church social history, which I consider relevant to my research topic, and highlighting a possible aspect of the overall social processes generated by forced collectivisation, I will examine the following denominational and regional-specific issues of rural parishes and everyday religious practice under the state socialist dictatorship: changes in the church's property structure and the economic power of parishes; the interaction of formal and informal relations between local parishes and representatives of the authorities at the macro (county), meso (district) and micro (settlement) levels; the pastoral opportunities for the clergy in the changed social context; and finally, the secularisation tendencies indirectly induced by the forced collectivization.

2. RESISTANCE OR RESILIENCE?

In order to explore the local scope of parishes and the pastoral hiding places of pastors in changing circumstances, it is important to also look at the conceptual framework of "cultural resistance". The problem of distinguishing between open defiance and adaptive resistance is that resilience implies the ability to adapt flexibly to a changed life situation and to recover the original situation after coping with a crisis situation, and also the empowerment of the actor after successfully resolving the crisis situation.²¹ But, with the 'wisdom of hindsight', knowing the structural historical processes of the second half of the 20th century in Hungary – and Central and Eastern Europe – in the Braudelian sense,²² can we talk about any rebuilding of the changed economic-political-public legal position of the churches and the cultural-social role of religiosity? And given the permanence of this situation, can we talk of a crisis? Yet it is worth using this term in the context of resistance, since the pastoral responses to the restrictive measures of power, the cultural practice of pastoral path-finding²³ within the changed social framework, were considered hostile because of the directives of the power in church policy, since the stigmatised churches were not created in opposition to the state socialist system, but were already present in society as institutionalised upholders of a universal moral value system.²⁴

The cultural resistance of local congregations is a major methodological contribution of the field of applied psychology, which has been institutionalised as „Resistance Studies”. The basis of this is that popular thinking understands 'resistance' as a concept of total opposition

²¹ TREGLOWN – FURNHAM 2017. 133–159.

²² Fernand Braudel, the current representative of the French Annales-school of social historians, wanted to capture the totality of life through the means of historiography in the spirit of „total historiography”. The methodological essence of this ambitious undertaking was best interpreted for the Hungarian readership by László Katus, see KATUS 2008. 406.

²³ The most common practical problem of pastoral care in the changed context was the holding of litanies, farewells and processions in public places of worship, which the regime's local representatives often clashed with the ongoing work competitions, or even the 'upgrading' of the festivals to coincide with the traditional celebrations of the wheat harvest, such as the 'sabotage' of the 25 March harvesting agitation, the feasts of the Assumption of the Blessed Virgin Mary, Easter and Michaelmas.

²⁴ From a theoretical and methodological point of view, I consider András Fejérdy's study an important starting point, who gives a brief but substantial overview of the forms of manifestations of Christian resistance to the social practices of everyday religiousness in the dictatorship and the archival source base testifying to this, see FEJÉRDY 2018. 143–150.

to cooperation on a moral basis, whereas the essence of resistance is confrontation with power – and the real field of action of forms of resistance ranges from open confrontation to „covert techniques to undermine the functioning of power”.²⁵ The rather broad conceptual spectrum of cultural resistance covers open and violent confrontations with power, sub- and counter-cultural forms of different social groups which, if not openly opposing the incumbent, oppressive power, but which – with their commitment – turn their backs on the social ‘norms’ and practices imposed by power from above.²⁶ In my view, neither institutionalised, historical denominations nor ‘non-conformist’ Christian or other faith congregations can be classified in either group: in this case, the cultural practice of theological wayfinding within a social framework altered by an authoritarian, or rather dictatorial regime, is illegitimate, due to the ever-changing ecclesiastical policy directives of the power.²⁷ For this reason, it is worth separating the conscious oppositional resistance of oppositional political and other subcultural groups to the pastors and members of church society to the unchanging missionary goals of the church, to the practice of developing faith life by exploiting the possibilities of free space for action within the parish-congregation, in order to prove the thesis that acknowledging the situation of power is not the same as helplessly accepting it. This is compounded by the fact that the nature of resistance in historical time is not necessarily continuous - in fact, most often it is a matter of particular, ad hoc conflicts that mark a period of individual and community life; the framework that encompasses the whole of individual and community life is not resistance but dictatorship.²⁸ Therefore, the conceptual framework of resilience is not so much a key to understanding how power works as it is a key to mapping the adaptive capacities of different social groups to adapt to the framework imposed by power. This is very important in view of the highly malleable social structures of the „long fifties²⁹”, the demonstrations of the power of the unstable state, and the ability to adapt flexibly to the constantly changing spaces of action thus centrally assigned – and the at least partially successful research reconstruction of these.

In the context of cultural resistance, it is inevitable to mention the problem of the violence that causes it. Within a dictatorial regime, the retaliation of power against the resistance of a social group is divided into the following categories in relation to individual and collective

²⁵ NAGY K. 2021. 463–464. The author uses the term “opposition” as opposed to the active category of resistance, which is not limited to expressing the action of the subject of resistance, but seeks to circumscribe the opposing local values of the opposing parties within a given social situation. These opposing positions, however, do not necessarily lead to actions that would be defined as resistance by the parties involved. The author associates this phenomenon with the analogy of the period of ‘passive resistance’ in Hungarian history between 1849 and 1867.

²⁶ In this case, it is certainly not a question of armed revolutionary groups, but rather of former or newly forming oppositional political circles within a dictatorial regime, or even of various artistic-intellectual - or, in some cases, even ideological - communities. The most prominent such community of the Kádár regime was the “Bakonyi Indians”, founded by Tamás Cséhi and his friends in 1961. For a comparative study of the cultural resistance of the above-mentioned social groups in Poland and Hungary, see MITROVITS 2020.
https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/Vilagtoritenet_2016_tol/vt_2020/VT_2020_1/VT_2020_1_Mitrovits.pdf Accessed 01.02.2025.

²⁷ The pastor, by exhorting fidelity to the traditional teachings of his denomination, is not consciously rebelling against any secular power - that is merely rebellion according to the ideological narrative of the political constellation.

²⁸ NAGY 2021. 464.

²⁹ From 1945 - soviet liberation/occupation, land reform - to 1962 - the 8th Congress of Hungarian Socialist Workers Party, and the consolidation of the regime.

violence: physical or psychological in its appearance, direct or indirect in its effect, individual in its extent – this can be autoaggression in the direction of violence – or collective – within the latter category institutional, structural or cultural.³⁰ József Ö.Kovács sees the radical dismantling of peasant private property and the traditional way of life, which had long been eroding on a historical scale, as key to the collectivisation of society in the context of its Sovietisation, the ideological drivers of the voluntarist model, which stressed the „historical necessity of modernisation” in the „heated Cold War” industrialisation and arms race, and more specifically the social reactions of violent mobilisation forced upon the country³¹ in the spirit of this programme.³² In contrast to the regime’s concept of multilevel and extensive state violence, Zsuzsanna Varga argues – at least in the last phase of the period of the rearmament between 1958 and 1961 – that the system was only just capable of flexible adaptation: both the Hungarian and Soviet leaderships drew lessons from the 1956 revolution, so that the Kremlin, contrary to the previous policy, gave the leaders of all the annexed states a realistic leeway in implementation, a tendency that just happens to testify to a kind of „relative tolerance”.³³ Despite the differences of opinion, both sides agree that peasant society, which has already experienced the third wave of this repeatedly failed experiment, cannot be considered, on the basis of its past experience, as a helpless victim or passive sufferer of the repressive measures of the dictatorship.³⁴

Micro- and meso-level research into the spaces of action of local communities testifies to the often effective methods of advocacy that made the dictatorship’s everyday life livable. The above statement is equally true of church society; after all, rural parishes were largely made up of the same people. Finally, in the context of the research topic, in addition to the cultural resistance of local communities, it is necessary to mention another related mass social reaction in the social history of the church: social participation in the everyday operation of the dictatorship.

3. NATIONALIZATION OR COLLECTIVE SOCIALISATION?

Another conceptual problem in the social history of the Church’s forced collectivisation is the interpretation of „socialisation”. While the first category refers to the taking of privately owned means of production and real estate into state ownership – quasi collectivisation itself – the second one is concerned with the exploitation of power by different social groups, and the way in which these groups are integrated into the functioning mechanism of the regime.

In the context of the fascist regimes of 20th century Europe, it is a truism that the dynamic development of total state domination after the adoption of an exclusive ideological programme inevitably leads to the loss of any possibility of social control and pluralism in human communities, with the logical consequence of the erosion of the individual in a collectivist concept of society, in which the national will is manifested in the person of a single Leader.³⁵ Nor was the

³⁰ For a detailed discussion of these categories see TOMKA 2018.

³¹ On the Soviet experience of colonisation and the related Stalinist “policy of starvation”, see CONQUEST 1987.; GEREBEN 2005.; GEREBEN 2013.

³² Ö. KOVÁCS 2015. 46.

³³ VARGA 2021. 119.

³⁴ This is also in line with the historical anthropological research of James C. Scott, see SCOTT 1976.

³⁵ ORMOS 1987. 22.

individual in Soviet-style regimes merely the passive object of political domination; rather, the study of the social image of society as the executor, shaper, multiplier and reproducer of the political will is more fruitful in relation to authoritarian or totalitarian regimes.

One of the most important research tasks in elucidating how this is the case is to decode the language use of official sources; in this case, the extent to which the social expansion of the regime can be traced in the extent to which the semantic features of the gradual change in language³⁶ use are reflected in the sources produced by the ecclesiastical institutions and in the extent to which these have permeated the public discourse forms of local ecclesiastical societies. In addition, another important research task is to explore the representational techniques of the local communities and life-worlds under study, and of the representatives of local power – more specifically, to show, when examining the sources, the everyday situations that reflect how power presents itself in the social space in question. The question, both for the local correspondents of the dictatorship and for the local pastors, is to what extent the forms of expression of power they mediated, whether party-state or church, were influenced by the central government and to what extent by the milieu of the local social milieu.

At this point, it is important to turn to the role of parishes in society. In addition to the peasant farmers present in the parishes, the pastor played an important social role. In addition to his pastoral ministry, he was also involved in social and charitable activities, he was a moderator of communal conflicts, he was responsible for the administration and management of parish land, he employed agricultural workers, and he was also involved in cultural activities, writing the history of the parish and the settlement and fostering local folk traditions.³⁷ Accordingly, the parish's role can be interpreted in the following dimensions: as a landowner; as a factor of social mobility; as a forum for social autonomy; as a guide to moral norms and action.³⁸

For the above reasons, parishes were the greatest obstacle for the party-state dictatorship to overcome in the „socialist accumulation of capital” of the private peasantry. For this reason, the most important instrument of the socialisation of the church in the programme presented as a modernisation project, and a special field of investigation, was the peace priest movement, which, as a member of the clerical hierarchy, was responsible for ensuring the church's room for manoeuvre within the dictatorship, while at the same time it is also true to say that, as a political body, it functioned as a transmission belt of the party-state within the institutional system of the church. Therefore, in addition to the various theatres and forms of manifestation of their participation in collectivisation, it is also worth exploring the reactions of other members of church society to the above, as well as the individual motivational factors and decision-making situations behind the participation of the body that played a role in the operation of the church's politics of the dictatorship.³⁹

³⁶ CASSIRER 1997. 38. For the most comprehensive linguistic analysis of the topic, see JOBST 2010.

³⁷ RAGADICS 2007. 192–193. In the field of church-based community building, see the dissertation of János Bednárík: BEDNÁRIK 2018. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/40521/dissz_bednarik_janos_tortenelemtud.pdf Accessed 31.01.2025.

³⁸ CSIKÓS – Ö. KOVÁCS 2023. 365.

³⁹ To quote György Gyarmati's provocative but valid words: „...after those who had repeatedly broken and imprisoned those who had firmly committed themselves to their faith, the secular power had eliminated them from the service, the clerics who had to cooperate would be the means for the survival of the Church - because it survived!” - see GYARMATI 2010. 29–30.

SUMMARY

In line with the four main roles of parishes described above, the main aim of the communist regime's ecclesiastical administration, in parallel with collectivisation: to break the economic power of the Church; to expropriate the monopoly of education and youth socialization; to „clog” the former channels of mobilization of the ecclesiastical bodies through the changed work order and constant administrative repression of recusants; and finally, to divide parishes and discredit the moral integrity of the clergy through the use of clergymen who were unwilling to cooperate or forced to cooperate.

The above social dimensions, which were of paramount importance in the context of the forced collectivisation of agrarian regions, made parishes inescapably important objects to be conquered in the eyes of the party-state dictatorship: this is why, in the context of forced collectivisation, I have called parishes „local theatres of the rural class struggle”.

BIBLIOGRAPHY

AHLSTROM, SYDNEY ECKMANN (2004): *A Religious History of the American People*. New Haven, Yale University Press.

BALOGH, MARGIT (2007): Forrásoktól a történeti feldolgozásig. In Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): *Az 1945 utáni magyar katolikus egyháztörténet új megközelítései* (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis III.) Pécs. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet. 40–70.

BARNA, GÁBOR (1995): *Vallásos népelet a Kárpát-medencében. Népismereti tanulmányok és közlések*. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság.

BEDNÁRIK, JÁNOS (2018): *Egyház és helyi társadalom a 19. század második felében. Történeti etnográfiai vizsgálat Buda környéki települések példáján*. Doktori disszertáció. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományok Doktori Iskola, https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/40521/dissz_bednarik_janos_tortenelemtud.pdf (Hozzáférés: 2025.02.01.)

BRANDT, JULIANNE (2006): A vallás társadalomtörténete, In Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest, Osiris Kiadó. 258–280.

CARR, EDWARD HALLET (1993): *Mi a történelem?* (ford.: Bérczes Tibor). Budapest, Századvég.

CASSIRER, ERNST (1997): *A modern politikai mítoszok technikája*, In Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 37–50.

CERTEAU, MICHEL DE (1984): *The Practice of Everyday Life* (transl. Rendall, Steven). Berkeley, University of California Press.

CHAUNU, PIERRE (1971): *A klasszikus Európa* (ford.: Benda Kálmán – Terényi István). Budapest, Gondolat Kiadó.

CONQUEST, ROBERT (1987): *The Harvest of Sorrow. Soviet Collectivization and the Terror Famine*. Oxford, Oxford University Press.

CSIKÓS, GÁBOR – Ö. KOVÁCS, JÓZSEF (2023): Kényszerkollektívizálás és egyházi társadalom, In Erdős Kristóf – Szuly Rita – Tabajdi Gábor – Wirthné Diera Bernadett (szerk.): *Küzdelem a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években I.* Budapest, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága. 363–384.

DÖMÖTÖR, TEKLA (1990): A magyar néphitkutatás története és főbb kérdései, In Hoppál Mihály (szerk.): *Magyar néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

ENGELS, FRIEDRICH (1963): *Anti-Dühring/A természet dialektikája* (ford.: A Kossuth Kiadó szerkesztő-bizottsága). Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

FEJÉRDY, ANDRÁS (2018): Vallási ellenállás Magyarországon a kommunista rendszerrel szemben. In Apor Péter – Bódi Lóránt – Horváth Sándor – Huhák Heléna – Scheibner Tamás (szerk.): *Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban. Gyűjtemények története.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 143–150.

GEREBEN, ÁGNES (2005): *Egyház az ateista államban. Új dokumentumok az orosz ortodoxia és a bolsevizmus viszonyáról.* Budapest, PolgART Kiadó.

GEREBEN, ÁGNES (2013): *Megtorlások a Szovjetunióban.* Budapest, Helikon Kiadó.

GILBERT, ALAN DAVID (1976): *Religion and Society in Industrial England. Church, Chapel and Social Change 1740–1914. (Themes in British Social History).* London, Pearson Education Limited.

GYÁNI, GÁBOR – KÖVÉR, GYÖRGY (1998): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Budapest, Osiris Tankönyvek.

GYARMATI, GYÖRGY (2010): *Egyház, sok rendszer és a történelmi idő. A 20. századi magyar egyháztörténet nézőpontjából,* In Bánkuti Gábor – Gyarmati György (szerk.): *Csapdában. Tanulmányok a magyar katolikus egyház történetéből 1945-1989.* Budapest, L'Harmattan Kiadó. 13–30.

JOBST, ÁGNES (2010): *A nyelv kisajátítása. A második világháború utáni média elemzése szótárral és szövegmutatványokkal* (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 109.). Budapest, Tinta Könyvkiadó.

KALBERG, STEPHEN (1996): Kalberg, Stephen: On the Neglect of Weber's Protestant Ethic as a Theoretical Treatise: Demarcating the Parameters of Postwar American Sociological Theory, In Watts, David W. (ed.): *Sociological Theory*, Vol. 14. (1996), No. 1. Washington D. C., American Sociological Association. 49–70.

KÁLMÁN, PEREGRIN OFM (2010): Dogma – történet. Módszertani kérdésfeltevés a katolikus egyház 1945 és 1990 közötti történetének értelmezéséhez, In Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár- korszakban.* Budapest, Luther Kiadó. 13–32.

KATUS, LÁSZLÓ (2008): *Sokszólamú történelem. Válogatott tanulmányok és cikkek.* Pécs, PTE BTK Történelmi Tanszékcsoport.

KITSON CLARK, GEORGE (2013): *The Making of Victorian England.* London – New York, Routledge Taylor&Francis Group.

KÓSA, LÁSZLÓ (1993): *Egyház, társadalom, hagyomány.* Budapest, Ethnica Kiadó.

- MÁLYUSZ, ELEMÉR (2007): *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, Műszaki Kiadó.
- MCLEOD, HUGH (1996): *Religion and Society in England, 1850-1914*. London, Palgrave Macmillan.
- MCLEOD, HUGH (2000): *Secularization in Western Europe, 1848-1914*. London, Red Globe Press.
- MCLEOD, HUGH (2007): *The Religious Crisis of the 1960s*. Oxford, Oxford University Press.
- MITROVITS, MIKLÓS (2020): *A politikai, kulturális és társadalmi ellenállás lehetőségei*, In *Világtörténet* 1. sz. 5–23. https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/Vilagtoritenet_2016_tol/vt_2020/VT_2020_1/VT_2020_1_Mitrovits.pdf (Hozzáférés: 2025.02.01.)
- NAGY, KÁROLY ZSOLT (2021): „Valami félelem szorongat...” A „szocialista lelkésztípus” kialakítása 2. A kulturális ellenállás formálódása egy református lelkési csoportban az 1960-as években, In Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Lefojtva. Uralom, alávetettség és autonómia a pártállamban (1957-1980)*, Magyar Vidék a 20. században 7. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága. 457–495.
- ORMOS, MÁRIA (1987): *Nácizmus-fasizmus*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Ö. KOVÁCS, JÓZSEF (2015): Állami erőszak, paraszti társadalom, kollektivizálás – kutatási kérdések és válaszok, In Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. Budapest, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 29–48.
- RAGADICS, TAMÁS (2007): Egyházi alapú közösségépítés. A katolikus egyház szociális szerepvállalása a magyarországi kistelepüléseken a 20. század utolsó évtizedeiben, In Varga Szabolcs – Vértési Lázár (szerk.): *Az 1945 utáni magyar katolikus egyháztörténet új megközelítései* (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis III.). Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet. 188–196.
- SCHIEDER, WOLFGANG (1987): Religion in der Sozialgeschichte, In Schieder, Wolfgang – Sellin, Volker (Hrsg.): *Sozialgeschichte in Deutschland. Entwicklungen und Perspektiven im internationalen Zusammenhang*. Göttingen, Wallstein Verlag. 9–31.
- SCHIEDER, WOLFGANG (2008): *Faschistische Diktaturen. Studien zu Italien und Deutschland*. Göttingen, Wallstein Verlag.
- SCOTT, JAMES C. (1976): *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast-Asia*. New Haven, Yale University Press.
- SPANNENBERGER, NORBERT (2006): Gondolatok a 20. századi magyar egyháztörténet módszertani feldolgozásához. In Varga Szabolcs – Vértési Lázár (szerk.): *A magyar egyháztörténet írás forrásadottságai. Egyháztörténeti kutatások levéltári alapjai különös tekintettel a Pécsi Egyházmegyére*. Pécs, Pécsi Egyháztörténeti Intézet. 169–182.
- SPERBER, JONATHAN (2005): *Property and Civil Society in South-Western Germany 1820–1914*. Oxford, Oxford University Press.
- TOMKA, BÉLA (2018): *Erőszak a történelemben. Jelentések és hosszú távú trendek. Aetas*, 33. évf. 3. sz. 170–185.

TREGLOWN, LUKE – FURNHAM, ADRIAN (2017): The Psychology of Resilience: Defining, Categorizing and Measuring Resilience, In Antoniou, Alexanser-Stamatios – Cooper, Gary L. (ed.): *Coping, Personality and the Workplace. Responding to Psychological Crisis and Critical Events*. Oxfordshire, Gower Publishing Company Ltd. 133–159.

VARGA, ZSUZSANNA (2021): *A magyar parasztság esete a szovjet kolhossal – Átalakuló életvilágok falun az ötvenes-hatvanas években*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.

DR. LAKATOS ARTUR

lakatos_artur_lorand@yahoo.com

munkatárs (Román Elemzési és Stratégiai Intézet), oktató (Partium Keresztény Egyetem;
Budapesti Corvinus Egyetem)

Hamvas-géniuszok.

Magyar helyszellemek a globalizáció korában

Hamvas-geniuses.
Hungarian local spirits in the age of globalization

DOI 10.14232/belv.2024.4.8

<https://doi.org/10.14232/belv.2024.4.8>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Lakatos Artur (2024): Hamvas-géniuszok. Magyar helyszellemek a globalizáció korában. Belvedere Meridionale vol. 36. no. 4. pp 113–124.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Civilizáció, kultúra, néplélek, a hely szelleme, faj, társadalmi osztályok, nemzet, és újabban a törzs – szemantikai létezők, társadalmi konstrukciók, amelyek elvont fogalomként megfoghatatlannak, mégis meghatározzák az egyén önképét, valamint a társadalom percepcióit. Sorsok, olykor kollektív sorsok is múltak egy-egy ilyen fogalom értelmezésén. Ugyanakkor referenciát jelentenek a globális folyamatok megértésében, ennek megfelelően különböző háttérű gondolkodók próbálják definiálni, majd újraértelmezni a legalapvetőbb gyűjtőfogalmakat. Ugyanakkor a kivétel erősíti a szabályt, főleg mivel kivétel rengeteg akad, egyéni és csoportos egyaránt. Tárgyilagos hangvételre törekvő, és éppen ezért idézetekkel gazdagított, mégis az egyéni ismeretanyag és értékválasztás mentén szubjektív esszémben arra törekszem,

hogy Hamvas Béla génuszait újraértelmezzem, a huszonegyedik század geokulturális realitásainak tükrében.

Oswald Spengler híres, és az elmúlt évtizedben újra a figyelem középpontjába került főművében, *A Nyugat alkonyában* hosszasan értekezik a kultúra és a civilizáció közötti különbségről. A kultúra latin eredetű szó, eredetileg a földművelés értelemben volt használatos. Manapság több definíciója is létezik. Egyik elterjedtebb meghatározása szerint *a kultúra az emberiség által létrehozott anyagi és szellemi értékek összessége, a művelődésnek valamely területe, illetve valamely népnél, valamely korszakban való megnyilvánulása*. Elsősorban a szellemi javak, ritkább esetben ezek anyagi megtestesülésének összességét jelenti.

A kultúránál szélesebb gyűjtőfogalom a civilizáció, ami egy adott térben és időben egy szélesebb közösség kultúrájának, szokásainak és technikai vívmányainak összességét jelenti. Sokan felcserélhető fogalomnak tekintik a társadalommal. Míg a kultúra egy adott időpontban létezik, a civilizáció magába foglalja a korábbi korok eredményeit is.¹

A kultúra mellett meghatározó a tér és a történelmi idő fogalma is. A hely és a tér között különbség van. A tér terjedelmesebb, de szűkebb is lehet, amennyiben az egyén önmaga viszonylatában határozza meg. Az egyén lététől függetlenül, a tér a mi háromdimenziós világunkban létezik, és együttesen az idővel, a megismerés filozófiai binomját jelenti, míg a hely a megismerés révén jön létre, és leginkább olyan társadalmi konstrukció, aminek határait a fizikai és földrajzi keretek adják meg.²

A kultúra és a civilizáció fogalmától jelentősen eltér a génusz fogalma. Az ókori rómaiak politeista vallása szerint a génusz az a természetfölötti, tudattal rendelkező erő, mely az ember anyagi testét egész élete során végigkíséri, majd ennek halálával visszatér a szellemvilágba, ahol tovább folytatja létezését. Mint természetfeletti létező, természetesen halhatatlan. Értik alatta az alkotó értelmet is, ami az embert mint fizikai lényt láthatatlanul, de elkerülhetetlenül segíti az alkotómunka során. Míg a civilizáció elsősorban anyagi, a génuszban az anyag mellett legalább olyan fontos szerepet játszik a környezet (földrajzi realitások), valamint a *transzcendens* is. A génuszt magába foglalja a kollektív lelket, de több is annál. A szakralitás és a transzcendencia mind a mai napig jelentőséggel bír az értékrend és életmód kialakításában, a legagresszívabb materialisták esetében is jelen van a tudatalatti szintjén, mikor abszolutizálják az általuk fontosnak érzett értékeket és fogalmakat.

Ugyanakkor más különbségek is érzékelhetőek a civilizáció és a génusz fogalma között. A civilizáció magába foglalja saját múltját is, dinamikusan változik, emelkedik, stagnál, hanyatlik és újraéled, míg a hely génusza sokkal statikusabb, lassabban változó, ugyanakkor ritka és hosszú lefutású metamorfózisai szervesek és visszafordíthatatlanok. Ravasz László szavaival élve:

„A táj és a nép összefüggésében valami olyan titokzatosság rejtőzködik, mint a szerelemben, a társkeresésben. A táj dolgozik az emberen, az ember a tájon. Megépülnek a faluk és városok, erdők és mocsarak helyén szántóföldek virulnak; a hegyeken szőlő érik, a föld alatt bányászok dolgoznak; zakatolnak a gépek, sűrög-forog a kereskedelem s az ősi természet szinte eltűnik a civilizáció nagyszerű építménye mögött.

¹ LAKATOS 2010. 93–96.

² MIONEL 2017. 17–20.

Közben az ember is átalakul. Külső világának jelenségeit, belső világának millió meg millió moccanását általános, ismétlődő, jellegzetes formákban fejezi ki, s ezzel kitermeli a nyelvet, azt a beláthatatlan képrengeteget, amely a szellemet egészen sajátos módon fejezi ki, de éppen olyan sajátos módon alakítja is.”³ Radnóti Sándor pedig a következőképpen ír a tájszellemről: „Minden térnek – így a tájnak is – van idővonatkozása. Föld- (vagy űr) történeti és klimatikus múltja és jövője van, az ember által lakott területeknek pedig történelmi múltja és jövője is.”⁴ Ugyancsak ő reflektál arra, hogy egyes nagy hatással rendelkező emberi génuszok milyen nagy szerepet játszhatnak a táj kollektív képének kialakításában. Így például Petőfi Sándornak és időt álló verseinek nagy szerepe volt abban, hogy az Alföld, a rónák végtelenségével, elsődleges magyarság-szimbólummá vált. Ugyanez az Alföld Hamvas Bélánál mint a Kelet génuszának alapvető tényezője lesz jelen.

Másrészt a génusz megélését a felületes szemlélő sokkal kevésbé veszi észre, mint a civilizációét, a gondolataiban elmélyülő azonban pont fordítva érzékeli. A hely szelleme állandóan változik, ő maga is alkalmazkodik a természeti és társadalmi átalakulásokhoz. Nem véletlen tehát, hogy a legkézzelfoghatóbban az anyagi kultúrában, mint például az építészetben lehet a legjobban megragadni a hely szellemét, jobban mondva ennek eszenciájának egy jelentős részét. Olyan gyakorlati aspektusokban is visszaköszön a hely szelleme, ahol nem is gondoljuk, mint például a mezőgazdasági termelés lehetőségei⁵, hasonlóan ahhoz, hogy sokan nem tudják, hogy prózában beszélnek, vagy arab számokat használnak a hétköznapi számításaikban. Ugyanakkor a kézzelfogható létező csak kis része a hely szellemének, legalább ugyanolyan fontos a megfoghatatlan, a transzcendens is. A szakralitás és a transzcendencia mind a mai napig jelentőséggel bír az értékrend és életmód kialakításában, a legagresszívabb materialisták esetében is jelen van a tudatalatti szintjén, mikor abszolutizálják az általuk fontosnak érzett értékeket és fogalmakat. „Ahol híján vagyunk a tényeknek, ott az érzés uralkodik” – írja Spengler fentebb említett munkájában.⁶ A mítosz virágzása, kiteljesedése a valóság nem teljes ismeretéből fakad, és ez alól a földrajzi mítosz sem kivétel.⁷ Mikroszinten ez még inkább érzékelhető. Csizmadia Norbert például *Geopillanat* című könyvében Richard Florida várostanulmányi teoretikust idézve állapítja meg, hogy a városoknak „saját személyiségük” van.⁸ Ennek kapcsán még Jankó Ferenc gondolatait érdemes idéznünk, aki tanulmányában, miközben a településmarketing kapcsán kiválóan ismerteti a hely szelleme fogalmának létrejöttét, sommásan megállapítja:

„A településimáge vizsgálatok egyik alapját az a felismerés adta, hogy az ember sohasem a valós tér, hanem annak benne él ő szubjektív leképeződése – a mentális tér – alapján mozog, cselekszik a térben”.⁹ És habár napjainkban a hely szellemének megragadása elsősorban az építészet, mint művészet és mint ipar, számára az elsődleges kihívás, - e sorok írója idesorolná Makovecz Imre organikus építészetét is – nemcsak erre korlátozódik. Andy

³ RAVASZ 1941. 1.

⁴ RADNÓTI 2022.

⁵ WES J2010

⁶ SPENGLER 1995. 82.

⁷ TUAN 2001. 81.

⁸ CSIZMADIA 2016. 297.

⁹ JANKÓ 2002. 56

Goldsworthy szobrászművész tevékenységét érdemes itt erre példaként felhozni. Ugyanakkor a gondolatiság területén meglehetősen nehéz a hely szellemének fogalmával dolgozni, ugyanis a gondolkodó ember akaratlanul is általánosításra kénytelen törekedni, általános jellegű kitételeket megfogalmazni, és mindig szembejön vele a kivétel. Éppen ezért a hely szelleme esszenciájának megragadása meglehetősen nehéz, ugyanakkor érdekes és gondolatokat generáló folyamat.

Hamvas Béla **Öt génusz**¹⁰ című művében – Tözsér Árpád megfogalmazásában „*Hamvas a „génusz” fogalmát élesen elhatárolja a kultúra, a civilizáció, az állam és a társadalom fogalmától. Az ő „génusza” – a szerző általános szellemi irányultságának, műveltségének, az archaikus népek szent könyveiben foglalt tanításnak megfelelően – az „ég–ember–föld” összefüggésrendjében jön létre*”.¹¹

Nyolc génuszt különböztet meg: Dél, Nyugat, Észak, Kelet, Bizánc, Sarkvidék, Afrika, és az atlanti partok génuszát. Hamvas szerint a történelmi Magyarországon a nyolc génuszból öt jelen van. Érdemes megnézni ugyanakkor, melyik az a három, amelyik hiányzik. Afrika és Sarkvidék - esetünkben az Északi Sark, a maga inuit, amerikai őslakos és észak-szibériai hagyományos életmódot folytató peremvidékeivel – földrajzi szempontból nem szorulnak különösebben magyarázatra. Alaphelyzetben, a kollektív mentalitás szintjén jól behatárolt, körülírható sztereotípiákkal rendelkezik mind a kettő, akkor is, ha a sztereotípa sohasem azonos a tényszerű valósággal, és a globalizáció napjainkra erősen tompította a földrajzilag determinált kulturális különbségeket. Érdekes ugyanakkor, hogy az Atlanti-óceán két partját, a mai angolszász, spanyol és francia tengeri világot leválasztja a magyar értelemben vett nyugati génusztól. Mintha ugyanazon népek és civilizáció esetében a tellurokrácia és a thalasszokrácia élesen különböző módon két külön génuszt testesítene meg. Ugyanakkor szem előtt kell tartanunk, hogy a hely szelleme, habár átfedésben van, nem azonos az adott helyen élő egyének vagy közösségek életmódjával, mentalitásával. Akkor sem, ha meghatározza ezeket.

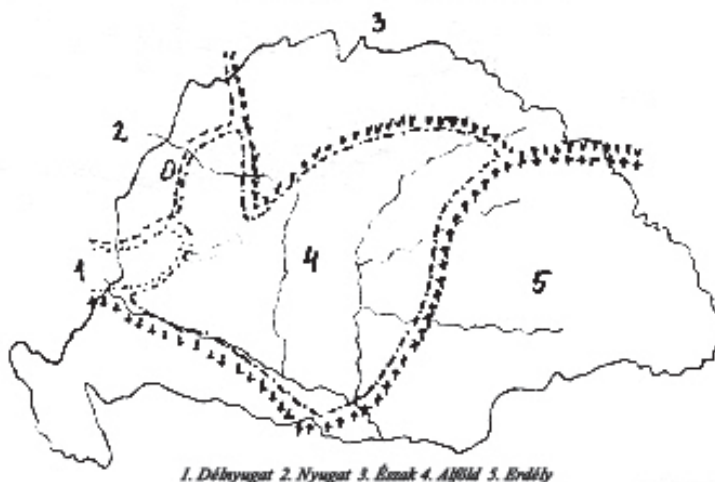
Az öt égtáj motívuma felmerül az ókori kínaiaknál és az íjlesztő népeknél is. A négy, nyugati égtáj mellett náluk az ötödik égtáj a közép - az a hely, ahol éppen az adott kultúra (a kínai esetben statikus módon, egyhelyben, az íjlesztő nomád népeknél pedig dinamikusabban, helyet változtatva) található. Yi Fu Taun önti szavakba a térről és helyről szóló terjedelmesen értekezésében az életérzést, hogy az egyén hajlamos arra, hogy a saját lakhelyét tekintse központnak,¹² és ez helyén is való, amennyiben maga az egyén egy önmagában levő mikrokozmosz - ez nem jelenti azt, hogy zárt rendszert is kell egyúttal képviselnie. Hamvas esetében az ötödik magyar génusz a földrajzi periférián található, mint egyfajta hibrid, ami másokból merít, ugyanakkor egyedi és sajátos.

¹⁰ A következőkben az Öt génusz következő kiadásából fogunk idézni: HAMVAS 1988.

¹¹ TÖZSÉR 1997. 6–11.

¹² TUAN 2001. 149.

HAMVAS BÉLASAJÁTKEZŐ VÁZLATA
AZ ÖT GÉNIUSZ HATÓTERÉRŐL

A négy égtájnak megfelelő négy génusz közül az első a déli. A szerző értelmezésében Dél ez esetben nem Afrikát, a déli féltekét vagy netán a déli sarkot, esetleg Dél-Amerikát vagy a mai geopolitikai értelemben vett globálist délt jelenti, hanem a mediterrán Európát, nem is annyira a huszadik századit, hanem az ókor szellemével átitatottat. A klasszikus, antik világ tovább élő kultúráját, mely túlélte az ókori Hellaszt és Rómát. Nem is annyira kulturális örökség a déli génusz, mint inkább életérzés, amint az a szövegből is kiderül.

Hamvas számára Dél génusza, legalábbis spirituálisan, közelebb áll az Adriához, mint a Kárpát-medencéhez, „északnak háttal áll, arccal a tenger és Róma felé. Kemenesalja fővárosa nem Budapest, hanem Athén.”¹³

Ereje a *derűs életeszmeny*, lényegében a mediterrán térség klasszikus civilizációját jelenti. Másokhoz viszonyítva ezt a déli, mediterrán életérzést, a maga derűs nyugalomával, ugyanakkor alkotó, kreatív dinamikájával együtt talán Ferdinandy Mihály még Hamvasnál is jobban körülírta a múlt század harmincas éveiben megjelentetett esszéjében, melyben szembeállítja északot déllel, keletet a nyugattal. Számára az észak-dél ellentétpár a római latinitást és a germán világot, a nyugat-kelet pedig a keresztény Európát és a keleti sztyeppék nomád népeit érti.

„Az észak-európai embert talán az választja el leglényegesebben a délitől, hogy nem tudja önmagában megelégni egyensúly-adó pontját: jellemzője az állandó kielégületlenség. Túlmutat önmagán”¹⁴ Ennek tükrében a Dél a többiekhez viszonyítva örök tavasz, és túlnyomóan derű. Persze, kivéve, amikor nem...

Hamvas korában is a dinamikus technológia és társadalmi fejlődés Nyugat-Európában és Észak-Amerikában volt a leglátványosabb, így nem csoda, hogy a jóléttel és a pragmatizmussal köti össze a nyugati génusz fogalmát.

Számára nyugaton az anyagi civilizáció az első, a nyugati génusz ereje a kultiváltság és a szociális egyensúly.

¹³ HAMVAS 1988. 9.

¹⁴ FERDINANDY 2004. 35.

Hamvas korában is a dinamikus technológia és társadalmi fejlődés Nyugat-Európában és Észak-Amerikában volt a leglátványosabb, így nem csoda, hogy a jóléttel és a pragmatizmussal köti össze a nyugati génusz fogalmát.

Száma nyugaton az anyagi civilizáció az első, a nyugati génusz ereje a kultiváltság és a szociális egyensúly.

Nyugaton az ember nemcsak illeszkedik a természeti környezetbe, hanem át is alakítja azt. Ennek megfelelően hamvas a Nyugatot a következőképpen méltatja:

„A civilizációban a természet-érzékenység helyét az érték-érzékenység foglalja el.”¹⁵

„A táj igazi jellege a humanizált természet”

„A kultiváltság nyugaton tulajdonképpen urbanitás” - írja többek között a nyugatról Hamvas. A Nyugat központja számára Párizs. Máskülönb a nyugati világnak az átalakított, humanizált természettel való azonosítása nagyjából a tizenkilencedik század gondolkodóival kezdődően jelen lévő motívum, ahogyan ezt Lucian Boia is levezette *Ember és klíma* című munkájában. Ennek kapcsán talán csak a nagy történész, Gibbon idevágó gondolatait emelném ki. Számára az erdőirtás és a földművelés hozzájárult a hideg klíma csökkenéséhez, ezáltal Anglia és Franciaország fejlődéséhez.¹⁶ A jeles brit történész nem értett a klimatológiához, ugyanakkor, még ha kiindulása perspektívája téves is volt, ráértett a huszonegyedik század egyik legfőbb problémájának a gyökereire: az emberi tevékenység hatására a globális felmelegedés folyamatára.

Hamvas a Nyugatot nem érzi saját világának, ugyanakkor tiszteli és elismeri. Számára a Nyugatot demokrácia és integráltság jellemzi, ahol a személy több mint egyén, ugyanakkor érzékeli a hagyományos értékek megbomlását is. Így például arról is ír, hogy: „*a család teljesen magánélet, az ember a kultiváltságban csaknem urbánus fokra lépett. Az életrend individualista és demokrata és liberális, a nyilvánosság előtt mindenki önmaga felel. A család a házba szorul.*” Valamint „*Nyugaton nincs vallás, csak transzcendencia*”. Komoly szívfájdalmat jelenthetett ez annak a Hamvas Bélának, aki mindenben a transzcendenst kereste, és aki számára, Szatmári Bontond szavaival élve, „az élet szakralitás”.¹⁷ Ugyanakkor a Nyugat sem csak értékek szintézisét, hanem hiányosságokat is jelent. Talán nem akadt a történelemben még egy olyan civilizáció, melyről annyi kritikát fogalmaztak meg, mint a nyugati, jóléti-kapitalista társadalom világát, és ezt a tendenciát napjaink intellektuális mozgalmai kapcsán különösen érezzük. Ugyanakkor például a fentebb már említett Spengler kritikája mind a mai napig érvényes, és a „Nyugat alkonyának” – ami tart, de egyelőre az éjszakája belátható időn belül nem jön el – alapját képezi, konfliktusokat generálva a világ többi részével:

“Ez az, ami a nyugati gondolkodónál hiányzik, pedig éppen nála nem volna szabad, hogy hiányozzon; tudniillik az a belátás, hogy felismerései történeti és viszonylagos jellegűek, hogy ezek a felismerések egy egyedüli létezőnek is csakis annak a kifejeződései; nem tudja, hogy megállapításai csak egy bizonyos körön belül érvényesek, nincs tisztában vele, hogy “meginghatatlan igazságai” és “örök belátásai” éppen csak számára igazak, és csupán az ő világszemlélete alapján örökkévalók, valamint azt sem tudja, hogy ezeken túlmenően azokat az igazságokat és belátásokat is köteles felkutatni, melyeket más kultúrák emberei ugyanolyan magabiztossággal

¹⁵ FERDINANDY 2004. 17.

¹⁶ BOIA 2005. 63.

¹⁷ SZATMÁRI 2012. 2010.

fejlesztettek ki magukból.”¹⁸ Egy másik gondolat, amit a Nyugat kapcsán érdemes megfontolni, az a szakadék, ami nem csak az anyagi, hanem a szellemi kultúra terén nyilvánul meg, és ami elszakítja az ún. „elitet – bármit is értsünk e fogalom alatt egy adott történelmi időpontban – és a tömegeket egymástól. Talán Kállay Béni ma már méltatlanul kevésbé ismert dolgozatának szavai jutnak a szerző eszébe, melyek szerint: A hatás különbségében, melyet a műveltek osztálya s a tömeg egymásra gyakorol, leljük egyszersmind magyarázatát azon ellentétnek, mely például a régi Hellaszban egyfelől a ragyogó kultúra, másfelől a közélet jelenségei között mutatkozik.”¹⁹

Magyarországnak a Nyugathoz tartozó földrajzi részeiben a nyugati génusz oly módon nyilvánul meg látványosan, hogy „Az egész országban ez az egyetlen hely, ahol az ember tudja, hogy az élet akkor magasrendű, ha művészi.”²⁰ Napjainkban nagy divatja van a „nyugathoz tartozásnak”, amit az Európai Unióval és az észak-atlanti érdekszférával azonosítanak politikailag, habár messze nem olyan erős ez a trend, mint volt közvetlenül a szocialista rendszer bukását követően. És persze ennek az ellentéte, a „Keletre magyar!”²¹ is akkor már nagyobb hangsúlyt kap, mivel az akció reakciót, a reakció pedig ellenreakciót szül. Mégis talán, ha egyértelműen „nyugatost” kellene kiemelni a magyar szellemi életből, e sorok írója talán Szekfü Gyulát és életművét érezné a legmegfelelőbbnek, a II. Rákóczi Ferenc és Bethlen Gábor életművét is Habsburg-hú, mégis nemzete iránt elkötelezett kritikus szemszögből megközelítő történész. Habár nem volt híján a kritikai szellemnek, számára a nyugati, katolikus és Habsburg-hű orientáció volt a helyes, „s Erdély különállását, a török orientációt és a nemesség rendi-függetlenségi ellenállását tévútnak minősítette”, ahogyan ezt Romsics Ignác is megfogalmazza.²²

Jóval mostohábban bánik Hamvas az északi génusszal, amely mintha a nyugati „szegény rokonaként” és a keleti „kis testvéreként” nyilvánulna meg. „Észak provincia, ami azt jelenti, hogy a civilizációval vonatkozásban áll, de ez lényegében nem érinti.” Ennek a génusznak ereje a természetközelség és érzékenység.

Ugyanakkor Északot a természet uralja „északnak nincs tartása, nincs iránya, nincs alapja és ezenfelül minderről nem is tud. Ehelyett van benne valami megható ártatlanság és szűziesség, negatív esetekben ez fejletlenség és korlátoltság” - írja Hamvas. Számára az északi világ természetközeli, de azért, mert civilizációja fejletlenebb. Egyfajta bűneset előtti ártatlanság megtestesítője, ugyanakkor ez az ártatlanság nem a Paradicsomban került elhelyezésre.

További jellemzői az északi világnak az individualizmus és a központ hiánya.

„...a szocialitás nem bomlik fel. Mindig laza volt, a civilizáció színvonala is leszáll, vele együtt a lét finomsága, és az ember újra a természet anarchiájában él. Északon ezért csak individuumok vannak, személyiség nincs.”

„Északon a közösség nem nevezhető társadalomnak, kicsiny és meleg körök élnek egymás mellett, családok és rokonságok, kis egyesületek és társaságok”.

„Északot éppen az jellemzi, hogy középponttalan. Az egész északi kör Lengyelország és a Balti államok, Finnország, nem néznek egy pontra. Nem fordul semmiféle irányba. És nem azért kulturális provincia, mert iránytalan, hanem azért iránytalan, mert kulturális provincia. Önnálló

¹⁸ SPENGLER 1995. 53.

¹⁹ KÁLLAY 1883. 14.

²⁰ HAMVAS 1988. 10–17.

²¹ Nem analógia szeretne lenni a megjegyzés Ablonczy Balázs azonos című könyve számára melyben a turanista gondolat két világháború közötti időszakát dolgozza fel.

²² ROMSICS 2011. 303.

*műveltsége és civilizációja nincs, kultúrát nem teremt, a művelődés és polgárosultság eszközeit csak átveszi és használja, de ha azokat nem venné át, sem jelentene különös változást.”*²³

Éppen ezért nem véletlen, hogy Hamvas génuszelméletét pont az északi génusz leírása kapcsán éri a legtöbb kritika. Tőzsér Árpád számára Hamvas Béla északi génusza nem más, mint a Visegrádi Négyek, vagyis Közép-Európa, és a magyar politikai és kulturális élet fő meghatározói az északi génusz jellemzői. Saját megfogalmazása szerint Észak Magyarország esetében annektálta Keletet.²⁴

Handó Péter számára pedig az északi génusz egyenesen a piramis csúcsa, magasabb rendű a többi négnél, legalábbis a magyarság esetében.

„Először is fel kell ébrednünk és ráeszmélnünk arra, hogy ugyan az északi génusz jelenti szellemiségünk legfelső szintjét, de alatta még ott húzódik a magyarságra áldás- vagy átokként kirótt másik négy réteg is.” – írja.²⁵

Napjainkban, úgy tűnik, a hamvasi értelemben vett Észak anyagi kultúráját és a szociális ellátórendszert tekintve nyugatabb a nyugatnál, ugyanakkor érez egyfajta befogadási készséget, sőt, akár egyfajta kényszert is, a befogadás iránt délről és keletről. Legalábbis ez a megérzés tapasztalható úgy a skandináv országok, mint Kanada esetében. Ennek kapcsán pedig Max Weber jut eszünkbe: a katolikus és a protestáns szellemet állítja szembe egymással ugyan²⁶, de ha ezt földrajzilag is ki szeretnénk vetíteni, a fő törésvonal a következő lenne: a katolikus dél szemben a protestáns északkal. Kicsit más megközelítés ez, mint a fentebb említett Ferdinandy Mihályé, és más is az előjele. Persze, földrajzilag Észak és Dél az, amihez éppen viszonyítunk: ha a Földközi-tenger medencéjét nézzük, és nem az európai kontinenst, akkor az európai dél maga a mediterrán észak.

A legközpontibb, legmélyebben gyökerező és talán a legdominánsabb Magyarországon jelenlévő génusz, legalábbis a történelem, hagyomány és életérzés terén. Ereje a szabadságvágy. A Kelet maga a síkság, vagy az alföld, vagyis a szárazföldi óceán. „*A kontinentális óceánról nem lehet partra szállni. Ezért e táj nyíltsága annyit jelent, mint bezárva lenni*” – írja Hamvas. Az alföldi ember sokat dolgozik, de eredménytelenebbül, mint egy nyugati.

A termelés az alföldön önállót, és inkább a szerencsére, mint a valószínűségre épül, ennek megfelelően egyrészt „*Keleten, ha az ember olyan színvonalon akar élni, mint Nyugaton, húszszor annyit kell dolgoznia*”, másrészt pedig számára az alföldi város életrendje nem különbözik a falutól, a falu pedig a sátoztáborétól. Annak ellenére, hogy kimondottan az oroszországi viszonyokkal rokonítja az alföldi világot, habár rámutat a különbségekre is („*Oroszországban a politika is vallás, az Alföldön a vallás is politika*”), sokkal inkább rokonítható az alföldi életérzés a közép-ázsiai puszták életérzésével. Ugyanakkor, habár a hamvasi értelemben vett Kelet anyagi kultúrája nagy mértékben megnőtt, anélkül azonban, hogy a nyugati társadalmi értékeket lényegében átvette volna.²⁷ A keleti génuszt talán Illyés Gyula jellemzi a legjobb *Puszták népe* könyvében. „A puszták népe a legjobb államalkotó elem, mert a legnagyobb tekintélytisztelő. Bizonyos, hogy a tekintély tisztelete is nevelés eredménye, de oly régi s oly alapos nevelés, hogy ma már e nép vérébe itatódott, idegzetébe szüremlett s szinte ösztönévé vált. Igazuk van, akik ezt

²³ ROMSICS 2011. 17–24.

²⁴ TŐZSÉR 1997. 10.

²⁵ HANDÓ 2007.

²⁶ WEBER 2018.

²⁷ HAMVAS 1988. 28–33 o.

mint jellemének legősibb alapvonását említik” - írja.²⁸ A tekintélytisztelet máskülönben a keleti kultúrák jellemzője, legyen szó közel-keleti, távol-keleti vagy szibériai, sztyeppei kultúrákról. Az alapvető különbség a nyugati tekintélytisztelettel szemben az, hogy nyugaton inkább a funkciót betöltő személynek jár ez, keleten pedig a tekintély jár együtt a funkcióval.

Sajátos világ az ötödik génusz. Kétség és kettősség jellemzi, egyfajta nyitottság és elszigeteltség is. Ennek a világnak erőssége a *szövevényes gazdagság*. Rénes Balázs szerint a székelység önképe volt Hamvasra hatással az erdélyi génusz jellemzőinek megfogalmazásakor.²⁹ Az erdélyi ember „polihisztor és ezermester”, amiben viszont van „kicsinyes és komikus” is. Erős túlzással Hamvas arról beszél, hogy középréteg nincs, csak két véglet: *„dinasztia pompával, vagy szegény, ami azt jelenti, hogy kemény munkával éppen fennmaradni.”* Habár erdélyi középréteg volt és van, a hamvasi megfogalmazás ténylegesen egy létező tendenciát ragad meg és illusztrál.

Erdély esetében Hamvas lényegében a keleti és nyugati kereszténység találkozási pontját, valamint egyfajta spontán népek olvasztótégelyét ábrázolja, víziójában lényegében ez Kelet-Európa és a balkáni világ idealizált keresztmetszete, valamint ennek hatása a magyar kultúrára. Ha földrajzi szempontból nézzük, Erdély a magyar Alföld és a magyarság őshazáját jelentő sztyeppék közé ékelődött be. Talán éppen azért, mert sok oldalról érik hatások, de mindegyikkel szemben élvez valami fajta védettséget: *„az erdélyi ember készebb, mint akár a nyugati, akár a déli, akár a keleti. Készebb, vagis befejezettebb, kiműveltebb, határoltabb, egyénibb, kristályosabb és felismerhetőbb. Azon, hogy van erdélyi arculat és jelleg, sohasem lehetett vitatkozni. Néha úgy látszik, ha a kapcsolat az ország többi részével nyelvben nem lenne olyan erős, a Királyhágón túl egészen más nép lakna.”*³⁰

Vitába lehet szállni Hamvas erdélyi magyarságképével - annál is inkább, hogy ennek életköriülményei az elmúlt évtizedekben alaposan megváltoztak, létszáma pedig alaposan megcsappant. A Hamvas által körülírt génuszt azonban a két világháború közötti időszakban nagyon sokan hasonlóképpen érzékelték. Imre Sándor például a következőképpen ír az erdélyiségről a Pásztor-tűzben, 1926-ban:

„Ami a gondolatvilágot illeti, nyugodtan megmondhatjuk, hogy az erdélyi embert igen nagy mértékben első sorban a maga gondja-baja foglalkoztatja. Az erdélyiségből származó gond és baj. Az erdélyi ember sokkal többet gondol a jövőre, mint pl. az alföldi magyar. Ez már a nagyobb tömegben élő egynyelvűek sajátja, hogy nemzeti létük kevésbé aggasztja őket, a jövő nem nagy probléma számokra és az előregondolás leginkább csak a jövő termésig terjed. Akik nem látnak közvetlen és állandó nemzeti veszedelmet, természetes, hogy azok gondolkodását nem foglalhatja el a nemzeti önvédelem módjainak keresése s így érthetően fejlődik ki a közömbösség a nagy kérdések iránt. Az erdélyi embert azonban állandóan gyötörte a jövő bizonytalansága, s ennek az a nevezetes következménye lett, hogy a nagy veszedelmek, súlyos változások előérzete miatt nagy gonddal foglalkozott a maga apró dolgaival.”³¹ Ravasz László pedig a következőképpen ír ugyanerről:

Ha Erdély különálló életegység, sajátos politikai közösség volt, akkor Erdélynek is megvan a maga különálló szellemisége.

²⁸ ILLYÉS 1969. 11.

²⁹ RÉNES 2020. 85.

³⁰ HAMVAS 1988. 33–39.

³¹ IMRE 1926. 488.

Már pedig azt a tényt, hogy Erdély különálló és elhatárolható életegység, nem kell bizonyítanom. Egy pillantás a térképre megmutatja, hogy a Kárpátok hegygerince úgy fogja körül Erdélyt, mint egy öblöt a partja. Ezt a gránitöblöt a szájánál, nyugat felől, elzárja az Erdélyi Érchegység, s csak három utat enged belőle kifelé, a Maros, a Körös és a Szamos partján. E körülhatárolt terület gazdag és változatos, alpesi hegyvidéktől dús folyóparti televényig mindenféle talaj megtalálható benne. Egyformán alkalmas a kertészetre, mezőgazdaságra és állattenyésztésre, teméntelen folyóiban a hal, erdejében a vad, hegyeiben a drága érc; lábunk alatt lépten-nyomon gyógyító vizek forrásai fakadnak fel; az egész ország szén- és sórétggel van alapincézve, s közepén mérhetetlen mennyiségű földgáz várja a kiaknázást. Egyik helyről a másik vidék könnyen megközelíthető, völgyeknek és folyóknak a rendszere tiszta centripetális irányt mutat, úgy, hogy bárhonnan a központ felé sodor minden természetes kényszerűség. Földrajzi egysége olyan erős, hogy csak az tudná megváltoztatni, aki az egészet újjátermentené.³²

Hamvas az öt génusz szintézisében a magyarság boldogulásának lehetőségét kereste. Érdekes módon egyáltalán nem törekedett arra, hogy globális víziót dolgozzon ki a génuszok rendszerére, pedig az arab, latin-amerikai, távol-keleti vagy óceániai realitásokból is érdekes képet lehetett volna kialakítani. Ugyanakkor Hamvas törekvése a világban meglévő közösségek közötti különbségek megértésére távolról sem egyedülálló. Ezúttal csak Joel Kotkin törzselméletét emelném ki.³³ A kotkini érzékelés szerint ugyanis a kozmopolita élitek szintjén működő integráló eszmerendszerekre – legyen szó szocialista, zöld vagy piacorientált neoliberális ideológiákról – a széles tömegek érdemben nem reagálnak, mivel sokkal inkább meghatározó számukra a történelmi és kulturális nemzeti, faji és vallási örökség. Ugyanakkor a határok képlékenyek, és az országhoz tartozás helyett sokkal meghatározóbb az a fajta identitás, amit arab szerzőkből inspirálódva, ő maga törzsi identitásnak nevez. Európában a következő kotkini törzscsoportok találhatók meg: az Új Hanza, határterületek, Olajbogyó Köztársaságok, Városállamok, és az Unió kívül még ide lehet sorolni az Orosz Birodalom és részben az Új Ottománok törzsét is. Amennyiben Kotkin törzselmélete és Hamvas génuszai között átfedést keresünk, akkor a hamvasi Dél szinte tökéletes átfedést jelent a kotkini Olíva Köztársaságokkal, míg az új Hamza a hamvasi nyugat és észak egyesülése egy politikailag korrekt és a gazdaság területén teljesítményorientált világba.

Nehéz lenne megmondani, hogy ha Hamvas Béla ma élne, milyen impressziókat, gondolatokat vetne papírra a génuszok kapcsán. Valószínű, hogy módosulna a koncepciója, mint történt az Francis Fukuyama esetében.³⁴ Feltételezhetjük azonban, hogy számos állításán nem változtatna, mivel nem kényszerülne rá. Míg a civilizáció lehanyatlak, a génusz, földrajzi és transzcendens alkotóelemei következtében, nagyon lassan módosul. A hamvasi gondolatok aktualitása állandó metamorfózison megy át, az esszenciája viszont időtálló. Az elmúlásnak és a megmaradásnak furcsa kettőssége ez. Másrészt ugyanakkor a hely génuszából nem szabad az egyénre, de még csak az általános pillanatnyi helyzetre sem leegyszerűsítve általánosítani.

³² RAVASZ 1941. 3.

³³ Eredeti forrás: KOTKIN 2010. A kotkini törzselmélet magyar nyelvű elemzésére vonatkozóan lásd: CSIZMADIA 2016. 74–77.

³⁴ Francis Fukuyama kénytelen volt átértékelni saját, a történelem végéről szóló elméletét. Lásd: Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Free Press Publishers, New York, 1992. Ennek az elméletnek az átértékelésre került sor a következő munkájában: Francis Fukuyama, *The Origins of Political Order, From Prehuman Time to the French Revolution, Great Britain*, Profile Books, 2011

Maga Hamvas is óv ettől a *Patmosz* második kötetében, amikor is ezt írja: „A normális emberről keveset tudunk, azt az egyet azonban biztosan, hogy annak egyéni különbözősége az általánossal nem ütközik, hanem azt kiegészíti.”³⁵ José Ortega y Gassettel kell egyetértenie e sorok írójának a következőben: „a valóságnak tulajdonképpen a tájhoz hasonlóan végtelen perspektívája létezik, és valamennyi egyformán igaz és hiteles. Egyetlen perspektíva hamis, az amelyik kizárólagosságra tart igényt”.³⁶ Ennek tükrében érdemes vizsgálni a *genius loci* sokszínű, állandóan változó, de mégis időtlen és halhatatlan létét is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BOIA, LUCIAN (2005): *The Weather in the Imagination*. Reaktion Books.
- CSIZMADIA NORBERT (2016): *Geopillanat*. L'Harmattan Kiadó.
- FERDINANDY MIHÁLY (2004): *Itália és az északi ember*. Máriabesenyő, Attraktor Kiadó.
- FUKUYAMA, FRANCIS (1992): *The End of History and the Last Man*. New York, Free Press Publishers.
- FUKUYAMA, FRANCIS (2011): *The Origins of Political Order, From Prehuman Time to the French Revolution*. Great Britain, Profile Books.
- HAMVAS BÉLA (1988): *Az öt génusz*, Szombathely, Életünk könyvek.
- HANDÓ PÉTER (2007): „Az öt génusz időszerűsége és időszerűtlensége”. *Börzsönyi Helikon* 2007. 11. évf., 8. sz. 50–54. o.
- ILLYÉS GYULA (1969): *Puszták népe*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó.
- IMRE SÁNDOR (1926): Töredékes gondolatok az erdélyi szellemről. *Pásztortűz* 1926. nr. 21, 1926., 488–490.
- HAMVAS BÉLA (2008): *Patmosz II*. Medio Kiadó. 3. kiadás.
- JACKSON, WES (2010): *Consulting the Genius of the Place. An Ecological Aspect to the New Agriculture*, Counter Point Press.
- JANKÓ FERENC (2002): A hely szelleme, a településimage és a településmarketing. *Tér és Társadalom* XVI. évf., 4. sz. 39–62.
- KÁLLAY BÉNI (1883): *Magyarország a Kelet és a Nyugat határán*. Budapest, MTA Könyvkiadó Hivatala.
- KOTKIN, JOEL (2010): „The New World Order: A Map”. *Newsweek*, on September 26, 2010.
- LAKATOS ARTUR (2010): *Kulturális menedzsment*. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó.
- MIONEL, VIOREL (2017): *Geoeconomie. Competiția globală pentru resurse strategice*. București, Editura Universitară.
- ORTEGA Y GASSET, JOSÉ (2003): *Korunk feladata*. Nagyvilág Kiadó.

³⁵ Hamvas Béla, *Patmosz II.*, Medio Kiadó 2008, 3. kiadás. 99. o.

³⁶ José Ortega y Gasset, *Korunk feladata*, Nagyvilág Kiadó, 2003. 70. o.

RADNÓTI SÁNDOR (2022): *A táj keletkezéstörténete*. „Ők akik nézték Hannibál hadát”. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.

RAVASZ LÁSZLÓ (1941): Az erdélyi szellem. *Budapesti Szemle* 69. évf. 261. köt. 764. sz. 1–11.

RÉNES BALÁZS (2020): Hamvas Béla Erdély képe Az öt génusz című esszé alapján. *Valóság* 63. évf. 1. sz. 81-89.

ROMSICS IGNÁC (2011): *Clio bővületében*. Magyar történetírás a 19-20. században – nemzetközi kitekintéssel, Budapest, Osiris kiadó.

SPENGLER, OSWALD (1995): *A Nyugat alkonya*. A világtörténelem morfológiájának körvonalai. Első kötet: Alak és valóság. Budapest, Európa Könyvkiadó.

SZATHMÁRI BOTOND (2012): Hamvas Béla. *Koinónia* 19. évf. 6-7 sz., 2109–2011.

TŐZSÉR ÁRPÁD (1997): „Az Északi Génusz metamorfózisai”. *Tiszatáj* 5-6 sz. 6–11.

TUAN, YI-FU (2001): *Space and Place. The Perspective of Experience*. University of Minnesota Press. Minneapolis – London.

WEBER, MAX (2018): *A protestáns etika*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.

VESZPRÉMY LÁSZLÓ DSc.

veszpremy.laszlo@btk.ppke.hu

egyetemi tanár (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar)

Szent Henrik császár legendája

The Legend of Emperor Saint Henry

ABSTRACT

Saint Henry belonged to the Liudolf-dynasty. After the death of Otto III he became king of Germany in 1002. Pope Benedict VIII. crowned him emperor in 1014. Emperor Henry died in 1024, and Pope Eugene III. canonized him in 1146. His legend was written in the middle of the 12th century. Saint Henry is important in the Hungarian culture because, as the brother of Gisela he was brother-in-law of King Stephan. We are publishing the Hungarian translation of his legend based on the edition of Marcus Stumpf, although the present translation omits most of the characters contained in the legend.

KEYWORDS

Saint Henry II., legend, hagiography, medieval history of Germany

DOI 10.14232/belv.2024.4.9

<https://doi.org/10.14232/belv.2024.4.9>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Veszprémy László (2024): Szent Henrik császár legendája. *Belvedere Meridionale* vol. 36. no. 4. pp 125–151.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Henrik, német király a Liudolf, más néven Szász dinasztia sarja volt. 973-ban – más forrás alapján 978-ban – született, május 6-án. Apja, Civakodó Henrik halála után, 995-ben megörökölte a bajor hercegi méltóságot, majd másodfokú unokatestvére, III. Ottó halálát követően, 1002-ben német király lett. 1014-ben, Rómában császárrá koronázta őt a pápa. Henrik a magyar kultúra számára elsősorban azért jelentős, mert Gizella királyné fivére lévén sógora volt Szent István királynak. Henriknek a német egyházszervezet szempontjából fontos intézkedése volt, hogy 1004-ben újraalapította a merseburgi egyházmegyét, 1007-ben pedig megalapította a bambergi püspökséget. Miután 1024. július 13-án meghalt, Bambergben temették el.¹

Henrik életéről az egyik legfontosabb kortárs elbeszélő forrás Thietmar, merseburgi püspök krónikája. Henriket már életében a *pius* – jámbor – jelzővel illették, a 11. század második felétől kimutatható legendájának fejlődése. Frutolf, a bambergi michelsbergi apátság 1103-ban elhunyt szerzetese már írt róla legendszerű elbeszélést a krónikájában. Henriket 1146-ban szentté avatta III. Jenő pápa. A 12. század derekán legendáinak különböző változatai készültek. A Belvedere Meridionale jelen számában az Adalbert, bambergi klerikus neve alatt ismertté vált, 12. század második felében készült legenda magyar fordítását adjuk közre.

A Szent Henrik-legenda első szerkesztésének szerzője nem ismert, de nyilván a bambergi klerikusok, leginkább a michelsbergi szerzetesek között kell keresni, akik az 1146-os szenttéavatás előkészítéseként összeállították a legenda első változatát. Nem voltak nehéz helyzetben, történeti források bőven álltak a rendelkezésükre. Ugyan meglepő módon éppen a legkorábbiakból nem idéztek szó szerint, így a császár iránt elfogult Merseburgi Thietmar krónikájából, vagy a császár kortárs életírását elkészítő utrechti püspök, Adalbold (1010–1026) művéből. Talán azért sem, mert a helybeli monostor szerzetesének, Michelsbergi Frutolfnak (†1103) a krónikája a rendelkezésére állt, s annak szavaztak bizalmat. Több fejezetben sokszor szó szerint követi is a legenda (így 1, 6, 7, 8, 15, 17, 20), sőt a 21. fejezet szövege teljes egészében onnan való. Többek között innen veszi át a királyi pár józsefi házasságát, a magyarok megtérítését, valamint a császárnak az általa alapított bambergi püspökség védelmében tett beavatkozását. A szerző ismerte és használta a regensburgi szerzetesnek, Otlohnak az 1060-as években született Szent Wolfgang életrajzát, ahonnan Wolfgang próféciaját emelte át. Bizonyosan ismerte Ostiai Leó (1045/46–1115/1117) Monte Cassinói krónikáját, ahonnan a bencés vonatkozású fejezeteket merítette. Ostiai Leó művére vezethető vissza a legenda azon motívuma, melyben a haladokló császár visszaadja Istennek és a rokonoknak az érintetlen feleségét, de a Monte Cassinói krónika őrizte meg azt a legendát is, mely szerint Henrik lelkét Szent Lőrinc mentette meg a kárhozattól. Ez utóbbi motívum Prágai Kozma (c. 1045–1125) krónikájában is megvan, igaz ott Lőrinc helyett Szűz Mária és Szent György az elhunyt csárár megmentői.

Henrik császár kanonizálására III. Konrád német király uralma idején került sor. Konrád király követei még 1145-ben Rómába érkezhettek a király levelével, s minden bizonnyal őslegendája egy változatával, ami bizonyította, hogy a II. Henrik közbenjárására megtörtént csodák minden tekintetben alkalmassá teszik őt arra, hogy kanonizált tiszteletéhez a pápai hozzájárulást megkaphassa. Henrik szentté avatásáról a pápa, III. Jenő 1146. március 14-én, két nappal a kanonizációt követően adta ki máig fennmaradt bulláját. Henrik földi maradványainak felemelésére – *elevatio* – Bambergben került sor, 1147. július 13-án. III. Konrád ugyan az 1147-es esztendő húsvétját a megerősítés tudatában még Bambergben ünnepelte, de az elevatiót nem várta meg.

¹ WEINFURTER 1999.; KANDZHA 2021.; HALMÁGYI 2005. 145–148.

Még Henrik ereklyéinek felemelése előtt útra kelt a második keresztes hadjáratra. Az ünnepélyes felemelést (*elevatiót*) és átvitelt (*translatiót*) I. Eberhard, salzburgi érsek (1147–1164), II. Eberhard von Otelingen (1146–1170) bambergi és Hartman (1140–1164) brixeni püspök celebrálta.²

A legenda első szerkesztése szorosan kapcsolódott a kanonizációhoz. Rövidesen – a modern kiadó szerint 1159 és 1167 között – készítette el Adalbert michaelisbergi diakónus a bambergi bővített második szerkesztést. Csak a második szerkesztésben olvashatók a 7–16 fejezetek, s a most olvasható kiadást terjedelmileg meghatározó kiváltságlevelek ekkor kerültek be szövegbe, nyilvánvaló jogbiztosító céllal.

Az első és második szerkesztésből 48 kézirat maradt fenn, további 58 kivonatos szöveggel, összesen 106 legenda-kézirat szöveg, amelyek közül egy töredék ma Esztergomban található meg.³ A 48ból nyolc kézirat 12. századi, majd a 13. században német változata is megszületik. Szent Henrik legendájának hatását mutatja, hogy bizonyos fejezetei a középkori hatalmas legenda-gyűjteményébe, a 13. századi *Legenda aurea*-ban is bekerültek. Jacobus de Voragine, a *Legenda Aurea* szerzője Szent Henrik legendájának 8. és 18. fejezetét hasznosította Szent Lőrinc legendájának megírásakor. A *Legenda aurea* későbbi szerkesztéseiben Kunigundával együtt Henrik legendája is helyet kapott, amely nagyban támaszkodik a most lefordított szövegre.

A gondos jegyzetelés, a források azonosítása a kiadó, Marcus Stumpf munkáját dicséri: mi sok helyen átvettük, és csak néhány helyen bővítettük azt. A fordításban meghagytuk a „boldog/beatus” és „szent/sanctus”; a „király/rex” és „császár/imperator”, valamint „királyság/regnum” és „császárság/imperium” szavak vagylagos használatát. Első olvasásra így zavarólag hathat, hogy a szöveg a német császárt a legtöbbször királyként emlegeti, még ha olvassuk is, hogy Henrik nem „császár módjára” élt. Az oklevelek többségének a lefordításától eltekintettünk, s ezeknek csak kiadásaira utalunk. A bibliai könyvek rövidítései a Magyar Katolikus Lexikon gyakorlatát követik.

A fordítás alapjául szolgáló kiadás:

MARCUS STUMPF (1999): *Die Vita sancti Heinrici regis et confessoris und ihre Bearbeitung durch den Bamberger Diakon Adelbert* (Monumenta Germaniae Historia, Scriptores rerum 69), Hannover, Hahnsche Huchhandlung. 225–324.

A *Legenda aurea*-ban olvasható Henrik-legenda fordítása: JACOBUS DE VORAGINE (1990): *Legenda aurea*. Budapest, Helikon, 145–146., (ford. VESZPRÉMY LÁSZLÓ).

SZENT HENRIK KIRÁLY ÉS HITVALLÓ ÉLETE

-1. [1.] (I,1) Amikor az Úr megtestesülésnek 1001,⁴ a Város alapításának 1752. évében⁵ a fiatal⁶ Ottó Rómában történt elhunytával⁷ megüresedett az ország trónja s a császár utódlásáról folyt a vita, isteni szándék szerint mindenkinek a döntése arra esett, akit akkor a királyságban a

² VESZPRÉMY 2021. 81–99.; KANDZHA 2021. 30.

³ LAUF 1993. 50–51. (No. 38.)

⁴ Helyesen 1002. Forrása: FRUTOLF: Anni Heinrici secundi, p. 48.

⁵ Helyesen 1753/54.

⁶ A latinban a gyermek (puer) szó szerepel.

⁷ III. Ottó (uralk. 983–1002), 983-ban három évesen koronázzák meg, császár 996-tól, meghalt 1002. január 23/24, Castel Paternóban, Fleria mellett, Itáliában.

legkiválóbbnak tartottak. Akkoriban ugyanis a bajorok hercege, Henrik mind *jóságával*, mind királyi nemességével *kimagaslott és kitűnt tökéletes erkölcsével*.⁸ Ő teljességgel magáévá tette, hogy a *bölcsesség kezdete az Úr félelme*,⁹ hiszen uralkodóhoz illő módon elmélyült az íráskönyvtanulmányozásában¹⁰, hitében és tetteiben csakugyan az igaz hit követője volt. Őt pedig mindenki egyhangú döntésével és közös beleegyezésével emelték a királyság [élére], hogy az isteni kegyelemnek köszönhetően az evilági királyság csúcsain át az égi királyság magasságaira jusson el. Ugyanis miként a földi javak bősége egyeseket, akik azzal visszaélnek, az üdvösségtől eltántorít, úgy másokat, akik jól sáfárkodnak azokkal, az üdvösséghez juttat el.

-2. [2.] (1,2) *Amikor még nem nyerte el a cézári vagyis a császári méltóságot, Regensburgban álmában megjelent neki Szent Wolfgang, mégpedig a következőképpen.*¹¹ *Látomásában Szent Emmerám templomában tartózkodott, ahol odalépett Szent Wolfgangnak ugyanazon templomban lévő sírjához, hogy imádkozzék. Miközben itt Istenhez és Szent Wolfganghoz készült őszinte könyörgéssel fohászkodni, hirtelen meglátta a szentet, amint az hozzálépve e szavakkal szólította meg: 'Tekints figyelmesen azokra a betűkre a falon, amelyek a sírom mellé vannak írva'. Ott csak ennyi írás volt olvasható: hat után. Henrik király pedig felriadva, hosszas tépelődés közben meghányta-vetette magában a látomás rövid szavait. Először arra gondolt, hogy hat nap elmúltával meg fog halni; és sokat adakozott a szegényeknek. Azonban miután a hatodik nap elmúltával nem tapasztalt magán semmi testi gyengeséget, arra gondolt, hogy az hat hónapra vonatkozik, és ugyanígy félni kezdett. Miután eltelt a szám [megszabta] időszak, és semmiféle betegségben sem szenvedett, arra gondolt, hogy az hat évre vonatkozik, és még inkább félni kezdett. Miután a hatodik évet egészségben túlélte, és elérkezett a hetedik esztendő első napja, apostoli felszenteléssel elnyerte a császári méltóságot.*¹² *Ekkor végre megértette, hogy mit jelentett a látomása; s hálát adott Istennek és Szent Wolfgangnak, aki arra méltatta, hogy felfedje előtte felmagasztalását.*¹³

-3. [3.] (1,3) Felkenték tehát királlyá Isten boldog szolgáját, aki nem elégedett meg az evilági királyság korlátaival, hanem elhatározta, hogy a halhatatlanság koronájának elnyerése végett a legnagyobb királyért fog harcolni, *akinek a szolgálata az uralkodás*.¹⁴ A legnagyobb igyekezetet tanúsította ugyanis a vallásgyakorlásra buzdításban: a templomokat birtokokkal és mérhetetlen kincsekkel kezdte gazdagítani. A püspöki székhelyeket pedig helyreállította, így Hildesheimet, ahol gyermekkorától kezdve nevelkedett és a betűvetést tanulta, Magdeburgot, Strassburgot, Meissent és Merseburgot, amelyeket a szomszédos szlávok barbár kegyetlenséggel dúltak fel. Mind ezeket, mind a királyságaszerte található többi püspökséget birtokokkal és kincsekkel mértéket nem ismerve adományozta meg. [A hildesheimiek élére Szent Gotthárdot tette meg,

⁸ vö. Ps. AMBROSIIUS: Passio S. Sebastiani, c. 1. In: *Acta Sanctorum*, Januarii 2., Ed. BOLLANDUS, JOHANNES PARISIIS, Apud Victor Palmé Bibliopolan, p. 629.

⁹ Zsolt 110,10; Sir 1,16

¹⁰ Talán Henriknek az egyházi, biblikus irodalomban való jártasságára utal, de lehet, hogy csak az uralkodók nevelésére tett közhelyszerű utalás.

¹¹ Wolfgang regensburgi püspök (972–994), előtte 971-ben térít a magyarok között. A bajor udvarban a hercegi gyermekek, így Henrik és Gizella nevelője volt. IX. Leó pápa avatta szentté 1052-ben. Szt. Emmerám (mártír püspök, megh. 652 körül) a regensburgi egyház patrónusa, az itteni térítők hozták el tiszteletét Nyitrára.

¹² 1014. február 14., Róma. A pápa ekkor VIII. Benedek volt.

¹³ OTLOH: Vita Wolfkangi, c. 42.

¹⁴ „cui servire regnare est”. Forrása: *Liber sacramentorum Romanae Ecclesiae ordinis anni circuli* In: *Rerum ecclesiasticarum documenta*, Series maior, Fontes 4, Ed.: MOHLBERG, LEO CUNIBERT, p. 214. (Nr. 1464.)

amire égi jelenés figyelmeztette.]¹⁵ Azt pedig, hogy a merseburgi egyháznak a többieket megelőzve miért juttatott többet, valamelyest meg kívánjuk magyarázni a szeretett utódoknak. Ezt az egyházat ugyanis Nagy Ottó¹⁶ idejében a szlávok szüntelen betörései és ellenséges pusztításai a földdel tették egyenlővé.¹⁷ Annak az Ottónak az idején, aki a Lech folyónál¹⁸ Szent Ulrich hitvalló¹⁹ életében a magyarokat legyőzte, királyaikat pedig, Lélt és Súr Regensburgban a fejedelmek döntése alapján felakasztatta.²⁰ És mivel a [merseburgi egyház] képtelen volt szembeszállni a szomszédos népek kegyetlenségével, birtokállományában, hitéletében és mindabban, ami a főpapi méltósághoz hozzátartozik, a legnagyobb mértékben hanyatlani kezdett.

Ugyanekkor történt, hogy a magdeburgi egyház érseke²¹ minden test útjára lépett,²² és a merseburgi főpapot²³ az Istentől neki juttatott bölcsességnak és az őt felékesítő számos erénynek köszönhetően – ami miatt már Nagy Ottónak megbecsülését is élvezte – az említett király közbenjárására a magdeburgi érseki székre helyezték. Úgy döntöttek, hogy a merseburgi püspökséget teljesen számolják fel, az egyház értékesebb birtokai, szolgálónépei, kincsei kerüljenek a magdeburgi egyház fennhatósága alá, s a Merseburgnak megmaradt birtokokból ott egy apátságot emeljenek.²⁴ Ez a döntés egészen Isten jámbor hitvallójának, Henriknek az idejéig változatlanul érvényben maradt. Amikor azonban a király Quedlinburgban gyűlést tartott, egybehívta királysága előkelőit,²⁵ s mindnyájuk egyetértésével úgy döntött, hogy legyőzi Polóniát, Bohémiát és a szlávok szomszédos területeit, ahonnan királysága határait támadták.

-4. [4.] (I,4) *Összegyűjtve tehát seregér²⁶ megindította csatasorát²⁷ az említett népek ellen, és amikor egy Walbecknek nevezett helyen²⁸ haladt át, magához vette Szent Adrián mártír ott régóta ereklyeként őrzött kardját.²⁹ Ezzel felöveztetvén teljes szívéből felkiáltott és így szólt:³⁰ „Szállj perbe, Uram azokkal, kik velem vitáznak, győzd le azokat, kik ellenem harcolnak! Ragadj fegyvert és pajzsot, kelj fel a védelmemre!”³¹ Innen tovább indulva tábort vert azon a mezőn,³²*

¹⁵ A legenda második szerkesztésében olvasható. Gotthárd (Godehard) hildesheimi püspök (1022–1038), meghalt 1038. május 5. Apáti beiktatásán Niederalteichban II. Henrik is jelen volt. 1131-ben II. Ince pápa avatta szentté.

¹⁶ I. Ottó (936–973), német császár 962-től.

¹⁷ Talán a 983-as szláv lázadásra utalhat a szerző.

¹⁸ Lech mezei, azaz augsburgi csata 955. augusztus 10-én.

¹⁹ Szt. Ulrich (Ulrik) augsburgi püspök (923–973), megvédte a várost a magyarok ostromával szemben, 993-ban XV. János pápa avatta szentté.

²⁰ Lélt (Lehel), Súr vezéren kívül a források még Bulcsúról is tudnak. Helyi hagyományból tudhattak Súrrol.

²¹ Adalbert magdeburgi érsek (968–981).

²² 1Kir 2,2; Józ 23,14

²³ Giseler, merseburgi püspök (970–981), majd magdeburgi érsek (981–1004).

²⁴ Szt. Lőrinc monostor Merseburgban. Az augsburgi csatára Lőrinc ünnepnapján került sor.

²⁵ Talán az 1003. évi húsvéti birodalmi gyűlésről (Osterhoftag) van szó, de tartott egy következőt az év decemberében is ugyanott.

²⁶ 2Mak 10,24

²⁷ vö. Józ 8,14, 2Sám 10,10

²⁸ Walbeck ma Hettstedt része (Dél-Harzban), 992-től királyi udvarház, amelyhez a Szt. András bencés apátság csatlakozott.

²⁹ A bambergi dóm kincstárában máig őriznek egy Szt. Adriánnak tulajdonított kardot.

³⁰ Jud 4,17; Jón 3,4; 3,7

³¹ Zsolt 34,1–3.

³² Mk 1,19; 1Kir 20,27; Józ 12,7

ahol a merseburgi egyház állott. Meglátva a *földig rombolt* [templom] elhagyatott helyét, felsóhajtott és így szólt:³³ „Boldog Lőrinc, Krisztus mártírja, ha a Te közbenjárásodra ezeket a barbár népeket, akik ellen hadba szálltam, a Római Birodalomnak és a keresztény hitnek alávetem, ezt a Te nevednek szentelt pusztta helyet Isten segítő kegyelmével korábbi méltóságába helyre fogom állítani.” Amint a lengyel, cseh vezéreknek és a többi szláv népek előkelőinek tudomására jutott, hogy a római császár seregével a legyőzésekre indult, a barbárok *megszámálhatatlan sokaságát*³⁴ gyűjtve egybe csatába *indultak ellene*.³⁵ Ezt felderítői hamar jelentették a jámbor királynak, aki a válságos helyzetekben szokott módján az imádság fegyveréhez menekült. Az *Úr nevét segítségül hívva*³⁶ őt magát és seregét nagy alázattal Boldog Lőrinc, Boldog György és Boldog Adrián mártírok védelmére bízta. És miután mindnyájan megerősítették magukat az Úr testének és vérének magukhoz vételével, *a csata színhelyéhez értek*.³⁷ Ott mihelyt a boldog király kinek-kinek a lelkét bátorító szavakkal férfias helytállásra buzdította, meglátván az ellenfél *megszámálhatatlan sokaságát* Úrhoz kiáltva így szólott: „*Isten*,³⁸ *aki kezdetől eldöntöd a háborúk sorsát, emeld fel jobboldat*³⁹ *azok ellen, akik rosszat akarnak a Te szolgálidnak*.⁴⁰ *Hatalmadban szórd szét és taposd el őket, védőpajzsunk!*” *Tedd őket olyanná, mint a száraz kóró, mint pelyva a szélben*”.⁴¹

Ezeket elmondván, *megnyíltak szemei*,⁴² és megpillantotta serege élén a dicsőséges mártírokat, tudniillik Györgyöt, Lőrincet és Adriánt a *pusztító angyallal*,⁴³ akik az ellenfél sorait megfutamtították. És miként Sennacherib⁴⁴ seregét megtörte a *pusztító angyal*, és az elpusztult, úgy törte meg az Isten ereje a *barbárok sokaságát*,⁴⁵ akik eldobván fegyvereiket keresztény vér ontása nélkül a *futásban* kerestek *menedéket*.⁴⁶ Ezt látván a szent király az *égre emelte szemét*⁴⁷ és kezét, és *áldást mondott az ég Istenének*,⁴⁸ így szólván: „*Áldalak*⁴⁹ *Téged, ég és föld királya, aki szembeszállsz a gőgösökkel, és az alázatosaknak megkegyelmezel, aki megvédelmezed*⁵⁰ *a Téged szeretőket, és megdicsőülsz a népek között az égtől nekünk juttatott győzelem révén*.”⁵¹

Legyőzvén tehát a barbárokat és miután mindazt, ami az eljövendő békéhez hasznos volt,

³³ Jób 16,8; 17,7, 30; Mk 7,34

³⁴ vö. 4 Ezd 7,139 és 13,11

³⁵ Jn 12,13

³⁶ Ter 26,25

³⁷ 1 Sám 14,20

³⁸ Jud 9,10

³⁹ vö. Kiv 14,16; Jud 9,11, Sir 36,3

⁴⁰ Zsolt 58,12

⁴¹ Zsolt 82,14

⁴² Lk 24,31

⁴³ 2Sám 24,16, azaz Szt. Mihály arkangyal.

⁴⁴ 2Sám 19,35; 2Krón 32,21

⁴⁵ Vö. 2Mak 2,22

⁴⁶ Jud 15,1

⁴⁷ MTörv 4,19

⁴⁸ Dán 2,19

⁴⁹ Tób 11,17 és vö. Ezd 5,11; 1Pt 5,5; Jak 4,6

⁵⁰ Zsolt 144,20

⁵¹ vö. Zsolt 85,9 és 2Mak 15,8

szilárd egyezségben rögzítette, a boldog férfiú békésen hazatért *az övéivel, dicsőítve és dicsérve az Istent, aki megmenti a benne reménykedőket.*⁵²

-5. [5.] (I,5) Miután a legkeresztényibb király Poloniát, Bohémiát és Moráviát adófizetővé tette, Szent Lőrinc iránti tiszteletéből – miként Istennek és Szent Lőrincnek megfogadta – az eltiport és elpusztított merseburgi egyházat jámbor könyörületességgel pártfogásába vette, az épületektől, szolgálóitól, az evilági birtokaitól, egyházi kincseitől megfosztott [egyház] főpapi méltóságának korábbi fényét helyreállítani törekedett. Nem is hagyott fel addig a könyörületesség cselekedeteivel, amíg az egyházat teljességgel vissza nem vezette méltóságának régi fényébe és a hit korábbi megbecsülésére.

-6. [6.] (I,6) Végül pedig a bambergi püspökséget teljesen a *sajátjává* [tett] *területen*⁵³ alapította meg, határait ugyanis a szomszédos püspökségekkel jog szerinti cserével alakította ki.⁵⁴ A Péter és Pál apostolfejedelmeknek, valamint a drága György mártírnak szentelt püspökséget⁵⁵ pedig különleges joga a szent római egyháznak adta át,⁵⁶ hogy az első püspöki székek megadja az azt égi jogon megillető tiszteletet, és hogy egy ilyen patrónussal alapítását még inkább megtámogassa. *A város déli részén egy monostort emeltetett Szent István protomártír tiszteletére a kanonokok rendje szerint,*⁵⁷ *azaz az északi részen egy másik, szerzetes regula szerinti monostort alapított Szent Mihály arkangyal és Szent Benedek apát tiszteletére.*⁵⁸ *Saját magának és az apostoli szilárdság sziklájára alapozott városának – amelyet Szent György és a többi szent érdemeinek falai és bástyái*⁵⁹ *tettek erőssé és ékessé – a bűnök kérdő csábításával szemben a bátorság tornyaként*⁶⁰ *Istvánban kívánt támaszt találni; az angyali erősségben*⁶¹ *pedig annak a jeges lehelete ellen állított fel biztos menedéket,*⁶² *aki székhelyét északon állította fel, ahonnan minden gonosz származik.*⁶³ [Tette] ezt azért, hogy a mind jobbról, mind balról az igazság fegyverzetével⁶⁴ körülbástyázott városban az alattomos ellenség semmiképpen se kerekedhessék felül.⁶⁵

A [7.] és [16.] közötti fejezetek csak a második szerkesztésben olvashatók.

-[7.] (I,7) *Később ezt a három egyházat, Günther ugyanezen bambergi szék negyedik püspöke,*⁶⁶ *és Reginold, egy nemes férfit*⁶⁷ *egy negyedik egyházzal gyarapította az Úr anyjának, a Szent-*

⁵² vö. Kiv 18,23; 1Sám 14,22; ApCsel 21,6; Lk 2,20; Dán 13, 60

⁵³ 2Ezd 8,16

⁵⁴ A mainzi zsinaton, 1007. május 25-e körül.

⁵⁵ Utalás a katedrális felszentelésére II. Henrik születésnapján, ahol a magyarok érseke is részt vett, 1012. május 6-án.

⁵⁶ A frankfurti zsinaton, 1007. november 1.

⁵⁷ A Szt. István monostort 1007 és 1009 között alapította, püspöki saját monostorként.

⁵⁸ A Szt. Mihály monostort 1015-ben, szintén püspöki saját monostorként (Michelsberg).

⁵⁹ vö. Én 8,9

⁶⁰ vö. Zsolt 60,4

⁶¹ Szt. Mihály

⁶² vö. 2Mak 11,5

⁶³ vö. Jer 1,14

⁶⁴ vö. 2Kor 6,7

⁶⁵ Forrása: FRUTOLF: Anni Heinrici secundi, 48.

⁶⁶ Günther, bambergi püspök (1057–1065), helyesen az ötödik. A nagy német zarándoklaton járt Magyarországon, s visszaútján a német-magyar határ közelében érte a halál.

⁶⁷ Reginold, a Walpotenek nemzetségéből származott.

séges Máriának és Szent Gangolf mártírnak⁶⁸ a tiszteletére, a várostól keletre, a Theuerstadt nevű helységben⁶⁹ a kanonoki rend és hitvallás szerint. Végül Hermann, e szék hatodik püspöke⁷⁰ a várostól nyugatra vetette meg egy egyház alapjait, Zebedeus fia, Szent Jakab apostol tiszteletére, a kanonokok rendje szerint. Ezt Krisztus szegényeinek alázatos barátja, Ottó, e szék nyolcadik püspöke⁷¹ Eberhard préposttal⁷² együttműködve fejezte be és szentelte fel, jövedelmet, valamint az Istennek szolgálók rendjét illő módon rendelve hozzá.⁷³ Így az egyházak és a szentek patrocíniumai keresztet formázva minden irányból védelmezték Bamberget, amely napi serénységgel végzi imaszolgálatát a megfeszített Jézus Krisztusért és második Henrikért, első alapítójáért, az igen kegyes császáráért, az összes segítőjéért és az [egyházat] gyarapító utódaiért. Azért, hogy az Úrért küzdők itt nagyobb nyugalmat, biztonságot, tiszteletet élvezzenek az Istenhez való könyörgésükben, az említett öt egyház úgy helyezkedik el, hogy illő módon védve maradjon a közönséges vásári zajtól és tumultustól.⁷⁴

–[8.] (I,8–9) És hogy mindenki számára világossá váljék, hogy a boldog férfiú minő gondossággal biztosította a rákövetkező időkre legfiatalabb egyházának a béke és nyugalom adományait, beillesztünk ide néhány püspököktől és királyoktól [származó] megerősítő oklevelet. Minthogy ezt a világot alapjában két [erő] kormányozza, a pápai tekintély és a királyi hatalom,⁷⁵ ezek támogatásával minden irányból a kellemetlen támadásoktól bizonyosan mindörökre védelemre talál. Mondá ugyanis megváltó Urunk, hogy az egyháznak két kardot biztosított, közülük az egyik, Isten szava behatol a lélek és szellem gyökeréig,⁷⁶ míg a másik, tudniillik az anyagi, keménységével legyőzi és legyűri a makacs és kerges szíveket. Ezután ezek közül bármelyik kard jogán találjon is védelmet [a bambergi egyház], teljességgel nyilvánvaló, hogy semmiféle gonosz erő nem ingathatja meg jogállásának erejét. Elsőként pedig III. Ottó császár⁷⁷ oklevelét írjuk le, hogy az arra kíváncsiak megtudják, miként került maga Bamberg a szent király fennhatósága alá, amint az ennek az összeírásnak a lapjairól kiderül:⁷⁸

A szent és oszthatatlan Szentháromság nevében. Ottó, az isteni gondviselés elrendeléséből fenséges császár. Tudja meg összes hívünk, tudniillik a jelenvalók és a jövőbeliek, miként adtuk és határozottan adományoztuk császári hatalmunknál fogva örök birtokként szeretett szülőanyánk, Adelhaid⁷⁹ közbenjárására kedves unokatestvérünknek, Henrik bajor hercegnek azt, ami jog szerint a mi birtokunk volt, tudniillik a Babenbergeknek⁸⁰ nevezett várost mindennel, ami

⁶⁸ 760 körül meghalt burgund mártír.

⁶⁹ Ma Bamberg városrésze, a z alapításra 1057–1059 között került sor.

⁷⁰ Hermann I., bambergi püspök (1065–1075).

⁷¹ Szt. Ottó I, bambergi püspök (1102–1139), a pomeránok apostola. 1189-ben III. Kelemen pápa avatta szentté.

⁷² Eberhard prépost 1143. július 26-án halt meg.

⁷³ Felszentelése 1109. december 25-én volt.

⁷⁴ A fejezet forrása: HEIMO von St. Jakob: De decursu temporum, c. 4. In: *Bibliotheca Rerum Germanicarum*, 5. Monumenta Bambergensia. Ed.: JAFFÉ, PHILIPPUS, Berolini, 1869. Apud Weidmannos, 537–552., 546.

⁷⁵ Utalás I. Gelasius pápa sokat idézett levelére Anastasius császárhoz.

⁷⁶ vö. Zsid 4,12

⁷⁷ Helyesen II Ottó császár (uralk. 973–983).

⁷⁸ 973. június 27, Worms, DD O. II. Nr. 44.

⁷⁹ Adelhaid (Adéla) I. Ottó császár második felesége (megh. 999), II. Orbán pápa avatta szentté 1097-ben.

⁸⁰ Bamberg nevének alakja a korabeli oklevelekben. A Babenbergek neve Bamberg birtokukból származik.

hozzátartozik és szolgálatára lett rendelve, valamint a Bertold gróf⁸¹ Volkfeldnek nevezett grófságában fekvő Stegaurchot,⁸² mindkét nembeli szolgálókkal, épületekkel, művelt és műveletlen földekkel és mindennel, ami jog szerint ehhez a birtokhoz tartozik, azzal a joggal, hogy ezután a [birtokos] szabad döntésétől függjön, hogy megtartsa, elcserélje, utódainak adja, vagy kedve szerint tegyen vele bármit. És hogy ez a döntésünk tartósan és szilárdan megmaradjon, jelen oklevelünket lejegyeztettük, és gyűrűspecstünkkel megpecsételve saját kezűleg erősítettük meg. Kelt július kalendéja előtt öt nappal, az első indikcióban,⁸³ Ottó úr királyságának 13., császárságának 7. esztendejében.⁸⁴

–[9.] (I,10–11) Az Úr megtestesülésnek 1007. évében pedig, az ötödik indikcióban, november kalendéján⁸⁵ a frankfurti királyi udvarházban⁸⁶ a püspök és más atyák nagy zsinatot tartottak és ültek meg Henrik, a nagy és békés király részvételével, királyságának 6. évében. Amikor ez az Istennek szentelt király teljes elméjében azt latolgatta, hogy milyen tette révén tudná leginkább biztosítani magának Isten könyörületességét, isteni tanács által ösztönözve elhatározta, hogy az Istent teszi meg és jelöli ki örökösévé, és a bambergi püspökséget, amint már írtuk, örökölt javaiból felállítja, hogy a szlávok itteni pogánysága elpusztíttassék és a keresztény név emlékezete errefelé is örökké megbecsülésnek örvendjen. De mivel a püspöki székhöz nem tartozott egyháztartomány, s a szent pünkösdöt királyságának ugyanazon évében Mainzban ülte meg,⁸⁷ [ahol] a würzburgi püspökség egy részét, ti. a Regnitzgaunak nevezett grófságot és a Volkfeldnek nevezett kerületnek az Aurach és Regnitz [folyók] között fekvő részét Henrik würzburgi püspöktől jog szerinti érvényes átadással megszerezte, és cserébe a würzburgi egyháznak átadott 150 telket a Meiningennek⁸⁸ mondott faluban és a közvetlen közelben fekvő helységeekben. És fogadalmát egybehangzóan jóváhagyta Henrik würzburgi,⁸⁹ Willigis mainzi érsek⁹⁰ és sok más jelen lévő érsek és püspök, akik a csere jogszerűségét tanúskodásukkal és aláírásukkal erősítették meg.⁹¹

A dicsőséges király pedig fogadalma tudatában, az említett atyák megegyező tanácsától felbátorítva káplánjai közül kettőt, Alberichet és Lajost⁹² a würzburgi püspök levelével Rómába küldött, hogy az itt jól megkezdett dolgok az apostoli felhatalmazással még jobb irányba haladjanak tovább. Miután János⁹³ a római főpap és katolikus pápa a legkegyesebb király jámborságán örvendezve a Szent Péter bazilikában zsinatot tartott a bambergi püspökség megerősítése ügyében, kiváltságlevelet íratott, és azt apostoli tekintélyével megerősítette. Megírta Gallia és

⁸¹ Berthold von Schweinfurt, gróf Nordgauban (941–980)

⁸² Volkfeld Schweinfurttól keletre fekvő terület, Stegaurch a latinban Nendilin Uraha.

⁸³ Kalendae: A hónap három nevezetes napjának egyike: a hónap első napja, amelyet a naptárszámításban használtak. Indictio: Egy 15 éves cikluson belül 1–15-ig terjedő sorszámmal jelölték az évet.

⁸⁴ Worms, 973. június 27., DD O II. Nr. 44.

⁸⁵ 1007. november 1., a frankfurti zsinat jegyzőkönyvére lásd DD H II. Nr. 143.

⁸⁶ Az udvarház Königsplatz jelentésben.

⁸⁷ 1007. május 25.

⁸⁸ Meiningen an der Werra

⁸⁹ Henrik I, würzburgi püspök (995/996–1018).

⁹⁰ Willigis mainzi érsek (975–1011), 1002-ben ő koronázza meg II. Henriket Mainzban.

⁹¹ Az oklevélen 35 aláírás szerepel, köztük Anastasius, a magyarok érseke (Ungorum archiepiscopus). DD H II. Nr. 143.

⁹² Alberich később Como püspöke (1007–1028), Lajos Belluno püspöke lett (1015–1021).

⁹³ XVIII. János pápa (1003–1009).

Germánia püspökeinek, hogy tekintélyükkel ők maguk is egybehangzóan erősítsék meg az említett püspökséget. Ez a kiváltságlevél a következőképpen hangzik:

János püspök,⁹⁴ Isten szolgáinak szolgája. Kötelességünk Isten mindahány szent egyházának a javát együtt mérlegelni, de főként azokét, amelyek különösen római egyházunk joga és uralma alatt állnak. Ha van sérelmük, akkor azt [kötelességünk] megszüntetni, nehogy súlyos sérelmeik figyelmen kívül hagyása miatt elsatnyuljanak, vagy adott esetben nélkülözzék a szükséges ünnepélyességet. Ezért Isten szent egyháza valamennyi jelenbeli és jövőbeli hívének tudomására akarjuk hozni, hogy Henrik, szeretett szellemi gyermekünk, a dicsőséges és legyőzhetetlen király, az isteni kegyelem ösztönzésére saját örökölt javaiból a maga és szülei lelkéért a Babenbergnek nevezett helyen Boldog Péter, az apostolok fejedelmének tiszteletére püspökséget alapított a tökéletes hithez és szeretethez való ragaszkodásából, miután jog szerint és törvényesen [birtokot] cserélt Henrik würzburgi püspökkel püspöksége tartományának bizonyos részét illetően. Ezért az említett püspök elküldte hozzánk a levelét, hogy beleegyezését követően apostoli tekintélyünk kiváltságlevelével megalapítsuk az újonnan létrehozott püspökséget. Ez okból II. Henrik, a legdicsőbb király elküldte hozzánk követeit, hogy mindezt elmondják nekünk, és a püspöki szék megerősítésére kérjenek minket. Őszinte atyai szeretettel tekintve a legszentebb kérésére úgy döntöttünk, hogy mindazokat a javakat, amelyeket Boldog Péternek, az apostolok fejedelmének az említett helyen jog szerint megszerzett és felajánlott, tekintélyünk kiváltságlevelével megerősítjük. [Tesszük ezt] azért, hogy a hely püspöke és majdani utódai azt zavartalan nyugalomban bírják, és fel legyenek jogosítva arra, hogy ennek az egyháznak a javait, birtokait igazgassák, kézben tartsák, akár gyarapítsák, de elvesztegetni és szétzilálni egyáltalán ne álljon jogukban. Hatalmunknál fogva megtiltjuk, hogy az egyházat határait és javait illetően zsarnokoskodó vagy egyéb elvetemült emberek részéről bármiféle zaklatás érje, sem magában Babenberg városában, sem a környékén, falvakban, szolgálokban és szolgálónókban, jövedékekben, tizedekben, erdőkben, vadászati jogban, halastavakban, malmokban, mezőkben, kaszálóokban, legelőkben, művelt és műveletlen földekben. És mindaz, ami most odatartozik vagy a jövőben birtokukba kerülhet, tekintélyünk kiváltságlevelével megerősítve gondtalan békességben maradjon meg nekik. Ezen a helyen sem gróf vagy bíró ne merészelden jogot szolgáltatni, hacsak nem dönt így ennek a helynek a püspöke a dicsőséges Henrik király vagy az ő utódai felhatalmazása alapján. Semmiféle idegen hatalom itt erőszakkal nem léphet fel. Ez a püspökség legyen szabad, és minden idegen hatalomtól legyen biztonságban, kizárólag Róma gyámságának legyen alávetve, hogy a püspök kanonokjaival annál jobban gyakorolhassa Isten szolgálatát, és e hely felépítőjének és helyreállítójának emlékéét szüntelenül ápolhassa. A püspök azonban legyen alávetve a mainzi érseknek, és tartozzzék neki engedelmességgel. Mindazoknak, akik ezeket az előírásokat meg fogják tartani, legyen részük az égi jutalomban és az apostoli áldásban. Aki azonban megveti és áthágja azokat, azt sújtsa a kiközösítés örök büntetése, hacsak észhez térven elégtételt nem ad. Íratott Péter,⁹⁵ a római szentegyház notariususa és scriniariususa keze által júniusban, az ötödik indikcióban.

–[10.] (I,12–13) Miután ismét⁹⁶ általános zsinatot tartottak Frankfurtban, ahol Willigis, a tiszteletreméltó mainzi érsek elnökölt. A jelenlévő összes, szám szerint 37⁹⁷ érsek és püspök illő

⁹⁴ XVII. János pápa 1007-ben a római zsinaton döntött Bambergéről. Az oklevél keltje: 1007. június, ZIMMERMANN: *Papsturkunden* 2, Nr. 435.

⁹⁵ Péter 1004 és 1009 között volt hivatalban. A notarius és a scriniarius jegyző és az iratok őrzője volt a pápai kancelláriában.

⁹⁶ A források szerint csak egy frankfurti zsinat volt, DD H II. Nr. 174a.

⁹⁷ A forrásban 35 szerepel.

*tisztelettel fogadta az apostoli szék kiváltságlevelét, azt alázatos lélekkel egyhangúan dicsérte és aláírásával megerősítette.*⁹⁸

Az említett egyháztartományak a würzburgi egyházzal megváltoztatott határait pedig oklevélben rögzítették írásban, nehogy a későbbiekben vita vagy félreértés származzék ebből. Ezt először Henrik würzburgi püspök írta alá, majd pedig egyházának prépostjai és papjai, szám szerint kilencen.⁹⁹

Az itt nem közölt oklevél kelte 1008. május 7., kiadása DD H II. Nr. 174a

–[11.] (I,14) János aquileiai pátriárka¹⁰⁰ szintén szívből üdvözölte a kiváló király dicséretes tettetét és Krisztus iránti jámbor áhítatát, s örvendező levelet írt Henrik würzburgi püspöknek.

Az itt nem közölt oklevél kelte 1007, kiadásaira: Von Guttenberg: Regesten, nr. 74.

–[12.] (I,15) **Az itt nem közölt dokumentum II. Henrik oklevele (DD H II. Nr. + 154), amely azonban hamis, vö. Von Guttenberg: Regesten nr. 72.**

–[13.] (I,16) Nem csak a dicsőséges király életében, hanem sokkal inkább azután, hogy a halálból átlépett az életbe, szerencsés ültetvénye, azaz a bambergi egyház az isteni kegyelem esőcseppjeitől áztatva napról napra gyarapodott,¹⁰¹ a római anyaszentegyház jóvoltából nem egyszer a *jámbor bűnbánat emelőin*¹⁰² lakott jól és oltotta szomját, a királyi utódok kiváltságleveleinek tekintélye által örök időkre jelesen és szilárdan felemeltetvén. *III. Henrik király és hitvese, Ágnes*¹⁰³ az Úr születésének szent napján a császári áldást Suidgertől, a második bambergi püspöktől nyerte el,¹⁰⁴ akit III. Henrik király – miután az apostoli szék három bitorlóját illő módon és jogosan elűzte¹⁰⁵ – a 150. pápának tett meg és második Kelemennek nevezett el.¹⁰⁶ Azt, hogy [II. Kelemen pápa] mekkora szeretettel övezte első püspöki székhelyét, azt az apostoli széktől küldött kiváltságlevél kellően bizonyítja.

[Az itt nem közölt dokumentum II. Kelemen pápa levele, kelte 1047. szeptember 24., kiadásaira lásd Von Guttenberg: Regesten nr. 239.]

–[14.] (I,17) A jámbor emlékeztető Kelemen boldog távozását követően¹⁰⁷ *Damasus pápa, azaz Poppo, korábban brixeni püspök csak harminc napot ült a [trónon],*¹⁰⁸ amikor a fent említett III. Henrik császár választása IX. Leóra, vagyis Brúnóra esett,¹⁰⁹ aki a 152. pápaként lépett

⁹⁸ A forrásra DD H II. Nr. 143.

⁹⁹ Az oklevél szerint tizenheten írták alá.

¹⁰⁰ János aquileiai pátriárka (983/84–1019).

¹⁰¹ vö. Jóh 24,8; Zsolt 60,9; 95,2. Forrása: PAULUS DIACONUS: Vita Gregorii c. 20. In: *Patrologia Latina*, vol. 75. Ed.: MIGNE, J-P., 1862. col. 59.A.

¹⁰² vö. Iz 66,11

¹⁰³ Ágnes, III. Henrik császár felesége (megh. 1077).

¹⁰⁴ Suidger bambergi püspök (1040–1047).

¹⁰⁵ A Sutri zsinaton 1046. december 20-án. A mondat forrása: HEIMO von St. Jakob: De decursu temporum, c. 4. In: *Bibliotheca Rerum Germanicarum*, 5. Monumenta Bambergensia. Ed.: JAFFÉ, PHILIPPUS. Berolini, 1869. Apud Weidmannos, 537–552.

¹⁰⁶ II. Kelemen pápa (1046–1047), pontifikátusának kezdete 1046. december 24/25., Bambergben a katedrálisban tették el.

¹⁰⁷ 1047. október 9., azaz a halála után.

¹⁰⁸ II. Damáz/Damasus pápa (1048.7.17.—8.9), 1039-től brixeni püspök.

¹⁰⁹ Worms, 1048. december

trónra.¹¹⁰ A bambergi hely iránt érzett jóindulata jeleként az Apostoli széktől Hartviknak,¹¹¹ a harmadik püspöknek palliumot¹¹² küldött, s a következő levelet írta neki:¹¹³

Leó püspök, Isten szolgáinak szolgálója, Hartviknak, a bambergi egyház tiszteletreméltó püspökének az Úr Jézus Krisztusban örök üdvöt. Ha a juhok pásztorai nyájuk megóvásáért éjjel s nappal szívesen eltűrik a hideget-meleget,¹¹⁴ és mindig éberen jár körbe a tekintetük, hogy a nyájából nehogy egy is elkóborolva elpusztuljon vagy vadállatok által szétmarcangolva vesszen el, akkor mennyivel buzgóbban és gondosabban kell virrasztani nekünk, akiket a lelkek pásztorainak mondanak? Figyeljünk arra, hogy vállalt szolgálatunkat, az Úr bárányainak védelmezését ne hanyagoljuk el, nehogy az isteni ítélet napján a legfőbb pásztor előtt hanyagságunk miatt a gondatlanság vádjá sújtson le ránk, ezért már tiszteletreméltó hivatalunk révén is másoknál kiválóbbként ítéljenek meg minket. Az ünnepi istentiszteletek tartására elküldjük hát testvérségednek a palliumot, amely elődeidnek még sohasem adatott meg. Most elsőként neked engedjük ezt meg szeretett fiunk, Henrik császár kérésére, valamint elődöd, a jámbor emlékezetű Kelemen pápa úr tiszteletére,¹¹⁵ és első Henrik császár, az említett egyház igen kegyes építőjének emlékére. Évente három alkalommal engedélyezzük neked a viselését – tiszteletben tartva a mainzi egyház urának tekintélyét –, tudniillik a szent feltámadás napján, Péter és Pál apostolok születésnapján, valamint Szent Dénes ünnepnapján,¹¹⁶ mivel aznap üljük meg az említett Kelemen pápa úr évfordulóját, s ezt a szent napot apostoli tekintélyünkkel az egész püspökségben ünnepé tesszük meg. Ennek a ruhadarabnak a becsületét mértéktartó buzgalommal kell megőrizni, ezért arra biztatunk, hogy erényeid ékkövei hozzá illők legyenek, s Isten segítségével mindenki előtt feddhetetlennek tűnjél. Életed így zsinórmértékül szolgáljon fiaid előtt. Ha fiaid eltévednek, vezesd őket vissza, lássák meg életedben, amit követniük kell, s ha rátekintenek, az mindig hasznukra legyen, hogy Isten után a te érdemed legyen az, hogy helyesen éltek. A szívedet ne ragadják magukkal az éppen csábító kedvező dolgok, sem a kedvezőtlenek ne törjék le, hanem bárhogyan is legyen, a türelem erényével győzedelmeskedjünk felettük. Ne legyen nálad helye a gyűlöletnek, mértéktelen részrehajlásnak se engedjél. Légy könyörületes a szegények iránt, amennyire az erődből telik. Az elnyomottakat vedd védelmedbe, az elnyomókkal pedig kimért határozottsággal szállj szembe. Az igazság ellenében senkit se támogass, az igazukat keresőket pedig ne vessed meg. Az igazság megőrzésével tűnjél ki, hogy hatalmánál fogva a gazdagot soron kívül ne hallgasd meg, se a szegények ne veszítsék reményüket csekélységük miatt. Isten kegyelmével úgy éljél, ahogyan a szent olvasmány megparancsolja, mondván: A püspöknek azonban feddhetetlennek kell lennie.¹¹⁷ Mindezzel pedig üdvös módon tudsz élni, ha a szeretet lesz a mestered. Hogyha ezt követed, akkor a helyes útról nem fogsz letérni. Íme, testvéreink közül a legkedvesebb, sok egyéb között ezek a papság, ezek a pallium [szolgálatai]. Ha ezeket buzgón

¹¹⁰ Szent IX. Leó pápa (1049–1054).

¹¹¹ Hartvik (Hartwig), bambergi püspök (1047–1053).

¹¹² A pallium főpapi jelvény, fehér gyapjúszalag, melyet a vállra helyezve viselnek.

¹¹³ 1053. január 2., kiadásaira von GUTTENBERG: Regesten Nr. 260.

¹¹⁴ vö. Bár 2,25. A palliumot adományozó pápai okleveleknek sokban közös a szóhasználat, amely a régi Liber diurnus Romanorum pontificumra megy vissza.

¹¹⁵ II. Kelemen pápa.

¹¹⁶ Húsvét vasárnap, június 29 és október 9.

¹¹⁷ 1Tim 3,2

megtartod, ha kimutatod, hogy ezeket elfogadtad, belsődben is birtokolni fogod. Testvérségedet a Szentháromság övezze védelmező kegyelmével, s úgy vezéreljen minket a maga útján, hogy az evilági keserűség után legott kiérdemeljük az örök boldogságot.

Kelt január nónája előtt három nappal,¹¹⁸ IX. Leó pápa úr negyedik évében, a hatodik indikcióban.

-[15.] (I,18) Ugyanez az apostoli főpap Henrik császár¹¹⁹ meghívására a teuton vidékekre érkezvén Regensburgba jött és *Szent Wolfgangot, a város püspökét felemelte sírjából.*¹²⁰ *In-nen Bambergbe* ment át a császárral,¹²¹ s a hely kiváltságleveleit kancellárjával, Frigyes-sel,¹²² későbbi utódával átnéztette, és a császár és nép színe előtt felolvastatta, valamint tekintélyével megerősítette. Ennek a kétségbevonhatatlan megerősítésnek a leírása a következő:

Az itt nem közölt oklevél kelte 1052. október 18, Tribur. Kiadásaira Von Guttenberg: Regesten, nr. 258.

-[16.] (I,19) Hasonlóképpen az említett *III. Henrik király, Konrád császár fia, akit még atyja életében királlyá választottak*, megkoronázásának 12., uralkodásának első évében az alább csatolt kiváltságlevelet íratatta a bambergi püspökség megerősítésére az akkor még élő Eberhard, a szék első püspöke számára.¹²³

Az itt nem közölt oklevél kelte 1039. július 10. Kiadása: DD H. III. Nr. 3.

-7. [17.] (I,20) *A király testvére volt Brúnó,¹²⁴ az augsburgi szék püspöke, aki megirigylve testvére szerencsés tetteit, ellenségeskedésével számtalan jogtalanságot okozott neki, amennyi csak tőle kitellett. És amikor saját maga nem tudta ezt megtenni, más elkövetőkkel állt össze, vagy másokat biztatott fel erre, csalárd módon ösztönözve őket. Henrik nemcsak hogy nem vett elégtételt testvérén, hanem a testvéri szeretettől¹²⁵ vezérelve, mindezt eltitkolva és békésen tűrve azon igyekezett, hogy őt a jóval győzze le.*¹²⁶

-8. [18.] (I,21) Az Isten iránti páratlan bőkezűsége és nagylelkűsége tetteiből világosan ki-derül mind a bambergi egyházban, mint pedig sok más helyen. Csak azért választotta Istent egyedüli örökösének, hogy méltó legyen az örökkévalóság örökségéből való részesedésre. Vér szerinti fiai ugyanis nem voltak, és ilyenben nem is reménykedett, mivel azt, akit feleségének tekintettek, *Kunigundát, sosem ismerte meg, s bizonyos, hogy csak mintegy nővéreként sze-rette.*¹²⁷ Azt, hogy ez miként vált ismertté, mindnyájunk épülésére nem hallgathatom el, hogy tanuljunk az önmegtartóztatás példáiból, és az isteni titkok csodálatától nyerjünk biztatást,

¹¹⁸ Nonae: a 31 napos hónapokban a hónap 7., egyéb hónapokban az 5. napja.

¹¹⁹ III. Henrik (1039–1056). Fejezet forrása FRUTOLF: Anni Heinrici secundi, p. 66.

¹²⁰ 1052. július. Felemelés (elevatio): az ereklyék kiemelése a sírból és nyilvános tiszteletre helyezése.

¹²¹ 1052. október 18.

¹²² Lotaringiai Frigyes, később IX. (X.) István pápa (1057–1058).

¹²³ III. Henriket 1028. április 14-én avatták társkirállyá Aachenben, vö. FRUTOLF: Anni Heinrici secundi, p.62. Eberhard I., bambergi püspök (1007–1040).

¹²⁴ Brúnó augsburgi püspök (1006–1029), Szt. István udvarában is megfordult, magyarországi útjának emlékét meg-örizte II. Henrik Adalbold-féle életírása.

¹²⁵ IKor 1,4

¹²⁶ Róm 12,21. A fejezet forrása: FRUTOLF: Anni Heinrici secundi, p. 50.

¹²⁷ Forrás: FRUTOLF: Anni Heinrici secundi, p. 48. Kunigunda, II. Henrik császár felesége (megh. 1033), III. Ince pápa 1200-ban avatta szentté.

megértve, hogy az Isten szeretőknek minden javukra válik.¹²⁸ Ekkora és oly számos jótett mellől a kísértés sem maradhatott távol. Amikor a minden jótetre irigy ördög, képtelen volt sebet ejteni a *szeplőtelen házasságon*,¹²⁹ azt irigy féltékenységgel¹³⁰ gondolta beszennyezni, hogy legalább a jóhírére ejtsen foltot annak [ti. Kunigundának], akin a csábítással nem tudott sebet ejteni. Az ördög mesterkedése folytán a bűn árnyéka vetült arra, aki nem ismerte meg a csábítás gyalázatát. Mivel azonban érzéketlen az, aki nem törődik a jóhírével, hogy tisztázza magát, forró ekevasakat választott magának bírójául, amit kegyetlenségénél fogva nyilvánvalóan csak az emberek találhattak ki.¹³¹ És amikor Isten kedveltjét elvezették erre a próbára, *mint a juhót, amelyt leölni visznek*,¹³² felsóhajtott és így szólt: „Úristen, ég és föld teremője, ki a vesék és szívek vizsgálója vagy, szolgálts nekem igazságot és ments meg¹³³ engem! Téged hívlak tanúmnak és bírámnak,¹³⁴ hogy sem a jelenlévő Henriket, sem más férfit testi kapcsolatban soha nem ismertem meg.¹³⁵ E szavak után valamennyi jelenlévő döbbenetére és könnyei között meztelen lábbal rálépett a forró ekevasakra, s biztonságban átmént azokon anélkül, hogy megperzselődött volna. A mindenható Isten így őrizte meg a tiszta szeretet kötelékét,¹³⁶ bizonyította ártatlanságát, és vette védelmébe alázatos tisztaságát.

-9. [19.] (I,22) Eközben a legboldogabb fejedelem dicsősége egye csak gyarapodott, és vele együtt az isteni kegyelem is.¹³⁷ *Nem hanyatlott le pajzsa a háborúban, és lándzsája sem maradt alul.*¹³⁸ A görögöktől visszaszerezte a Római Birodalomnak az általuk régóta birtokolt Apuliát, és e provincia élére Izmaelt¹³⁹ tette meg hercegnek. Ő később Bambergben halálozott el, és a nagyobb monostor káptalantermében eltemetve nyugszik az Úrban. Megalapította a beneventói monostort, és azt mindenféle ékességgel gazdagította.¹⁴⁰

-10. [20.] (I,23) Miután átutazott Apulia városain,¹⁴¹ és mindazt, ami a királysági hasznára és méltóságára válhat, a legbölcsebben rendezte el, vesekőtől kezdett szenvedni. A szent férfiú a betegséget oly türelemmel viselte, hogy testi szenvedését Istentől alázatossága megőrzésére kapott [jelként] fogta fel, és a kórság korbácsában az atyai szeretet biztos jelét látta. Noha rendelt magának gyógyító keneteket, mégis a legválogatottabb gyógyszerek sem tudták teljesen

¹²⁸ Róm 8,28

¹²⁹ Zsid 13,4

¹³⁰ Vö. Szám 5,14

¹³¹ Az istenítélet isteni eredetének kétségbevonására hasonló értelmezését nyújt AGOBARD DE LYON: *De divinis sententiis contra iudicium Dei*, c. 2. In: *Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis*, Vol. 52. Ed.: ACKER, L. VAN, Turnholt, 1981. Brepols, 32.

¹³² Iz 53,7

¹³³ Zsolt 118,154; Zsolt 58,2

¹³⁴ Vö. Jer 29, 23; 2Kor 1,23

¹³⁵ Vö. Annales Palidenses auctore Theodoro monacho. In: *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptorum, vol. 16, Ed.: PERTZ, GEORGIUS HEINRICUS, Hannoverae, 1859. Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, 48–98.

¹³⁶ Magni Aurelii CASSIODORUS: *Expositio Psalmorum*, Ps. 44. In: *Corpus Christianorum Series Latina*, vol. 97. Ed.: ADRIAEN, MARC, Turnhout, 1958. Brepols. 414.

¹³⁷ Vö. Lk 2,40

¹³⁸ Vö. 2Kir 1,26, Antiphona „Doleo super te...” (Kisdi Klára azonosítása)

¹³⁹ Ismahel/Melos, 1020. április 23-án temették el.

¹⁴⁰ 1022-en tartózkodott Beneventóban, de alapításról nem tudni.

¹⁴¹ 1022 nyara.

meggyógyítani. A fájdalomtól elgyötörtén ment fel a cassinói hegyre,¹⁴² hogy Boldog Benedek¹⁴³ és Szent Skolasztika¹⁴⁴ közbenjárására gyógyulást kérjen az Úrtól. Amikor odalépett a helyhez, ahol a szentek ereklyéit őrizték, a Magasságos tekintete előtt feltárta lelkét, és a szentek, vagyis Benedek és Skolasztika segítségével [bizakodva] könyörgésekkel és könnyek között kérte az Urat, hogy állítsa helyre testi és lelki egészségét. Beteljesedett, amit a próféta mond: „*Kerestem az Urat és ő meghallgatott, és minden szorongatásból kimentett engem*”,¹⁴⁵ ugyanis kért és meghallgatást talált, kitaróan kopogtatott a könyörületesség ajtaján és bebocsátatott.¹⁴⁶ Közben a király azon kezdett gondolkodni, ami Szent Benedek translációjáról a fülébe jutott, mert mondták, hogy ereklyéit titkon elragadták és áthozták egy másik helyre,¹⁴⁷ ezért szent férfiú kételkedni kezdett a [szent itteni] testi jelenlétében.

-11. [21.] (1,24) Könyörgése végeztével Isten embere a betegháza vonult, megfáradva és erőtlenül az ágyra rogyott. Álomba merülve látta, amint Szent Benedek hozzá lép, kezében orvosi műtéthez alkalmas vágóeszközt tartva. Így szólott hozzá: „Amiért bízál az Istenben és szentjeiben, íme, elküldött az Isten, hogy az orvoslásom szabadítson meg a betegségedtől.”¹⁴⁸ Íme, akinek a csontjairól úgy gondoltad, hogy lopva vitték el, jelenlétemet most neked megmutatom, és az igazság bizonyosságként szenvedéseidet meggyógyítom.” Ezeket mondván, a kezében tartott orvosi késsel felnyitotta testének azt a részét, ahol a kő lapult. Óvatosan kivette a követ, a nyitott sebet azonnal beforrasztotta és meggyógyította, a kivett követ pedig az alvó király kezébe helyezte. Miután ez megtörtént, a keresztény király felébredt, és meghányva-vetve magában, amit vele Krisztus hitvallója tett, nézván a kezében tartott követ, magához hívta udvaroncait, akik királyhoz illően mindig kísérték, és így szólott hozzájuk: „Hívjátok hozzám királyságom főpapjait és fejedelmait, hogy megismerjék és lássák az Isten csodáit, amelyet elmondhatatlan könyörületességével és mérhetetlen hatalmával bennem véghez vitt.” Ezek a király parancsát nagy sebesen kézbesítették a fejedelmekhez, akiket aztán odakísértek a királyhoz. Miután kölcsönösen üdvözölték egymást, így szólt hozzájuk: „Testvéreim és harcostársaim, dicsérjétek velem együtt az Urat, és áldjuk a nevét, mivel nagy az Úr és dicséretre méltó, nagysága mérhetetlen.”¹⁴⁹ Ő maga az, aki lesújt és gyógyulást hoz, megostorozza a bűnösöket és megkönyörül a bűnbánókon. Az egyiket megalázza, a másikat felemeli, mert serleg van az Úr kezében, tele van habzó borral, mámorító borral.”¹⁵⁰ Én, aki tegnap még halálomon voltam, az Isten könyörületessége által ma gyógyultán lépek a színetek elé, és a halál tövisét, amelyet tegnap még a testembe zárva hordtam, ma nektek jól láthatóan közszemlére teszem.” Ezeket elmondván megmutatta a követ, amelyet a kezében tartott, és megmutatta a beforradt sebet, s egész

¹⁴² Monte Cassino, vö. *Chronica monasterii Casinensis* 247–251. (lib. II, cap. 43.)

¹⁴³ Nursiai Szt. Benedek, a bencés rend alapítója (megh. 543/547 körül).

¹⁴⁴ Szt. Skolasztika (megh. 547 körül), Nursiai Benedek ikertestvére, egy szerzetesi közösséget vezetett Szent Benedek Monte Cassinói kolostora közelében.

¹⁴⁵ Zsolt 33,5

¹⁴⁶ vö. ApCsel 12,16

¹⁴⁷ A Loire menti Fleury monostora is magáénak tudta Benedek ereklyéit. Ereklyéinek Monte Cassinóból való átvitelét ott július 11-én ünnepelték.

¹⁴⁸ Vö. *Chronica monasterii Casinensis*, 247–251. (lib. II, cap. 43.)

¹⁴⁹ Zsolt 144,3

¹⁵⁰ vö. Jób 5,18, Ps. Hieronymus, *Breviarium in Psalmos* (Ps. 49.) In: *Patrologia Latina*, vol. 26. Ed. Migne, J-P., Parisiis, 1845. col. 969.; Sir 12,3; Zsolt. 74,8

hallgatóságának sorjában mindent elmesélt, ami csak Szent Benedek révén vele megesett. Azok elcsodálkoztak, látván és meghallgatván *Isten* hihetetlennek tűnő csodáit.¹⁵¹ Áldották az Istent, és örvendezve hosszasan dicséretet énekeltek a király gyógyulásáról. Majd a király ismét hozzánk fordult:¹⁵² „Milyen cselekedettel vagy ajándékkal tudnánk kifejezni hálánkat orvosunknak, Benedekünknek, ami méltó ekkora jótéteményhez? És azok mindnyájan úgy ítélték meg, hogy ő méltó a király bőkezűsége. A király pedig a fejedelmei tanácsára temérdek földet, aranyat, ezüstöt és számtalan drágaságot adományozott Szent Benedek egyházának.¹⁵³ Búcsút vett az egyház élén álló testvérektől, és a cassinói hegyről vidáman és gyógyultan távozott. Attól az időtől kezdve különleges tisztelettel és szeretettel törekedett szolgálni Szent Benedeknek és az összes szerzetesi hivatást követőnek, s az egyházi javak gyarapításának és megővésének jóságos és elkötelezett atyai [védelmezője] lett. Erről feljegyzések találhatók a cassinói hegyen, hogy kortársaink is megőrizték emlékezetükben Isten csodáit, és a jövőbeliek se feledkezzenek meg róluk az idő múltával.

-12. [22.] (I,25) Ezután útra kelve Rómába ment,¹⁵⁴ ahol Benedek pápa kedvesen és tisztelettel fogadta, a király pedig elbeszélte mindazt a könyörületességet és jótéteményt, amelyben az Úr Szent Benedek által részesítette.¹⁵⁵ Benedek pápa pedig hálát adott az Úrnak minden jótéteményéért, a király és egész istenfélő népe üdvéért a *dicséret áldozatát*¹⁵⁶ mutatta be. Ebben az időben,¹⁵⁷ miként már mondtuk, a szent király Bamberg birtokát minden tartozékával együtt átadta Szent Péternek, és annak védelmét egyszer s mindenkorra az apostoli főpapra bízta. És ennek a megegyezésnek az emlékezetére a római főpapnak minden évben egy felszerszámozott fehér lovat rendelt adni.¹⁵⁸ A pápa úrnál alázattal és áhítattal elérte, hogy az elmenjen Alemanniába, és meglátogassa az újonnan alapított bambergi birtokot. Ami meg is történt.

Első szerkesztés 12. fejezet

Ugyanis a következő év áprilisában [a pápa] Alemanniába érkezett,¹⁵⁹ a vidék összes városát meglátogatta, és egy megbeszélt időpontban Bambergbe ért, ahol a boldog császár és az összes fejedelem fényes fogadtatásban részesítette.¹⁶⁰ Május kalendéja előtt nyolc nappal szentelte fel a Szent Istvánnak ajánlott bazilikát, és értékes ajándékokkal gazdagította,¹⁶¹ amelyeket mindmáig itt őriznek. Ott 40 püspök társaságában mondott mise során, a fejedelmek egyhangú beleegyezésével a püspökséget minden világi hatalom alól kivette, és mindazt, ami a főpapi méltóságával és annak javával összhangban van, jelenlétének tekintélyével és kiváltságlevelének tanúságával, valamint kihirdetés erejével megerősítette.¹⁶²

¹⁵¹ 4Ezd 2,48

¹⁵² Vö. *Chronica monasterii Casinensis*, 247–251. (lib. II, cap. 43.)

¹⁵³ Monte Cassinónak kiállított oklevelek DD H II. 287, 400, 465, 466, 474, 482, 508, az 1014 é 1024-es évek között.

¹⁵⁴ 1022

¹⁵⁵ 1022. július eleje.

¹⁵⁶ Vö. Tób 8,19 stb.

¹⁵⁷ A szerző itt visszatér VIII. Benedek pápa 1020. áprilisi bambergi látogatására.

¹⁵⁸ vö. DD H II. 427, és a legendában 6. [6].

¹⁵⁹ 1020. március vége-április eleje.

¹⁶⁰ 1020. április 14.

¹⁶¹ 1020. április 24.

¹⁶² Oklevele 1020. május 1, Fulda, vö. Von GUTTENBERG: Regesten nr. 161.

Második szerkesztés [22] fejezet

Ugyanis a következő év áprilisában a [pápa] Alemanniába érkezett, a vidék összes városát meglátogatta, és egy megbeszélte időpontban Bambergbe való utazásáról döntött. A nagyhét ötödik napján,¹⁶³ a hatodik órában, szent főpapi öltözetet viselve érkezett meg, ahogyan az aznapi ünnepi szertartás megtartására indult. A boldog császár és a jelenlévő összes fejedelem fényes fogadtatásban részesítette az egész klérus és nép elmondhatatlan ujjongása közepette. Hogy pedig a ritka, de várva várt vendég érkezésekor Istenünknek kedves és illő üdvözlés hangozzék el, a királyok legbölcsebbike a bevonulásának *útvonalához négy zsoltározó kórust* illően rendelt. Az *egyiket a folyó túlsópartjára*, a *másikat az innensőre*, a harmadikat a város kapuja elé, a negyediket a *templom átriumába*, ahol elsőként maga a király nyújtotta kezét a pápa felé, és vezette be az Úr házába, majd isteni himnuszok *édesen zengő* hangja mellett ültette le a *püspöki trónusra*.

E szent nap *előírt szertartását* az apostoli főpap *12 püspök társaságában* a legnagyobb áhítattal mutatta be, miként a rákövetkező napokon is.¹⁶⁴ Húsvét szent vasárnapján,¹⁶⁵ amikor a *hajnali zsolozsmában az első olvasmányt az aquileiai pátriárka*,¹⁶⁶ a *másodikat a ravennai érsek*,¹⁶⁷ a *harmadikat maga az apostoli [főpap] olvasta*. Az ünnepi körmenetet a legnagyobb díszben és méltósággal tartották meg, ahogy a *szent istentiszteletek ünnepélyességében az apostoli méltósághoz és a császár bőkezűségéhez illett*. Ki ne ítélné úgy, hogy ennek a hittel teli s a mi vidékünkön páratlan ünnepségnek a bambergi egyház minden fia emlékeztetésében örökre meg kellene maradnia, és emlékét századok múltán sem [illene] feledni?¹⁶⁸

A második szerkesztés [23.] és [24.] fejezete

–[23.] (I, 26) Ezekben a napokban május kalendéja előtt nyolc nappal szentelte fel a Szent Istvánnak ajánlott bazilikát a tiszteletreméltó pápa, és értékes ajándékokkal gazdagította, amelyeket mindmáig itt őriznek. Ott a 72 püspök társaságában mondott mise során, a fejedelmek egyhangú beleegyezésével a püspökséget minden világi hatalom alól kivette, és mindazt, ami a főpapi méltóságával és annak javával összhangban van, jelenlétének tekintélyével és kiváltság-szavának tanúságával, valamint kihirdetés erejével megerősítette.

Ennek a kiváltságlevélnek a megerősítése a következő:

A nem közölt oklevél kelte 1013. január 21. Az oklevélre lásd Zimmermann, Papsturkunden 2., nr. 478.

–[24.] (I,27) Benedek pápa levelet írt Eberhardnak, a bambergi egyház első püspökének püspöki megerősítéséről a következő módon:

A nem közölt oklevél kelte 1020. május 1., Fulda. Az oklevélre lásd Zimmermann, Papsturkunden 2., nr. 528.

Következik az első szerkesztés 13. fejezete és annak átdolgozása, a második szerkesztés [25.] fejezete

¹⁶³ Nagycsütörtökön, április 14-én, hatodik óra, azaz a déli imaóra.

¹⁶⁴ Április 15–16.

¹⁶⁵ Április 17.

¹⁶⁶ Poppo aquiliei pátriárka (1019/20–1042).

¹⁶⁷ Heribert ravennai érsek (1020–1027).

¹⁶⁸ A fejezet forrása BEBO: Epistula ad Heinricum II. In: *Bibliotheca Rerum Germanicarum*, 5. Monumenta Bambergensia. Ed.: JAFFÉ, PHILIPPUS. Berolini, 1869. Apud Weidmannos, 492-től.

-13. Miután a szent férfiú mindent megkapott a pápától, amit csak kért, átkelt az Appennin Alpokon, és seregét felosztatva¹⁶⁹ néhány szolgálójával Cluny birtokára ment, hogy ott imádkozzon, valamint hogy annak a helynek a szerzetesi életéről és helyzetéről sok mindent megtudjon. Ott, miután a hit és szentség számtalan jelének lett tanúja, a Szentlélek tüzetől fellelkesülve drágakövekkel ékes aranykoronáját a Szent Péter székfoglalásának miséjén felajánlotta,¹⁷⁰ és a szerzetesek közösségéhez csatlakozva nagy alázattal és bűnbánattal imádságaikba ajánlotta magát. Szükségeik fedezésére pedig Elzászban kiváló birtokokat adott a [szerzetes] közösségnek.¹⁷¹

-[25.]

Hogy visszatérjünk oda, ahonnan nemrég elkalandoztunk, miután a szent férfiú Rómában mindent megkapott a pápától, amit csak kért, átkelt az Appennin Alpokon, és seregét felosztatva néhány szolgálójával Cluny birtokára ment, hogy ott imádkozzon, valamint hogy annak a helynek a szerzetesi életéről és helyzetéről sok mindent megtudjon. Ott, miután a hit és szentség számtalan jelének lett tanúja, a Szentlélek tüzetől fellelkesülve drágakövekkel ékes aranykoronáját a Szent Péter székfoglalásának ajánlott misén felajánlotta,¹⁷² és a szerzetesek közösségéhez csatlakozva nagy alázattal és bűnbánattal imádságaikba ajánlotta magát. Szükségeik fedezésére pedig Elzászban kiváló birtokokat adott a [szerzetes] közösségnek.

-14. [26.] (I,29) Ezután útra kelve Liège-t és Triert érintette, ahol az Istent szolgáló gyülekezeteket gazdag adományban és földbirtokokban részesítette. És csoda, hogy Isten embere, aki az egyház javára és saját lelke üdvéért ekkora szorgalommal buzgólkodott, a királysága gyarapítását a legkevésbé sem hanyagolta el. Sőt, királysága határait vérontás nélkül, jámborán és bölcsen kitolta, a császári méltóságot dicsőséggel és becsülettel gyarapította és ékítette. Bohémiát legyőzte és alávetette, Burgundiát ismét hatalma alá vonta,¹⁷³ Pannóniát pedig a katolikus hit és a Római Birodalom uralma alatt egyesítette. Miközben több nép legyőzője volt, a magyarok apostola lett.

-15. [27.] (I,30) Mivel pedig addig mindnyájan hitetlenek voltak, Henrik császár a katolikus hit megvallására vezette őket.¹⁷⁴ És hogy ez könnyebben történjék, testvérét, Gizellát István királlyal házasság révén kötötte össze, miként az apostol mondja: „*A hitetlen férjet megszenteli hívő felesége, és a hitetlen asszonyt megszenteli hívő férje.*”¹⁷⁵ Így István király megkeresztelkedésével egész Pannónia elfogadta az élet ígését, és a dolgok meglepő fordulatával apostoli királyai révén [Pannónia] az egyetemes Szentegyház kebelébe fogadtatott. Ó, milyen nagyszerű az apostolkodás ilyen szövetsége, mennyire megbecsülésre és tiszteleltre méltó mindkettőjük szentsége, akik révén oly sokan üdvözültek és megszentelődtek. A magyarok említett királya ugyanis istenfő volt, *Istennek szentelte magát, és később sem tartózkodott a jócselekedetektől, amit az isteni kegyesség halála után sírjánál nyilvánvaló jelekkel és csodákkal bizonyított.*¹⁷⁶

¹⁶⁹ 1022-re azonos megfogalmazással a Quedlinburgi Évkönyvben találkozunk. Annales Quedlinburgenses, p. 88.

¹⁷⁰ Vö. az ajándékokra ADÉMAR DE CHABANNES: *Chronique*. Ed.: CHAVANON, JULES. Paris, 1897. 160. (Lib. III, cap. 37.); JOTSALD: *Vita des Abtes Odilo*, 162. (Lib. I. cap.8.). Szt. Péter székfoglalásának ünnepe: február 22.

¹⁷¹ Oklevelekkel igazolhatóan valóban megtörténtek.

¹⁷² A Clunyben tett látogatás valószínű időpontja 1022. július 23 és november 3. közé eshetett.

¹⁷³ Vö. a következő 16. [28.] fejezettel, és FRUTOLF: Anni Heinrici Secundi, 48, és Carmina Cantabrigiensia, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum*, vol. 40. Ed.: STECKER, KARL. 1926. 27.

¹⁷⁴ vö. FRUTOLF: Anni Heinrici secundi, p. 50.

¹⁷⁵ 1Kor 7,1.

¹⁷⁶ Forrása: FRUTOLF: Anni Heinrici secundi, p. 50.

-16. [28.] A burgundok feletti győzelme sem evilági, hanem isteni volt.¹⁷⁷ Azok ugyanis a harcban igen gyakorlott emberek révén fegyverekkel és mindenféle harci eszközzel szerelkeztek fel, [mégis] fegyvereiket eldobva nem is emberektől való félelmükben, hanem isteni intésre békefeltételeket kérve *nyújtották jobbjukat*,¹⁷⁸ és a királyi jelvényeket az Úr szenvedésének a szegéről nevezetes lándzsával gyarapították.¹⁷⁹ Mert amint korábban az Úr Boldog Márton hitvalló érdemeinek elismeréseként adta meg egy háború békés kimenetelét,¹⁸⁰ úgy most szolgálja érdemeit ismerte el azzal, hogy hasonló erejűnek mutatni méltóztatott. [Henriket] a dicső szentekhez tette hasonlóvá, és miként Mózes inkább imáival, semmint fegyverrel győzedelmeskedett,¹⁸¹ úgy a dicsőséges vezér összes háborúját az igazság fegyverzetében fejezte be, és a győzelmet mindig gyász nélkül és vértelenül szerezte meg.

-17. [29.] (I,32) Végül – miután dicsőségesen megküzdött az evilági gondokkal, *s tett arról, hogy jóhíre* [édes] *illatként közel s távol mindent betöltsön, szeretett helyét további monostorokkal gazdagította, ékesítette, és gondját viselve a tökélyre vezette*¹⁸² – az Úr elszólította őt a test kalodájából, hogy *elnyerje a hervadhatatlan koronát*.¹⁸³ Amikor érezte, hogy közeleg a halála napja, magához hívta a boldog Kunigunda császárné szüleit és rokonait királyságának számtalan előkelőjével együtt, és kezét ráhelyezve a következő emlékezetes szavakkal adta át nekik felségét: „Íme, őt – szolt – akit ti vagy még inkább Krisztus reám bízott, magának Krisztus Urunknak és nektek szűzen adom vissza.”

-18. [30.] (I,33) Halála fölött, miközben a föld siratta, az ég ujjongott, miként azt az Úr könyöröletesen megmutatta. Pontosan a halála órájában ugyanis – amint mondják – Isten egyik pusztában időző szolgájának emberi alakban megjelent az ördög.¹⁸⁴ Azt Isten embere a szellemek megítélésének [adományával] azonnal felismerte, és így szólt hozzá: „Hová mész?” Mire a másik ezt válaszolta: „A fejedelem temetésére megyek.” Mire az első így szólt: „Menjél, végezd be a feladatodat, amennyire az Úr ezt megengedi, de az élő Istenre esküdj meg, hogy miután elvégezted, visszatérsz hozzám, hogy a dolog kimenetelét megtudjam. Kisvártatva visszatért az ördög, sóhajtózva állt meg Isten szolgája előtt, és panaszos hangon jajveszékelve így szólt: „Jaj! Jaj! becsaptak bennünket, hiába dolgoztunk, távozni kellett, minthogy az Isten angyalai megzavartak bennünket. Mindenfelől angyali szellemek csatlakoztak hozzánk és mérlegre helyezték az igaz lélek érdemeit. A bűnök kötegeinek súlya már-már a mi javunkra döntött, amikor váratlanul egy megégett alak toppant be,¹⁸⁵ és a jobb oldali serpenyőt megterhelte egy arany edénnyel. Csodák csodájára a mi oldalunkkal szemben annyira lenyomta, hogy az edény a földre zuhant, s az ütődés helye nyomot hagyott rajta. Így a győztes angyalok a tőlünk elragadott lelket

¹⁷⁷ A német–burgundi kapcsolatok kiemelkedő eseménye az volt, hogy III. Rudolf burgund király és II. Henrik 1016-ban örökösödési szerződést kötött.

¹⁷⁸ Gal 2,9

¹⁷⁹ A Szent Lándzsát még I. Henrik német király szerezte meg.

¹⁸⁰ vö. Sulpicius Severus: *Vita Martini*, cap. 4., In: Sulpice Sévère, *Vie de Saint Martin*. Ed.: Fontaine, Jacques, Sources Chrétienne, vol. 133, 1967, 260.

¹⁸¹ vö. Kiv 5,13.

¹⁸² 1Pt 5,4

¹⁸³ Forrás: Frutolf: Anni Heinrici Secundi, p. 50.

¹⁸⁴ vö. Chronica monasterii Casiensis, 254–256. (lib. II, cap. 47.)

¹⁸⁵ Utalás Szt. Lőrinc mártíromságára és attribútumára, a rostélyra.

a maguk seregébe vitték.”¹⁸⁶ És még ha erről úgy hallunk is, mint ami test szerint megtörtént, a lelki erények beteljesüléseként kell értelmezni. A szellemi dolgok ugyanis test szerinti képekben jelennek meg, és ha kívülről ez vagy az történik is vagy hangzik el, egy másik a belső történetet jeleníti meg.¹⁸⁷ Isten említett és még sűrűn említendő szolgája az arany kelyhet Isten dicsőségére és Szent Lőrinc mártír emlékezetére adta a merseburgi egyháznak, és az ő különleges pártfogása segítette meg az Isten színe előtt, sőt, úgy hisszük, hogy ez mentette meg halálának órájában. Úgy véljük, minden tiszteletre és csodálatra méltó az [eset], hogy bár a kelyhet abban az órában biztos helyen elzárva tartották, mégis megőrizte az említett ütdésnek kitapintható nyomát.

-19. [31.] (I,34) Érdemesnek tartjuk, hogy az utódok emlékezetébe idézzük, amit erről a kehelyről egyházi emberek hiteles elbeszélésből hallottunk. Ugyanis megesett Krisztus említett hitvallójával, Henrikkel, aki országos teendők intézésére Merseburgba érkezett, hogy egy napon Szent Lőrinc oltáránál nagy figyelemmel hallgatta a misét, majd a mise végén szokása szerint meg akarta inni azt a folyadékot, amivel a kelyhet kiöblítették, de királysága fontos ügyeinek közbejötté miatt a szent férfiú akkor nem tudta beteljesíteni szándékát. Magához hívta hát a templom szolgáját arra kérve, hogy a kelyhet az öblítőlével együtt egy tiszta helyen helyezze el, és nagy gonddal őrizze, míg majd ő [teendőitől] megszabadulva alkalmas időt és helyet talál a folyadék elfogyasztására. A megszorodott ügyek és tanácskozások miatt a boldog férfiú aznap nem tudta szabaddá tenni magát. Másnap azonban a matutinum¹⁸⁸ után néhány titkárával titkon belépett a monostorba. Hosszas térdhajtások és könnyek áradása közepette imádkozott az Istenhez, majd magához hívva a szolgát, megparancsolta, hogy hozzák elő a kelyhet a folyadékkal együtt. Miután odahozták és leemelték a fedelét, a folyadékot átváltozva, valódi vér formájában találták. Az a csodatett tüstént tudomására jutott minden jelenlévőnek, s az egyház Isten dicséretére és hitvallójának dicsőségére egyszer s mindenkorra egyhangúlag hirdetni fogja utódainak. Tanuljátok hát meg, *evilág gazdagjai, hogy úgy szerezzetek magatoknak barátokat a hamis mammonból, hogyha az majd elfogy, befogadjanak benneteket az örök hajlékokba.*¹⁸⁹ Nem illő, hogy az emberi nyelv elhallgassa e dicsőséges fejedelemnek és boldog atyának a dicséretét, akinek halálakor az ég ujjongott, miközben az angyalok győzedelmeskedtek.

-20. [32] (I,35) Miután pedig Isten boldog szolgája királyságának 24., életének 52., császárságának 11 évében meghalt,¹⁹⁰ testét tisztességgel eltemették Bambergben, Boldog Péter és Pál egyházában, az Úr számos csoda erejével tette dicsőségessé.

-21. [33] (II.1) *Az Úr megtestesülésének 1025, a Város alapításának 1776. esztendejében Konrád, az ország előkelőinek egyike – aki korábban lázadóként dacolt a királysággal s a fejedelmek ellenezték megválasztását – Aribó mainzi érsek és Eberhard bambergi főpap¹⁹¹ támogatásával Augustustól a sorban 85-ként mégis megszerezte a királyságot, és 15 esztendőn át uralkodott.*¹⁹² A királyi trónusra Brúnó augsburgi püspök tanácsára emelték, aki Henrik császár

¹⁸⁶ vö. Lk 16,22

¹⁸⁷ vö. AUGUSTINUS: De Genesi ad litteram 12,12. (AUGUSTINUS: De Genesi ad litteram. *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, vol. 28. Ed.: JOSEPHUS, PRAGAE, Vindobonae, Lipsiae, 1894. 395.)

¹⁸⁸ A zsoltosma éjszakai, kora hajnali része.

¹⁸⁹ 1Tim 6,17 és Lk 16,9

¹⁹⁰ A császár 1024. július 13-án, Gronében (ma Göttingen városrésze) halt meg, vö. FRUTOLF: Anni Heinrici secundi, p. 50.

¹⁹¹ Aribó, mainzi érsek (1021–1031).

¹⁹² II. Konrád császár (1024–1039).

testvéreként – amint előbb említettük¹⁹³ – mindig is irigyelte annak sikeres cselekedeteit, és a bambergi püspökség tönkretételét forgatta elméjében. Ugyanis Brúnó püspök megígérte Gizella királynénak,¹⁹⁴ hogy az örökség jogán őt illető birtokokat fiának, Henriknek fogja átadni. Meg is állapodtak a találkozó helyében és időpontjában, hogy a dolgot elrendezzék. A e napot megelőző éjjelen, amikor ezt nyilvánosságra akarták hozni, Eberhard püspök titkon az említett Brúnó püspök hálószobájába lépett, leült az ágyához, s erről az [ügyről] sokáig izgatottan tárgyalt vele: intette, kérlete, felidézte testvére emlékét. Majd miután az éjszaka nagy részének múltával visszavonult, a hallottak nyomán feldúlt püspök egy nyomasztó álmot látott. Megjelent neki testvére, Henrik császár, aki odalépett ágyához és panaszkodott, hogy arcát elcsúfították, szakálla egy részét kitepték. Az ezen elámuló és csodálkozó testvére kérdésére, hogy vajon ki vetemedett ilyen vakmerő tette ellene, így válaszolt: „Te magad cselekedtél így, aki engem és Isten szentjeit, akiket az Istentől nekem juttatott javakkal gyarapítottam, kisémmizni szándékoztál. Óvakodj az ilyen vakmerőségtől, nehogy nagy szerencsétlenséggel fizessél meg értük.” Erre amaz felriadt, és a látomástól igencsak megrettenvén tagjain a páni félelem és rettegés lett úrrá. Reggelre kelvén nem is érkezett meg az előkelők tanácskozására, bár sokat vártak rá, s a fia miatt aggódó királyné a hozzá küldött követek által hevesen kérlete, hogy eljőve teljesítse a megígérteket. Ő azonban erősködött, hogy annyira beteg lett, hogy az ágyból sem tud felkelni, sem a lábát nem tudja megmozdítani. Amikor kérték, hogy engedje magát ágyastul a gyűlésbe szállíttatni, hogy így ígéretének eleget tehessen, kerek-perec megtagadta, és fennhangon kijelentette, hogy vétkezett Isten, a szentjei és saját testvére ellen.¹⁹⁵ Így tehát az isteni kegyesség – nehogy a belévetett reményben csalatkozzanak – tekintettel szolgájának érdemeire megghiúsította az alattomos összeesküvés fondorlatait, hiszen ami tőle kedvezően veszi kezdetét, bátorítást nyerve azután mindig jobbra fordul.¹⁹⁶

-22. [34] (II, 2–3) De most térjünk rá azokra a csodákra, amelyeket az ő boldog halálát követően az Úr dicsőséges testének sírja körül idézett elő, hogy kimutassa érdemeit. Lássunk ezekből néhányat, amelyeket az utódok tudomására hozunk. Ezek vagy az idők hiteles és kétségszűbevonhatatlan elbeszéléséből jutottak a tudomásunkra, vagy a mi időnkben történekként azoknak magunk is tanúi voltunk, és láttuk őket.

Volt a városban egy bizonyos béna asszony, aki olyannyira meggörbülten tartotta magát, hogy a járáshoz nem tudott felegyenesedni, és sokkal inkább a karjaival vonszolta magát, semmint a lábaival haladt volna.¹⁹⁷ Sűrű könyörgések között töltve idejét, égi sugallatra tudta meg, hogy el kell mennie a boldog férfiú sírjához, és a mindenható Isten könyörületességéért kell állhatatosan fohászzkodnia. Történt pedig, hogy éppen az említett atyáknak és urunknak évfordulóját kellett illő tisztelettel megülni. Miközben a nép a szokott módon tódult a templomhoz, és a klérus az előesti vesperást végezte, a meggörnyedt és béna asszony is megérkezett. Hittel és alázattal eltelve egészen a sírhelyig ment, s a prófétával így szólott: „Teljesítem az Úrnak tett fogadalmamat egész népének színe előtt”.¹⁹⁸ Ugyanis itt éjszakázott, és mindenét, amiye csak

¹⁹³ Ld. a 7 [17.] fejezet.

¹⁹⁴ Sváb Gizella, II. Konrád császár felesége, meghalt 1043-ban, III. Henrik anyja.

¹⁹⁵ vö. Kiv 10,16

¹⁹⁶ Forrás: FRUTOLF: Anni Heinrici secundi, p. 56–58.

¹⁹⁷ vö. OTLOH: Vita Wolfkangi, cap. 44.

¹⁹⁸ Zsolt 115, 18

volt, vagyis *alázatos és töredelmes szívét*¹⁹⁹ az Úrnak ajánlotta fel, és Krisztusba vetett hittel *könnyeivel öntözte annak lábát, hajával megtörölte, és bekente olajjal*.²⁰⁰ És mivel *igen hathatós az igaz ember buzgó könyörgése*,²⁰¹ és fáradhatatlanul folytatta áldozatos tetteit, a rákövetkező napon, a harmadik óra²⁰² táján az ünnepi mise szertartása közben, amikor a második alleluját éneklik, imádsága eredményeként megnyilvánult Isten dicsősége az emberek között. Ugyanis hirtelen minden jelenlévő szeme láttára, mintha csak elragadtatásban lenne, megmerevedett idegei lassanként kezdtek felengedni, megroppant tagjai egész testében kezdtek megnyúlni, és meggörmnyedt testének eltorzulása annak rendje és módja szerint visszaalakult természetes szépségébe. Úgy, hogy az asszony felegyenesedett, visszanyerte járóképességét, és egyéb tagjait is újra tökéletesen használta. Ez pedig a leghitelesebb módon jutott a tudomásunkra, megbízható testvérek elbeszéléséből, akik tanúsították, hogy jelen voltak ennél a csodánál, és látták.

-23. [35.] (II.4). Arról sem szabad elfeledkezni vagy hallgatással mellőzni, ami a régi idők-ből megőrződött, és emléke sokak hiteles elbeszéléséből fennmaradt. A templom őrzését [egyszer] egy laikus jogállású templomszolgára bízta, aki rákapott a tolvajlásra, és amihez csak hozzáfért, titkon eltüntette. De amint a gonoszok az isteni jótéteménnyel rosszul sáfárkodva magukat az Isten jótéteményeit is, amennyire tőlük telik, valamiképpen átalakítják, sőt gonosszággá rontják le, úgy éppen ellenkezőleg, a legfőbb Mester a gonoszok gaztetteit is mindig jóra tudja felhasználni, és olykor még magukat a gonoszok gaztetteit is javukra tudja fordítani.²⁰³ Hogy elbeszélésünkhöz visszatérjünk, az egyház említett őrét, akinek a bűnök gyakorlása szinte a vérévé vált, és a bűnt úgy követte el, mintha csak törvényes lenne, az Úr könyörületesen meglátogatta és megfeddte, miszerint „*Ha megszegik rendelkezéseimet, és nem követik útmutatásomat, vesszővel büntetem vétküket és ostorral minden bűnüket*”.²⁰⁴ Az egyik éjjelen, midőn álomra hajtotta fejét a templomában, megjelent neki Isten szolgája, félelmetes külsőt öltve magára,²⁰⁵ és keményen rátámadt: „*A szépség elcsábított, a vágy eszedet vette. Miért tetted ezt és ezt? Tudd meg ugyanis, hogy rosszat tettél*.”²⁰⁶ E szavakkal kirángatta az ágyából, és nagy ütlegelés után véresre verve hagyta ott.²⁰⁷ Mindezt álmában szenvedte el, de felébredvén felfedezte magán az ütések látható nyomait, s a jelekből megértette üzenetüket. Így a teljes bukásból rántották vissza, s ő ezután egészen hajlott koráig a templom szolgálatában maradt, és megjavulását látva sokak léptek a javulás útjára *dicsőítve az Urat*,²⁰⁸ aki az égben már megkoronázott szolgája által ilyesmit visz végbe a földön.

-24. [36.] (II.5) Egy alkalommal váratlanul megesett valakivel, hogy az állkapcsa elmozdult, ami akadályozta száját a mozgásban, és elcsúfította emberi szépségének természetes összhangját. Ehhez kellemetlen fájdalom is járult, amit más esetében leginkább úgy tudunk felmérni, ha

¹⁹⁹ Zsolt 50,19

²⁰⁰ Lk. 7,38 és 44.

²⁰¹ Jak 5,16

²⁰² Napkelte utáni harmadik óra, kb. 9 óra táján.

²⁰³ vö. AUGUSTINUS: Epistula 140,2,3 In: In: *Corpus Scriptorum Ecclesiasticum Latinorum*, vol. 44. Ed.: GOLDBACHER, ALOIS, Vindobonae, Lipsiae, 1904. 157.

²⁰⁴ Zsolt 88, 32

²⁰⁵ Ti. Szt. Henrik.

²⁰⁶ Dan 13,56; vö. 2Sám 17,15; 1 Kir 1,6; Zsolt 52,5

²⁰⁷ vö. Lk 12,47

²⁰⁸ Lk2,20, 2Kor 9,13

a saját testi betegségünkre gondolunk. Ilyen nyomorúságoktól sanyargatva az Úrhoz kiáltott, és alázatosan fohászkodott az isteni kegyelem segítségéért. *Hogy tehát Isten tettei nyilvánvalóvá váljanak rajta,*²⁰⁹ többek jelenlétében és szeme láttára a boldog férfiú sírjához lépett, és a fejét ráhelyezve egészen addig folytatta a könyörgéseit, amíg Isten szolgájának érdemei által hön áhított egészségét vissza nem nyerte. Hogyan hát? Szükséges ugyanis, hogy azoknak, akik alávetik magukat az egész teremtés Urának, az észszerűség bizonyos törvényein belül a mindenható Isten ereje által minden teremtmény engedelmeskedjék.²¹⁰

-25. [37] (II,6) Továbbá egy más alkalommal a valóságnak megfelelően hallottuk azt az esetet, hogy valaki a kínzó bénasága miatt képtelen volt a karját mozgatni. Égi sugallatra kapta az intést, hogy a szent sírjához menjen el, s leborulva könyörögve kérje az itt nyugvó boldog férfiú érdemei által a mindenható Isten könyörületességét. Egész testével a földre borulva átadta magát a könyörgéseknek, inkább szívével, semmint szájával énekelvén a prófétával: „*Lelkem a porban hever; szavadhoz híven önts belém életet!*”²¹¹ Hogyan hát? Krisztus, az Isten fia, aki a földön járva a béna kezű embert²¹² meggyógyította, s most ott ül az *Atya jobbján*²¹³ megújította a csodát, és szeretett [szentje] érdemei által megszabadította a hozzá könyörgőt. Az pedig az imádságból gyógyultán állt fel, és a kiengesztelő Istent szentjére való emlékezéssel dicsőítette. A kiáltás az éig hatolt, és illő hálaadásként a mindenható Istent dicsőítő himnusz hangzott fel a körülötte állóktól.

-26. [38.] (II,7) Azt is meg szeretnénk örökíteni utódainknak, ami a keresztyáró napok²¹⁴ alatt történt az említett hitvalló sírjánál, és a valóságnak megfelelően tudomásunkra jutott. Egy pap a gondjaira bízott néppel a keresztyáró napok alatt a keresztet himnuszokkal és énekekkel a Szent Péter és Szent György monostorba²¹⁵ vitte, s vele jött egy más által vezetett vak ember is. Miután Krisztus hitvallójának a sírjához érkezett, teljes szívéből kérte Szent Henriket, hogy közbenjárására visszanyerhesse szeme világát. Amikor már hosszabb ideje könyörögve és könynyezve kopogtatott a jámbor hitvalló ajtaján, mindenki szeme láttára és az Isten dicséretének hangjai mellett, a Mindenható kegyelme által visszanyerte látását. És csodák csodája, az, aki más által vezetve vakon követte az Úr keresztyét, visszanyerve látását most saját kezével fogva a keresztet, és Isten dicséretét [zengve] ő maga vezette a hazatérő népet.

-27. [39.] (II,8) Az isteni erő egy másik kétség kívül hiteles csodája is messze földön ismertté vált. Volt ebben a városban egy mindenki által ismert csenevész ember, akinek az ágyékától lefelé olyannyira elhalt mindene, hogy lábra sem tudott állni, csak egy négykerekű alkotmányra függeszkedve kapaszkodott, s testének súlyát a saját kezeivel taszigálta előre, amennyire a szerkezet engedte. Ez gyakran felkereste a legszentebb test sírhelyét, és az isteni könyörületesség révén – és hogy Isten szentjének érdemei megnyilvánuljanak – olyan nagy kegyelemben lett része, hogy elhalt tagjai életre keltek, s ezután hóna alá kapott botok segítségével lábaival immár a földön lépegetett és kiegyenesedve járt.

²⁰⁹ Jn 9,3

²¹⁰ vö. Ps. GREGORIUS: Expositio in Psalmos poenitenciales VII,14. In: *Patrologia Latina*, vol. 79. Ed.: MIGNE, J-P., 1862. col. 653.

²¹¹ Zsolt 118, 25

²¹² vö. Ám 4,13; Mt 12,10

²¹³ vö. a Hiszekegy szövegével.

²¹⁴ Dies rogationum: a Húsvét utáni 5. vasárnapot követő, az áldozócsütörtököt megelőző hétfő, kedd és szerda.

²¹⁵ azaz a székesegyházba

-28. [40] (II.9) Az újabb időkben egy bizonyos sérült ember, *aki már csak testében élt*,²¹⁶ ugyanott nyert gyógyulást, és nyerte vissza a járás természetes képességét.

-29. [41.] (II.10) Ezekon kívül ugyanezen a helyen időről időre a szentségnek sok további bizonyosságát és bizonyítékát látták: a nyomorékok meggyógyultak,²¹⁷ a vakok visszanyerték látásukat, a megszállottak testéből szemmel láthatóan elmenekültek a démonok. Ugyanott sokan rendre megszabadultak a legkülönbébb betegségektől. Az Úr tett bizonyosságot arról, hogy a szentek dicsősége oly nagy csodákkal tündököljék a földön, amekkora a dicsőségük az égben, nehogy az emberek lenézzék azokat, akik Istennél érdemeik révén kimagaslónak bizonyultak. Miután ugyanis az Úr csodái bizonyosságával kinyilvánította hitvallójának szentségét, a bambergi egyház főpapjai a jelek sokasodása közben Konrád király²¹⁸ és a fejedelmek parancsával és levelével elmentek Rómába, és hírül vitték a pápa úrnak, [Jenőnek]²¹⁹ és a római kúriának, hogy mily nagy csodákat visz végbe Isten a hitvallója által. Azok pedig örvendezve és jó híre édességéért *dicsőítve az Urat*,²²⁰ gondosan és megfontoltan tárgyalni kezdtek a szent király, Henrik szentté avatásáról, hogy felvegyék a szentek sorába azt, akiről erényei és csodajelei tanúsítják, hogy már felvétetett az égi királyságba.²²¹ Egy bizonyos [János nevű] kardinális²²² azonban hevesen akadályozni kezdte kanonizációját, és az istenfélelmet félretéve, nem átalotta bemocskolni Krisztus említett hitvallóját, amiben csak tudta. Az isteni bosszú azonban kisvártatva égi büntetés formájában megleckéztette a rágalmazót, és miközben a boldog férfiú hírnevét sértegette, az isteni hatalom megfosztotta szeme világától. Azt pedig a vakság terhe olyannyira lesújtotta és megalázta, hogy magát vádolván a lelkiismerete gyötörni kezdte, és mivel ezt a büntetést Krisztus hitvallójával szembeni vétke miatt érdemelte ki, fennhangon meggyóna azt. És csodák csodája, akit korábban a sértegetés fullánkjával²²³ gyalázott, most dicshimnuszokkal az egekig magasztalta. Miután bűnbánatot gyakorolt, gyorsan elnyerte a feloldozást. Krisztus hitvallójának közbenjárására ismét látni kezdett, mivel az ő bosszúja miatt vakult meg Isten igazságos ítélete által.

-30. [42.] Hasonlóképpen, amikor Bambergben, ahol az említett hitvalló nyugszik, szentté avatásának híre gyorsan terjedt, egy szerzetes kételkedni kezdett az általa előidézett csodajeleekben, maradványainak a [szent] évfordulóján esedékes ünnepélyes átvitelén pedig méltatlankodni. Őt hamarosan olyannyira megtámadta a szemhályog, hogy ezután csak Krisztus hitvallója tudta meggyógyítani, és saját gyógyulásán keresztül tapasztalhatta meg, hogy szentsége mennyit ér az Istennél. Milyen furcsa, hogy bárki is kétségbe vonhatta egy ilyen férfiú szentségét, amikor szenthez illő viselkedését, érintetlen tisztaságát, bőséges adományait, kitaró

²¹⁶ Forrás: GREGORIUS MAGNUS: *Homiliae in Hiezechielem prophetam* 2, *Homilie* 10,5. In: *Corpus Christianorum, Series Latina*, vol. 142 Ed.: ADRIAEN, MARCUS, Turnhout, 1971, Brepols, 382.); PASCHASIUS RADBERTUS: *Expositio in Matheo*, 9. In: *Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis*, vol. 56. Ed.: PAULUS, B. Turnhout, 1984, Brepols, p. 957)

²¹⁷ Hasonló fogalmazás olvasható Ulrich augsburgi püspök kanonizációs bullájában is.

²¹⁸ III. Konrád császár.

²¹⁹ III. Jenő pápa (1145–1153).

²²⁰ Lk 2,20; 2Kor 9,13

²²¹ A kanonizációra március 12-én került sor, a pápai bulla 1146. március 14-én kelt.

²²² Ebben az időben Rómában két János nevű kardinális is volt.

²²³ vö. Ps. HIERONYMUS: *Breviarium in Psalmos* (Ps. 3.). In: *Patrologia Latina*, vol. 26. Ed. MIGNE, J-P., Parisiis, 1845. col. 327–328. ; GERHOF VON REICHERSBERG: *Commentarius aureus in Psalmos et cantica ferialia VI*, (Ps. 55,6). In: *Patrologia Latina*, vol. 193. Ed.: MIGNE, J-P. 1854. col. 1678D.

alázatosságát és igazságos tetteit nagy áhítattal egészen élete végéig megtartotta. De amint írva vagyon: „*Senki se próféta a saját hazájában*”.²²⁴ Az említett férfiú pedig látásától megfosztva a szentek pártfogásához fordult, hogy közbenjárásukkal nyerje vissza szemének épségét. És miután a fájdalom és a bűnbocsánatért való folytonos hajlongás elcsigázta, megfáradt testét átadta az álomnak. Álmában Szent Wolfgang jelent meg neki, mivel könnyörgéseiben őt szeretettel emlegette, s így szólt: „Imádkozzál Krisztus hitvallójához, Henrikhez, és ő meg fog szabadítani téged, minthogy az ő szentségét vontad kétségbe, és ezért sújtott téged a vakság büntetése.” Látomása után felébredt, rádöbbenve bűnre megremegett, és gyors léptekkel és ájtatos lélekkel Krisztus hitvallójának sírjához sietett, és a földre borulva könnyek és imádságok közepette bocsánatot kért Krisztus hitvallójától a vétkéért. Azonnal meghallgatásra találva visszanyerte korábbi egészségét, hálát adott Istennek és Szent Henriknek, és Isten nagy tetteit, amelyeket Isten érte vitt végbe, elmesélte azoknak a szerzeteseknek, akiktől mi megtudtuk.

-31. [43.] Óvakodjanak tehát e földi világ lakói Isten szolgáinak és a szentek közössége tagjainak rágalmazásától, mert szükségszerű, hogy most és mindörökre elpusztuljanak azok, akik a szentek jócselekedeit leszólják és irigykednek azokra. És bár mostanság nincs itt a csodák ideje, – a *csodajelekre* ugyanis *nem a hívőknek, hanem a hitetleneknek* van szükségük²²⁵ – mégis mindent, ami előttünk a természet megszokott rendje ellenére történik, a legnagyobb tiszteletben kell részesíteni, hogy az, aki *csodálatos az ő szentjeiben*,²²⁶ tiszteletben részesüljön, és ennyi erény nyomán a mi restségünk jobbra forduljon, Urunk Jézus Krisztus vezetésével, aki az Atyaistennel és a Szentlélekkel él és uralkodik az idők végezetéig, Ámen.

FÜGGELÉK

III. Jenő pápa a bambergi egyház püspökének, Egbertnek és kanonokjainak, 1146. március 14.

Jenő püspök, Isten szolgáinak szolgálja, a bambergi egyház tiszteletreméltó püspökének, Egbert testvérnek és szeretett kanonokjainak üdvöt és apostoli áldását.

Miként emlékezetünk szerint írásban és követeitek által tudomásotokra hoztuk, testvéreinket N-t, a Szent Rufina egyház püspökét²²⁷ és N presbiter kardinálist²²⁸ küldtük a mi részünkről²²⁹ különféle ügyekben arra a vidékre. Őket élőszóban bíztuk meg, hogy egyházakat látogassák meg és gondosan tájékozódjanak Henrik király életének és csodáinak hitelességéről, és arról minket levélben tájékoztassanak. Most pedig ezeknek a testvéreknek, valamint számos vallásos és bölcs férfiú tanúsága által sokat megtudtunk Henrik szüzességéről, Isten segítségével a bambergi és sok más egyház általa történt alapításáról, bizonyos püspöki székhelyek megújításáról, alamizsna bőséges osztásáról, István király és egész Magyarország megtérítéséről, dicsőséges

²²⁴ Lk 4,23

²²⁵ 1 Kor 14,22

²²⁶ Zsolt 67,36

²²⁷ Dietwin/Theodwin (1134–1151): német származású főpap, többször utazott legátusként német földre, ezúttal 1145 nyarán.

²²⁸ Thomas presbiter cardinalis Sancti Vitalis Tituli Vestinae (1141–1146).

²²⁹ A pápa képviselőiben eljáró ún. oldalkövet.

elmúlásáról, a halála után a tetemenél isteni sugallatra történt nagyszámú csodáról. Ezek között a legfontosabbnak és az emlékezetre leginkább méltónak azt tartjuk, hogy miután a birodalmi koronát és jogart megkapta, nem császár módjára, hanem a lélek szerint élt. Noha teljesen törvényes házasságban élt, élete végéig megőrizte szüzességének tisztaságát, amit pedig csak kevesekről lehet olvasni.

Mi pedig most mindezt mérlegeltük és gondosan megfontoltuk az általatos és a bambergi egyház által tanúsított alázatot, [azét az egyházét], amely közismerten kizárólag a Római Anyaszentegyház alárendeltségben áll. Noha az ilyesféle kérelmeket szokás szerint csak az általános zsinatok engedélyezhetik, mi mégis a Római egyház tekintélyével – amely minden zsinat alapköve – kérelmekbe beleegyezőnk, és testvéreinkkel, a jelenlévő érsekekkel és püspökökkel megtanácskozva, úgy véljük, hogy eme figyelemreméltó férfiúról – akinek a felemelését kérelmezték – a jövőben a szentek között kell megemlékezni, és úgy határoztunk, hogy évfordulóját ünnepélyesen üljétek meg. Így hát a ti érdeketek is, hogy továbbra is megmaradjatok a Római egyház iránti engedelmességben és hűségben. És illő alázattal maradjatok szófogadók, hogy Boldog Péter és a mi további kegyelmünkre méltónak találjassatok.

Kelt a Tiberisen túl [Trastevere], március idusát megelőző második napon.²³⁰

Fordította: Veszprémy László

Kiadása: *Patrologia Latina*, vol. 180. Ed. Jacques-Paul Migne, Paris, 1855. 1118–1119. Német fordítása: https://www.hdbg.de/fra-mitt/german/quellen/quelle_02_ld.html. (Ford.: BERND SCHNEIDMÜLLER)

FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

ADÉMAR DE CHABANNES (1897): *Chronique*. Ed. CHAVANON, JULES. Paris.

Annales Quedlinburgenses. In: PERTZ, GEORGIUS HEIRICUS (ed.): *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptorum III. Hannoverae, 1839. Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, 18–90.

Chronica Monasterii Casinensis = Die Chronik von Montecassino. Ed. HOFFMANN, HARTMUT, *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptorum, vol. 34. Hannover, 1980. Hahn.

FRUTOLF (1972): *Anni Heinrici secundi*. In: SCHMALE, FRANZ-JOSEF –SCHMALE-OTT, IRENE (hrsg.): *Frutolfs und Ekkehard's Chroniken und die anonyme Kaiserchronik* (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters 15). Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 48–51.

DD O II. SICKEL, THEODOR (hrsg.): *Die Urkunden Otto des II. (Ottonis II. Diplomata)*. München, *Monumenta Germaniae Historica*, Hannoverae, 1888. Impensis Bibliopolii Hahniani.

DD H II. BRESSLAU, HARRY, – HERMANN, BLOCH, –HOLTZMANN, ROBERT (hrsg.) (1900–1903): *Die Urkunden Heinrichs II. und Arduins.*, MGH, Hannover, Hahnsche Buchhandlung.

DD H III: BRESSLAU, HARRY –KEHR, PAUL (hrsg.): *Die Urkunden Heinrichs III. Die Urkunden Heinrichs II.* München, MGH, 1926–1931.

²³⁰ azaz 1146. március 14. Idus: a hónap három nevezetes napjának egyike: a 31 napos hónapokban a 15. nap, egyéb hónapokban a 13. nap.

GUTTENBERG, ERICH FREIHERR VON (1932–1954): *Die Regesten der Bischöfe und des Domkapitels von Bamberg*. Würzburg, F. Schöningh.

HALMÁGYI MIKLÓS (2005): Egy uralkodó, aki a „végső” időkben élt. *Aetas* 20. évf. 4. sz. 145–148 (Könyvismertetés Stefan Weinfurter: *Heinrich II. (1002–1024). Herrscher am Ende der Zeiten* című könyvéről.)

JACOBUS DE VORAGINE (1990): *Legenda aurea*. Budapest, Helikon, 145–146., (ford. VESZPRÉMY LÁSZLÓ).

JOTSALD VON SAINT-CLAUDE (1999): *Vita des Abtes Odilo von Cluny*. Herausgegeben von Johannes Staub. Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum 68.. Hannover, Hahnsche Buchhandlung.

KANDZHA, ILIANA (2021): *The Cult of the Chaste Imperial Couple: Henry II and Cunigunde in the Hagiographic Traditions, Art, and Memory of the Holy Roman Empire (c. 1350–1500)*. PhD-Dissertation, Central European University, Budapest.

LAUF, JUDIT (1993): Albertus Diaconus Bambergensis. In: András, Vizkelety (hrsg.) (1993): *Mittelalterliche lateinische Handschriften in Esztergom*, Budapest, Wiesbaden, Akadémiai K., Harrassowitz (Fragmenta et codices in bibliothecis Hungariae, 2), p. 50–51. No. 38.

OTLOH (1841): Vita Wolfkangi episcopi. Ed. WAITZ, GEORGIUS. In: Georgius Henricus Pertz (ed.): *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptores 4.. Hannoverae, Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, 521–542.

Patrologia Latina, vol. 180. Ed. MIGNE, JACQUES-PAUL. Paris, 1855. 1118–1119. Német fordítása: https://www.hdbg.de/fra-mitt/german/quellen/quelle_02_ld.html. (Ford.: BERND SCHNEIDMÜLLER)

STUMPF, MARCUS (1999): *Die Vita sancti Heinrichi regis et confessoris und ihre Bearbeitung durch den Bamberger Diakon Adelbert* (Monumenta Germaniae Historia, Scriptores rerum 69). Hannover, Hahnsche Buchhandlung.

VESZPRÉMY LÁSZLÓ (2021): Szent László és a „keresztes szentek” a 12. században. In: BÓDVAI ANDRÁS (szerk.). *Szent László emlékkönyv*. Budapest, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. 81–99.

WEINFURTER, STEFAN (1999): *Heinrich II. (1002–1024). Herrscher am Ende der Zeiten*. Regensburg, Verlag Friedrich Pustet.

ZIMMERMANN, HARALD (1988–1989): *Papsturkunden 896–1046*. 1. Bd. 896–996; 2. Bd.: 996–1046 Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

OLÁH SZABOLCS

szabolcs.olah99@gmail.com

történelem mesterszakos hallgató (SZTE BTK)

Horthy Miklós egykor élt szegedi vitézei. Könyvismertető

The knights of Miklós Horthy who once lived in Szeged.
Book Review

TÓTH MARCELL (2022): *Szegedi vitézek, vitéz szegediek. A Vitézi Rend és Szeged*. Szeged, Arei-
ón Kulturális Egyesület.

DOI 10.14232/belv.2024.4.10

<https://doi.org/10.14232/belv.2024.4.10>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Oláh Szabolcs (2024): Horthy Miklós egykor élt szegedi vitézei. Könyvismertető. *Belvedere Meridionale* vol. 36. no. 4. pp 152–155.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A Vitézi Rend a Horthy-kor egy újonnan alapított szervezete volt, melynek jogi alapját a 6650/1920 M.E. számú rendelet képezte, amely a Budapesti Közlöny augusztus 29-i számában jelent meg.¹ A rendelettel egy olyan szervezet alapult, mely fennállása során Magyarország társadalmának minden szintjén megfigyelhető volt és tagjai egy újfajta társadalmi réteget („új nemességet”) képeztek.² A kutatás jelenlegi állása alapján több mint 27 ezer ember köthető a vi-

¹ TÁTRAI 1997. 51.

² KEREPESZKI 2013. 13.

tézek egykori társadalmához.³ Az intézmény azonban nem élte sokkal túl alapítója kormányzói tisztségéről való lemondását (1944. október 16.), mivel előbb az Ideiglenes Nemzeti Kormány feloszlatta az 529/1945. M.E. számú rendelettel,⁴ majd a (második) Magyar Köztársaság idején a 12.770/1948. számú kormányrendelet megszüntette a Vitézi Rend jogi alapját.⁵

Magyarország 1945 és 1989 közötti politikai berendezkedése a Vitézi Rendet fasiszta szervezetnek bélyegezte,⁶ így a kutatás csak az 1989-es rendszerváltozást követően kezdődhetett meg. A témában ezidáig keletkezett publikációk többsége országos szintű szakmai munka volt, melyek közül kiemelendő Fekete Ferenc⁷ 2011-es és Kerepeszki Róbert⁸ 2013-as műve. Azonban az elmúlt években megerősödtek a regionális és helytörténeti szintű munkák, amelyek segítik megismerni a Vitézi Rend lokális történelmét és egy-egy vitéz életútját. A vármegyei szintű kutatások esetében az első önálló kötet 2020-ban látott napvilágot Berekméri Árpád Róbert és Nemes Gyula⁹ történész páros közös kutatásának köszönhetően. Tóth Marcell nagy alapossággal és igényességgel írt műve a második önálló kötet a vármegyei kutatások sorában.

Tóth Marcell (Szeged, 1990–) a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltárának levéltárosa, illetve a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájának doktorandusza. Fő kutatási területei között olyan témák figyelhetők meg, mint a szegedi ellenforradalom, a XX. század magyar katonai életutak, a Vitézi Rend helyi működése és a szegedi lakótelepek története. Jelen recenzió tárgyát képező könyv már a harmadik önálló kötete a szerzőnek.¹⁰

A tartalmat tekintve az szerző rövid áttekintést ad a Vitézi Rend kialakulásáról, céljairól, a vitézavatásokról és a belső felépítéséről. Részletes ismertetést ad a vármegyei vitézi székről, hogy miként jött létre, kik voltak a tisztségviselői, milyen vitézi telekrendszer épült ki és miként jött létre végleges állapota és neve, mely a „Csongrád vármegye, Szeged szabad királyi és Hódmezővásárhely törvényhatósági jogú városok Vitézi Széke” volt.¹¹ A tisztségviselők esetében megfontolandó gondolat lenne egy összefoglaló ábra (táblázat) készítése, mely egyben összefoglalná az egykori állapotokat. Ezt követően kettő részletes életrajz olvasható, melyben egy-egy vitézi életút rajzolódik ki. Emellett 752 egykor élt vitéz rövid története olvasható szócikkek formájában. Mindezt gazdag, ezelőtt publikálatlan magán- és közgyűjteményi megőrzésű képanyag színesíti.

A felsorolt tartalmi elemek prezentálásához korabeli dokumentumokat, fennmaradt hagyatékokat, sajtóanyagot, kortárs kiadványokat és levéltári forrásokat használt fel. Kiemelendő, hogy a „klasszikus” források mellett oral history interjúk is felhasználásra kerültek. Illetve nagy mennyiségű modern szakirodalmat alkalmazott, melyek segítették és pontosították az elemzések eredményeit.

³ TÓTH 2022. 11–12.

⁴ NÉGYESY 2000. 265.

⁵ TÁTRAI 2000. 66–67.

⁶ Ezen időszakban csak egy doktori disszertáció keletkezett 1974-ben a József Attila Tudományegyetemen.

⁷ FEKETE 2011.

⁸ KEREPESZKI 2013.

⁹ BEREKMÉRI – NEMES 2020.

¹⁰ A szerző előző kettő könyve: TÓTH 2019., TÓTH 2020.

¹¹ Tóth 2022. 22.

A könyv egyik kiemelkedő része a két életrajz, melyek „élettel töltik meg” a kötetet. Az első portré vitéz Bedő Árpád (Torda, 1898 – Szeged, 1980) tartalékos főhadnagy, a Székely Hadosztály veteránja, későbbi ecetgyárosról szól. Bedő életútjában egyszerre található meg számos sorsforduló, melyek a 20. századi magyar sorsokban figyelhetőek meg. Az erdélyi Tordán született és a „Nagy Háború” idején a császári és királyi 50. gyalogezredbe, majd az első világháború után a Székely Hadosztály soraiban küzdött az Erdélyt megszálló román erőkkal szemben. A Székely Hadosztály lefegyverzését követően nem volt hajlandó elfogadni a Tordán végbement impérium váltást, így elköltözött és Szeged lett az „új hazája”. A Horthy-kor idején (és azt követően is) Szegeden élt, ahol családot alapított és létrehozta ecetgyárát, majd a második világháború éveiben a 402. számú „büntető munkásszázd” parancsnok helyetteseként (1942–1943) működött. A Magyarországon végbement baloldali fordulatot követően perbe fogták „a Kereszt és a Kard Szövetségben” való tagságért és a koncepciós eljárás során szabadságvesztésre ítélték. 1990-ben rehabilitálták, melyet már nem érhetett meg.¹²

Hasonlóan változatos és fordulatos élet bontakozik ki vitéz Csukonyi Ferenc ezredes (Szeged, 1890 – Szeged, 1971) esetében is. Az első világháború kitörését követően a Szeged központtal működő császári és királyi 46. gyalogezredben élte át a frontharc borzalmait. A Vitézi Rend egyik első szegedi vitéze volt, ugyanis 1921. augusztus 21-én avatták vitézzé, de még avatását megelőzően kinevezték (1921. augusztus 5.) Csanád vármegye Vitézi Székének szék-tartójává. 1924-ben az Országos Vitézi Szék adminisztrációjához csatlakozott és az 1944-es nyilas-hungarista hatalomátvétel után, akaratan kívül a Vitézi Rend vezetőjévé nevezték ki. A második világháború után, a Vitézi Rendben betöltött szerepéért a Budapesti Népbíróság hat év börtönre ítélte, mely ítéletet azonban a Népbíróságok Országos Tanácsa 1946. április 29-én megsemmisítette. Ezt követően élete végéig megfigyelték és csak segédmunkásként alkalmazták.¹³

A könyv külső kivitelezése igényes és minőségi, már a borítóra felkerült iratok és fotók is elővetítik a monográfia témáját és a feldolgozott időszakot. Sajnálatos módon a kötet (belső) nyomdai és kötészeti jellemzői gyenge minőségűek. A könyv elején kettő lap rossz sorrendben lett bekötve, mely nyomdahibának tekinthető, így rontva az olvasási élményt. A lapok belső része hullámos, amely szintén kötészeti eredetű problémának tekinthető. A monográfia magasabb színvonalú papírt és nyomdai munkát igényelt volna.

Összességében a kötet hiánypótlónak nevezhető a témában, melyet bátran ajánlom azok számára, akik a Vitézi Rend története iránt érdeklődnek. A kötet haszonnal forgatható mind a Vitézi Rend vármegyei története, mind a vitézekről összeállított szócikkek esetében. A megjelent munkát több éves kutatómunka előzte meg és széles körű forrásbázison alapul, amely egy logikus és követhető felépítésű kötetben ölt testet. Azonban vannak hiányosságok is. Az adattárban megtalálható 752 szegedi és Szeged környéki vitézről készült szócikkek alkalmasak lennének társadalmi vizsgálatok végzésére, mely során fény derülne a rendi tagság belső összetételére, illetve a vármegyei és a szegedi társadalommal való összehasonlítás során kiderülne a vitézek társadalmi beágyazottsága. Emellett a közgyűjteményekből származó mellékletek esetében érdemes lenne feltüntetni a pontos leltári számot, mert jelen állapot szerint csak az intézmény ismerhető meg, de a pontos őrzési hely nem. Remélem, idővel készül majd egy bővített kiadás, mely tartalmazza a kutatás legfrissebb eredményeit, a hiányzó társadalmi vizsgálatot és jobb minőségű megjelenésben valósul meg.

¹² TÓTH 2022. 43–53.

¹³ TÓTH 2022. 55–69.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BEREKMÉRI ÁRPÁD-RÓBERT – NEMES GYULA (2020): „Becsülettel viselje!”. *Maros-Torda vármegye vitézeinek albuma (1940–1944)*. Marosvásárhely, Dokumentum Egyesület.

FEKETE FERENC (2011): *A Vitéz Rend Története*. Szeged, HK Hermanos Kiadó.

KEREPE SZKI RÓBERT (2013): *A Vitézi Rend 1920-1945*. Máriabesnyő, Attraktor.

NÉGYESY LÁSZLÓ (2000): A Vitézi Rendről II. (1922–1945). In Zádorné Zsoldos Mária (szerk.): *Zouunk – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 15*. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár. 187–268.

TÁTRAI SZILÁRD (1997): A Vitézi Rend első évtizedének története. *Hadtörténelmi Közlemények*, 110. évf. 1. sz. 49–83.

TÁTRAI SZILÁRD (2000): A Vitézi Rend története a harmincas évektől a felszámolásig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 113. évf. 1. sz. 35–78.

TÓTH MARCELL (2019): *Németi Lajos a „vörös Forrest Gump”*. *Képek, kérdések, kiegészítések, kritikák egy kommunista életútjához*. Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ.

TÓTH MARCELL (2020): *A Király utcától a Király utcáig. Zsidósors egy fotóhagyaték alapján*. Szeged, Areión Egyesület.

TÓTH MARCELL (2022): *Szegedi vitézek, vitéz szegediek. A Vitézi Rend és Szeged*. Szeged, Areión Kulturális Egyesület.

NÉMETH GERGŐ

n.geri2001@gmail.com

történelem mesterszak, Debreceni Egyetem

Bulcsú.

Könyvismertető

Bulcsú.
Book Review

BÁCSATYAI DÁNIEL (2024): *Bulcsú*. Budapest, Corvina Kiadó.

DOI 10.14232/belv.2024.4.11

<https://doi.org/10.14232/belv.2024.4.11>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Németh Gergő (2024): *Bulcsú*. Könyvismertető. *Belvedere Meridionale* vol. 36. no. 4. pp 156–159.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A magyar kalandozások kora az utóbbi tíz évben újból a kutatások középpontjába került. Ezt bizonyítja a 2015-ben Petkes Zsolt és Sudár Balázs szerkesztők által megjelent *Honfoglalók fegyverben* című kötet, amely Európa IX–X. századi háborúit tárgyalja, valamint a honfoglalók és más megtelepedett törzsek (pl. szászok, frankok, varégok stb.) fegyverviselésének történetét, mindezt olvasmányos stílusban, számtalan illusztráció (grafika, kép és térkép) kíséretében. Továbbá ezt támasztja alá Langó Péter és Bede Ilona 2017-től kezdődő régészeti kutatása Aspres-lès-Corpsban, akik a mai napig a legnyugatabbra talált magyar sírlelet tárgyi anyagát vizsgálták meg. Ezen délkelet-franciaországi lelet mind a 899–955 között indított nyugati magyar hadjáratok egy lehetséges útját és egy közeli, Fraxinetumból irányított erőd miatt egy

magyar-arab kapcsolatot is felveti. 2022-ben jelent meg a Fuldai évkönyv teljes magyar nyelvű fordítása Veszprémy László tollából, amely honfoglalás és magyar kalandozó hadjáratok egyik fontos forrását jelenti. Ezen koraközépkori magyar kutatások közé sorolható Bácsatyai Dániel 2024-ben megjelent Bulcsú című monográfiája.

A cím első olvasásra megtévesztő lehet, hiszen ez alapján a X. századi magyar hadjáratok egyik legismertebb alakjáról szóló életrajzot várnánk, azonban források korlátozottsága ezt nem tette lehetővé a kutató számára. Ehelyett a szerző a magyar kalandozó hadjáratok kontextusában vizsgálta a latin, görög, és arab forrásokban is említett Bulcsút. A monográfia a magyar vezér személye mellett a magyar hadjáratok korát kívánja a legmodernebb értelmezéssel alaposan körüljárni.

Mielőtt a törzsszöveg bemutatására sor kerülne, érdemes szót ejteni a könyv végén található kronológiai táblázatról és a felhasznált irodalomról. A részletes, olykor napra pontosan datált időrendi táblázattal a szerző egy jól nyomon követhető képet ad könyv olvasója számára, hogy az adott évben a magyarok mely régió(ka)t támadták meg. Mindamellett ez a legújabb idősszerű sorolás a magyar hadjáratokról, hiszen Bácsatyai Dániel 2017-ben megjelent A magyar kalandozó hadjáratok nyugati kútfői című doktori disszertációja óta tett kiegészítéseket, pontosításokat IX-X. századi magyar hadjáratokhoz pl. felveti, hogy a magyarok 891-ben a mai Bécs területét (Weniát) támadták meg vagy 919-ben hazafelé tartva fosztották ki Szászországot, vagy pontosan 932. évre datál egy itáliai hadjáratot. Mindazonáltal a felhasznált irodalomból látszik, hogy a szerző számos elsődleges és másodlagos forrást használt fel, ezáltal a lehető legtárgyilagosabb képet bemutatva mind (Vér)Bulcsú vezerről és kalandozó hadjáratokról.

A könyv terjedelméből adódóan jelen ismertetésben nincs lehetőség a kötetet mélyrehatóan elemezni, ugyanis az szétfeszítené a recenzió kereteit. Ehelyett a mű négy nagyobb egységre bontva kerül bemutatásra: Az első nagyobb egységben (1–6. fejezet) Bulcsú személyét járja körbe a szerző, a második egységben (7–14. fejezet) a X. századi magyar hadjáratok különböző aspektusait és ezekről kialakult kérdéseit vizsgálja, a harmadik egységben (15–16. fejezet) a magyar vezér a hadjáratokban betöltött szerepét vette górcső alá, a negyedik egységben (17–18. fejezet) a nyugati katonai akciük végét jelentő 955. évi augsburgi vereséget és Bulcsú vezér ugyanezen évben történt kivégzését taglalja, amely korszakhatárt jelent a magyar történelemben. Mint ahogy látszik, a kötet felépítése hasonlít egyes versek struktúrájához, ugyanis a mű elején Bulcsúról szóló első hat fejezet és az utolsó két fejezet egyfajta „keretes szerkezetet alkot.

Az első egységben Bulcsúról, mint személyről esik szó. A szerző több aspektusból vizsgálta meg a X. századi magyar vezért. Először is a mű olyan fejezettel kezdődik, ahol a 20. századi interpretációját mutatja. Hóman Bálinttól kezdve Bajcsy-Zsilinszky Endréig rendkívül eltérő értelmezést mutat meg a szerző. A különböző korszakok történettudományi jellemzői és az aktuális politikai helyzet formálták Bulcsúról alakított képet, mint ahogy Dózsa György karaktere is más értelmezést nyert az 1950-es évektől kezdve.

Ezután Bácsatyai a vezér származását vette górcső alá. 3 származáselméletet vetett össze, miszerint (Vér)Bulcsú egy bizonyos Kál nevű harka vagy pedig Bogát vezér fia volt, illetve hogy kabar származású volt. Előbbi teória mellett VII. (Bíborbanszületett) Konstantin bizánci császár (908–959) A birodalom kormányzásáról című munkája szól, amelyben egy Bulcsú vezér felmenőjét „Kálész harkasz”-nak nevezi, ami Magyar Fejedelemség harmadik legnagyobb tisztségét jelentette a fejedelem és a gyula után. Ezen elméletet erősítik továbbá még a

nyugat-dunántúli helynevek pl. Káli-medence, Dióskál, valamint a Lád nemzetség, amelynek szintén a Balaton-felvidéken voltak birtokai és 13. században Vérbulcsú nemzetségként emlegették magukat. Ezen nemzetségnév lehetséges kialakulására is kitért a szerző. Utóbbi elmélet alapját Anonymus Gesta Hungarorumja jelenti, ahol Bogátot nevezi meg Bulcsú vezér apjának. Erre azonban nincs semmi más forrás, ami ezt igazolná, sőt Bácsatyai külön kiemeli, hogy a Bogát név egy szláv eredetű személyt is takarhat. Harmadikként kitér a kabar elméletre is, mely szerint egy 10. századi kazár zsidó levelében feltűnik egy méltóságnév (BWLŠCY), ami hasonló Bulcsú névhez és lehet, hogy a kabarok egy törzsszövetségi képviselőjét jelentette. A szerző ezen elméletet is kellő kritikával kezeli. Végezetül Bácsatyai a magyar vezér példáján keresztül a magyar politikai szervezet működését és harka, mint tisztséget vizsgálta meg.

A második egységben a kalandozásokat, mint katonai akcióknak háttérét elemezte több szempontból is. Először is azt a kérdéskört járta körbe, hogy a magyar hadjáratok külön törzsi alapú vállalkozások voltak vagy pedig a Magyar Fejedelemség egységes akciói. Ugyanis mindkét állítás mellett szólnak érvek. Bácsatyai itt is tárgyilagosan közelítette meg a kérdést és arra a következtetésre jutott, hogy források alapján nem igazolható a törzsi alapon indított hadjáratok és inkább közös szervezésű katonai akciókról van szó. Mindazonáltal valóban előfordult olyan a magyar kalandozások történetében, hogy két különböző időben indult sereg támadott meg egy régiót, mint ahogy 906-ban is történt, azonban semmilyen forrás nem támasztja alá, hogy ezek más magyar törzsek által indított akciók lettek volna. Továbbá a szerző olyan érveléssel is megkérdőjelezi mindezt, hogy pl. 934-ig nem voltak magyar betörések a Bizánci Birodalom területén, ha a törzsi alapú szerveződésről lenne szó, akkor déli irányba is történtek volna hadjáratok. Ezenkívül a szerző az egységes vállalkozás teóriáját még a régészeti leletekkel bizonyítja, hiszen a különböző érmeleleteket nemcsak a Nyugat-Dunántúlon, hanem Felső-Tisza-vidéken is találtak.

Ezt követően Bácsatyai különböző hadjáratok példáján keresztül mutatta be egyrészt, hogy a zsákmány és adók beszerzése miért voltak ezen hadjáratok legfőbb céljai, másrészt a magyarok legyőzhetetlen képzetét megdöntve több példán keresztül (937-ben, 938-ban 942 és 945 között) is bemutatja a kutató, hogy nem minden esetben arattak győzelmet a támadók, olykor azért fosztogattak a Kárpát-medencétől távolabbi vidékeken pl. Gothiában, mert a fosztogatókat üldözték a védekező nyugat-európai seregek.

A harmadik egységben ismét Bulcsú kerül a középpontba, ezúttal a hadjáratban és diplomáciában betöltött szerepe révén. Ugyanis a források alapján a magyar vezér 948-ban Konstantinápolyba látogatott Árpád nagyfejedelem unokájával, Termacsu herceggel és 954-ben pedig maga vezetett hadjáratot Keleti-, majd Nyugati-Frank Királyság régiói ellen. Előbbi esemény azért fontos, mert az Árpád-ház történetéhez és Magyar Fejedelemség felépítéséhez ők jelentették fő forrást VII. (Bíborbanszületett) Konstantin számára, valamint a bizánci látogatás különlegessége, hogy a pogány Bulcsú megkeresztelkedett és keresztapja a császár lett. Bácsatyai több szempontból járta körül ezen diplomáciai út lehetséges okait. Arra a következtetésre jutott, hogy a harka elsődlegesen a bizánci pénz reményében utazott a városba, amelyet ajándékként kapott meg. A keresztény hit nem igazán gyakorolt rá hatást, ugyanis hadjáratot vezetett a Balkán pontosan nem tudni mikor és hat évvel később Nyugat-Európai területeket támadott meg seregével. Azonban érdekes ok lehet az, hogy politikai célból tette meg a megkeresztelkedést, hiszen lehet, hogy így próbált belső ellenlábasaival felülkerekedni. Bácsatyai ezt az elmélet pusztán feltételezi,

azonban azt tényként állítja, hogy Bulcsú nem szállt szembe a dinasztíával, éppen ellenkezőleg, azért vitte magával Termacsut, hogy nyomatékosítsa tegye a császár felé: a Magyar Fejedelemség vezetőjét kizárólag Árpád nemzetségéből választják, amihez a magyar herceg is tartozik.

Utóbbi esemény jelentősége abban áll, hogy ez az hadjárat, amelyről biztosan megállapítható, hogy Bulcsú vezette. Bácsatyai részletesen ismerteti a 954. évi hadjárat eseményeit, alaposan felvázolja a harka által irányított katonai akció előzményeit, valamint a Keleti-Frank királyságban történt változásokat. A szerző kiemeli, hogy a magyar 954-ben hasonló indokból törhettek be Frank Birodalom utódállamának területébe, mint 899-ben: a helyi elit tagjai keresték fel szövetséges gyanánt. A magyar vezér seregeivel II. Arnulf bajor palotagróf (938-954) kérésre indultak útnak. A gyorsan menetelő magyar kontingens két hónap alatt keresztül haladt a keleti-frank államon, fosztogatott a frízföldi régióban (Wintershoven) majd a Nyugati-Frank-Állam területére tört be, egészen Cambrai városáig jutottak, amit felkelőkkel együtt ostromoltak, sikertelenül, majd Itálián keresztül visszatértek a Kárpát-medencébe. A 937. évi hadjáratához hasonlóan nagy utat tettek meg a magyarok, azonban nem jártak nagy sikerrel.

A negyedik fejezetben a szerző a nyugati magyar hadjáratok végét jelentő 955. évi lechfeldi vereséget és Bulcsú ugyanebben az évben történt regensburgi kivégzését ismerteti. A II. augsburgi csata kontextusát a magyar források mellett a latin kútfőkön keresztül járta körbe. A szerző szerint a csatavesztés fő oka abban keresendő, hogy a korábbi hadjáratok fő stratégiáját jelentő meglepetés szerű rajtaütést nem tudták alkalmazni és nem tudtak időben elmenekülni, mint ahogy 933-ban a Riade folyónál (Merseburg közelében) tették. Mindamellett a csata pontos helyszínének problematikáját is kiemeli a szerző, hiszen a források alapján a Lech-folyó augsburgi szakaszán, egy északnyugati síkságon történt az ütközet. Régészeti leletanyagok pedig arról tanúskodnak, hogy Augsburgtól 20 km-re enyhén északkeletre találtak egy magyar harcos ezüst lószerszámveretét és nyílvevesszőket a mai Todtenweis településen, amely szerint ott is lehetett az ütközet. Azonban Bácsatyai hozzáteszi, hogy az itt talált lelet nem feltétlen 955-ben történt ütközetéről, hanem a 910-ben zajlott csatához köthet. Végezetül a szerző a magyar kalandozó hadjáratok hatását és a keresztény hitre térés után az előző korról kialakult disszonanciát emeli ki. A szerző szerint a kereszténység Bulcsú megkeresztelkedésével lépett a magyar történelembe. Mindamellett a magyar vezér személyében megtestesítette az útkeresést: a keresztény hitre térni vagy folytatni az eddigi életmódot és szembenézni a Keleti-Frank Királysággal.

Összességében elmondható, hogy Bácsatyai Dániel munkája rendkívül alaposan vizsgálta meg a magyar történelem egy ikonikus korszakát és személyét. Olvasmányos műről van szó, amelyet minden a magyar történelem iránt érdeklődőnek szívesen ajánlok, hiszen a legújabb értelmezések találhatók a kötetben és forráskiadványokat használt fel a szerző, valamint a 926-ban, 937-ben, 954-ben és általánosságban a magyar kalandozások útvonalát mutató térképekkel még jobban szemlélteti a katonai vállalkozások helyszínét. Logikusan építette fel a gondolatmenetét, már az első fejezetben leszögezte, hogy nem teljes életrajzot kíván írni. Mindenesetre a rövid cím jóval figyelem felhívóbb, azonban véleményem szerint kicsit pontosíthatott volna a címen.

JANCSÁK CSABA PhD, HABIL

jancsak.csaba@szte.hu

titkár, SZTE 1956 Emlékbizottság

Elhunyt az 1956-os forradalmi diákszövetség, a MEFESZ egykori vezetője Kiss Tamás (1934–2024)

Former leader of the 1956 revolutionary student union, MEFESZ,
passes away
Kiss Tamás (1934–2024)

DOI 10.14232/belv.2024.4.12

<https://doi.org/10.14232/belv.2024.4.12>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Jancsák Csaba (2024): Elhunyt az 1956-os forradalmi diákszövetség, a MEFESZ egykori vezetője Kiss Tamás (1934–2024). *Belvedere Meridionale* vol. 36. no. 4. pp 160–168.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Kiss Tamás portréfotó. 1956.

Dr. Kiss Tamás jogász, az 1956-os forradalom fáklóját felemelő MEFESZ vezetője, a PO-FOSZ egykori elnökségi tagja, az SZTE 1956 Emlékbizottság elnöke 2024. november 17-én elhunyt. E napon a szegedi egyetemisták forradalmi követeléseit megfogalmazó, azokat az 1956. október 16-i és 20-i diákgyűlésen ismertető Hős, a forradalom leverését követő megtorlás áldozata, a forradalom eszméit és emlékének megőrzését haláláig képviselő Ember távozott közülünk.

Kiss Tamás 1934. november 26-án született Tapolcán. Szülei pedagógusok voltak, Balatonederics falu tanítóiként tevékenykedtek. Kiss az alsófokú iskolai tanulmányait ehelyütt folytatta, majd a keszthelyi Premontrei Gimnázium (1945–1947), Pannonhalmi Bencés Gimnázium (1947–48) diákja volt. 1953-ban Keszthelyen érettségizett, de értelmiségi származása miatt elsőre nem vették fel egyetemre. A visszautasítást követően dukkózóként dolgozott a Csepel Vas- és Fémműveknél, majd 1954-ben ismét próbálkozott, és felvételt nyert a szegedi egyetem matematika–fizika szakára, ahonnan egy újabb év elteltével átjelentkezett a jogi karra.

Ilyen előzmények után érkezett el 1956 ősze, amikor Kiss és egyetemista barátai az egyetemi diákklubban már október első napjaiban arról beszélgettek, hogy a pártállam irányítása alatt álló Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) nem képviseli megfelelően az egyetemi ifjúságot, és helyette létre kellene hozni egy, a hallgatók érdekeinek hiteles képviselőjére alkalmas diákszervezetet. A DISZ a tervről értesülve október 16-án diákgyűlést hívott össze, hogy – mint Kiss fogalmazott – „kifogják a szelet a vitorlából”. Amikor azonban a diákszövetséget szervező fiatalok a megjelölt időpontban megérkeztek a nagyelőadóba, meglepve tapasztalták, hogy a helyi DISZ-vezetők még nincsenek a teremben. Erre Kiss és társai felléptek a katedrára, és megosztották a jelenlévőkkel az elképzeléseiket az újonnan alakítandó

A MEFESZ 1956. október 20-gyűlés a Szegedi Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Karán

Az Elnökségi asztal közepén dr. Perbíró József, a képen tőle jobbra Kiss Tamás

Fotó: Liebmann Béla

diákszövetségről, valamint a helyi egyetemi élet reformjáról. A hallgatók a levezető elnöki teendőket ellátó Kiss javaslata alapján egyhangú szavazással a DISZ-ből való kilépés és a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (MEFESZ) megalakítása mellett határoztak. Az egyetemi ifjúság ekkor megfogalmazott követeléseai képezték az alapját a diák szervezet négy nappal később sorra került nagygyűlésén ismertetett programjának.

A 16-i eseményről és az október 20-ára meghirdetett diákgyűlés összehívásáról a Szabad Európa Rádió és a hazai sajtó is tudósított, igaz, utóbbi csak cenzúrázva és röviden. A MEFESZ politikai programját Kiss Tamás fogalmazta meg és ismertette az október 20-i diákgyűlésen. Az egyetem Auditorium Maximumában tartott gyűlésen részt vett a Magyar Rádió tudósítója is, akinek az eseményről készített magnetofonfelvétele túlélte a rádió október 23-i ostromát, és megőrizte az utókornak a gyűlés forradalmi hangulatát, illetve Kiss fiatalosan határozott orgánumát. „Új alapokra fektetett, szabad, demokratikus választási rendszert követelünk!” – így hangzott a MEFESZ egyik politikai követelése a tizenkettőből. Az ekkor elfogadott követelések nemcsak a diktatúra felszámolásának, Rákosi és társai felelősségre vonásának, hanem a nemzeti jelképek visszaállításának (Kossuth-címer) és a nemzeti függetlenség megteremtésének (a szovjet csapatok távozása) követelését is tartalmazták. A nagygyűlés éjszakáján a MEFESZ vezetői felosztották egymás között a hazai felsőoktatási intézményeket, hogy azokba küldötként ellátogatva személyesen ismertessék a szervezet megalakulásának

Az 1956. október 20-i MEFESZ gyűlés elnökségi asztalánál (a kép jobb szélén)

Fotó: Liebmann Béla

hírét, a követeléseket, és csatlakozásra hívják az egyetemistákat. Másnap Kiss Tamás Budapestre utazott, és részt vett az október 22-i műegyetemi gyűlésen, ahol ismertette a MEFESZ programját. E program követelései váltak a 23-i tüntetés követeléseivé. Történeti kutatások által igazolt tény, hogy Kiss Tamás kulcsszerepet töltött be a forradalom követeléseinek kidolgozásában és ezáltal a forradalom hangulati előkészítésében és elindulásában.

Kiss a forradalom kitörése után visszatért Szegedre, ahol továbbra is részt vett a MEFESZ szervezésében, egyúttal belépett a szegedi nemzetőrség kötelékébe, és diáktársaival szerepet vállalt az ÁVH-sok által elhagyott öthalmi laktanya őrzésében.

A szovjet tankok november 6-án vonultak be a szegedi Széchenyi térre és vették körbe a városházát. Miután a szovjetek elfoglalták a várost, Kiss Tamás még részt vett a Kádár-kormányt támadó röplapok készítésében, sokszorosításában és terjesztésében, majd bujkálni kényszerült. Az ország elhagyását tervezte, de az utolsó pillanatban a maradás mellett döntött – már majdnem a határnál járt, amikor végül visszafordult. 1957. május 29-én helyezték közbiztonsági őrizetbe, 1957. június 1-től pedig előzetes letartóztatásba. A Mefesz-per néven ismert eljárás elsőrendű vádlottjaként vonták felelősségre. A Szegedi Megyei Bíróság 1958. február 14-én kihirdetett ítéletében első fokon a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom kezdeményezése és vezetése bűntettben bűnösnek találta, és nyolc év börtönbüntetésre ítélte; a büntetési tételt a Legfelsőbb Bíróság 1959. február 25-én öt évre mérsékelte. Kiss vizsgálati fogsága idején a szegedi Csillag börtönben, az ítéletet követően Vácon raboskodott.

Kiss Tamás és barátja, harcostársa, Lejtény András az 1956. október 23-i budapesti tüntetés elején haladó hangszórós autón.

Kiss az autó motorháztetőjének jobb oldalán világos ballonkabátban (visszafele fordulva integet), Lejtényi ugyanitt az autó küszöbén állók között az utolsó (a kép bal oldalán világos ballonkabátban)

1961. április 1-i szabadulása után a másodrendű állampolgárok életét élte. A győri vagongyárban, majd a kőbányai szerszámgépgyárban dolgozott, mint segédmunkás. 1963-ban Balassagyarmatra költözött, családot alapított. A hetvenes években engedélyezték számára, hogy levelező tagozaton befejezze jogi tanulmányait. Miután 1976-ban megszerezte a diplomát, szövetkezeti jogtanácsosként dolgozott Órhalmon.

A nyolcvanas évek végétől ismét közéleti szerepet vállalt, a Történelmi Igazságtételi Bizottság (TIB) keretében részt vett Nagy Imre és társai újratemetésének szervezésében, és a ME-FESZ képviselőjeként koszorúzott.

1990-ben az első demokratikus választások után Balassagyarmat alpolgármestere lett. Nevéhez kötődik a település gáz- és ivóvíz hálózata kiépítésének befejezése, a kórház és a strand felújítása. 1994-ben vonult nyugdíjba. Az életút e mérföldköve azonban egy új, aktív korszak kezdetét jelentette. Részt vett az 56-os Magyarok Világszövetsége munkájában. A Politikai Foglyok Szövetségében (POFOSZ) alelnökként vállalt szerepet. A POFOSZ külügyi elnökhelyetteseként képviselte a forradalom értékeit és az egykori forradalmárok emlékeztétét a Kommunizmus Üldözötteinek Nemzetközi Szövetsége (INTER-ASSO) vezetésében. 2012-ben három hónapon át a POFOSZ megbízott elnöke volt. 1996 és 1999 között a Miniszterelnöki Hivatal Kabinetirodája tanácsadójaként a volt politikai üldözöttek ügyeivel foglalkozott.

Kiss Tamás értő és elkötelezett támogatója volt a magyarországi hallgatói mozgalomnak. A Szegedi Tudományegyetem 1956-os Emlékbizottsága elnökeként kezdeményezte a szegedi

**A Tanulmányi és Információs Központban rendezett MEFESZ-kiállítás megnyitója után
(2007. november 16-án)**

MEFESZ emlékmű létrehozását, mely 2006-óta az Ady téri megemlékezés központi helyszíne. Az eltelt közel húsz év alatt hagyománnyá vált, hogy október 16-án az egyetem rektora, az Emlékbizottság és a hallgatók képviselői Kiss Tamás vezetésével koszorúznak, majd az ezt követő hallgatói gyűlésen Ő mondja az ünnepi beszédet. Az ezekben megfogalmazott bölcs gondolatai útravalóként szolgáltak az értelmiségi létre nevelődő új nemzedék számára, hűen ahhoz, amelyet a MEFESZ alapító okiratában egykor Kiss és társai megfogalmaztak: *„az egyetemekről és főiskolákról kikerülő ifjúság, mely a nemzet agyát van hivatva képviselni, ne közönyös passzív tömeg, ne gyáva, gerinctelen és önző réteg legyen, hanem népéért, hazájáért, boldogabb jövőnkért harcoló bátor, lelkes sereg. Ne riadjon vissza az igaz szó kimondásától, hanem képzettségével, tudásával, tehetségével népünket, hazánkat szolgálja.”*

Az ifjúság értéktelített nevelése iránti elkötelezettsége nemcsak abban jelent meg, hogy örömmel tett eleget a magyarországi egyetemi ifjúságtól érkező meghívásoknak, hanem abban is, hogy hangsúlyozottan fontosnak tartotta a legfiatalabb korosztályokkal való kapcsolatot, ezért számos általános és középiskolába látogatott el és beszélgetett a tanulókkal. 2016-ban az MTA–SZTE Elbeszélt Történelem és Történelemtanítás Kutatócsoportja az ő közreműködésével hozta létre a forradalom előzményeit feldolgozó általános iskolások számára készült tananyagot, mely a legnagyobb videomegosztó online felületén bárki számára hozzáférhető, megőrizve az utókornak az egykori forradalmár visszaemlékezését.

Az ifjúság számára példaadó személyiséget 2016-ban a magyarországi egyetemi hallgatók országos képviselője, a HÖÖK tiszteletbeli elnökének választották.

Kiss Tamás elévülhetetlen érdemei közé tartozik az, hogy a Szegedi Tudományegyetem Auditorium Maximuma Magyarország kormányának 2018. májusi döntése értelmében bekerült a Történelmi Emlékhelyek közé.

**Megemlékező beszéd a 2019. október 16-i ünnepségen,
az SZTE Auditórium Maximumban**

Számos kitüntetés tulajdonosa volt: 1956-os emlékérem, Maléter Pál Emlékérem, Nagy Imre Érdemrend, Tőkés László-díj, Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztje, Pro Urbe Díj Balassagyarmat, Pro Urbe Díj Szeged.

Bátor tetteinek, hősies szerepvállalásának emléke mindig velünk marad.

Az utókor példaképként tekint Rá.

Nyugodj békében!

A nyáron még azt terveztük, hogy október 16-át miként szervezzük. Szeptemberben egy előre megírt beszéd felolvasásában maradtunk, október elején – talán az ünnep közeledte okán – mégis azt kérte, hogy telefonon hívjuk 16-án, a saját hangján szólna a fiatalokhoz. Így is lett, az Aud.Max-ból hívták fel a hallgatók és ezúttal halkán, de – mint mindig – lélekben erősen

mondta el beszédét a megemlékező egyetemistáknak. A következő hivatalos eseményen már nem tudta vállalni a bejelentkezést, 2024. október 23-án a szegedi Rerrich Béla téri emlékműnél tartott megemlékezésen sokszáz jelenlévő hallgatta az általa megírt és elküldött beszédet. November 4-én, a MEFESZ-ről tartott bajai előadásom után hosszan beszélünk telefonon, mert

**Az Aud Max Nemzeti Történelmi
Emlékhely táblájának avatásakor
2019. október 16-án**

**(b-j: Dr. Kiss Tamás, Dr. Jancsák Csaba,
Dr. Nagy Péter)**

Rendhagyó történelemóra 2023. október 16-án a MEFESZ emlékműnél, az SZTE Juhász Gyula Gyakorló Általános iskola tanulóival

kíváncsi volt, hogy miként fogadták a bajaiak egyrészt a témát, másrészt az ő kapcsolatát a várossal (korábban a lelkekre kötötte, hogy mondjam el, 1956. október 28-án egy bajai kitérővel, bajai teherautóval tudtak Budapest-ről Szegedre visszatérni). Akkor úgy búcsúztunk, ahogy mindig: Folytatjuk! ...

Kiss Tamással a kilencvenes évek végén ismerkedtünk össze, amikor egy interjút kértem tőle az egyetemi Oral History Kutatócsoport számára. Életünk sok szálon fonódott össze. Kezdetben volt: a MEFESZ iránt érdeklődő fiatal és a Hős személy, aki tanulmányok indítószikráját, könyvek talapzatát jelentette az ifjú kutató számára. És annál is többet: az intellektuális becsületesség képviselőt a hétköznapiakban is, az egyetemhez kapcsolódó tradicionális értékek őrzését és átadását, erkölcsi iránymutatást. Huszonhat év alatt munkatársakká váltunk, az általa vezetett SZTE 1956-os emlékbizottság titkáráként segített, kísértem a szegedi szerepvállalását. A megtisztelő feladat mellett atyai barátság is kialakult, egy érzelmi szál egyre erősebbé és természetesebbé vált. Ő fogalmazta meg: nem munkatársnak tekint, hanem családtagnak, „és nemcsak téged – mondta –, hanem Andit, a feleségedet és a fiúkat,

**Dr. Kiss Tamás
(1934–2024)**

a Mátét és a Marcit is!”). És most, ahogy félrevonulva és könnyezve írom e sorokat, az emlékek – az őszi ünnepi eseménysorozatok Szegeden, a téli és tavaszi tervezgetések Balassagyarmaton, a nyári vitorlázások Balatonedericsen –, az évenként ritmikusan ismétlődő együttlétek feltörő emlékei közt bolyongva, egy Nagypától is búcsúzik. Isten veled Tamás! Folytatjuk!

Dr. Jancsák Csaba
az SZTE 1956 Emlékbizottság titkára

Kiss Tamás és társai 1956-os szerepvállalását feldolgozó dokumentumfilmek:

56 perc 56-ról. A szegedi szikra. [1996, Rendező: Komáromy-Poros László]

Tükörcserepek – Magyarország 1956. [1996, rendező: Vitéz Gábor]

Az ősz 17 pillanata [2006, rendező: Gárdos Péter]

Szegedi ballada [2006, rendező: Vida Mihály]

A szegedi szikra [2007, rendező: Poros László]

A Szegedi Láng [2016, rendező: Forró Lajos]

INTERNETES FORRÁSOK

A Mefesz 1956. október 20-i nagygyűlésének magnetofon felvétele [részletek]. Interneten itt: <http://www.mefesz.hu/document.php?id=1>

Az 1956 os forradalom közvetlen előzménye. Kiss Tamás emlékezik. (Készítette Jancsák Csaba – Majzik Andrea, MTA–SZTE ETKK, 2017) Interneten itt: <https://www.youtube.com/watch?v=es167aOPB9I>

IRODALOM

JANCSÁK CSABA: *Az 1956-os forradalom indítószikrája – a szegedi MEFESZ*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2016. Interneten itt: <https://acta.bibl.u-szeged.hu/58520/>

JANCSÁK CSABA: *A MEFESZ – Életútinterjúk tükrében*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2016. Interneten itt: <https://real.mtak.hu/53599/>

JANCSÁK CSABA: *Fejezetek a magyarországi hallgatói mozgalmak történetéből*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2019. Interneten itt: <https://real-eod.mtak.hu/9433/>

KISS TAMÁS: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége – 1956*. Szeged. Belvedere Meridionale, 2002.

LIPTÁK BÉLA: *35 nap*. Budapest, BBS-INFO, 2003.

PERBÍRÓ JÓZSEF: *1956 Szegeden – Emlékeimben*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2002.

ÚJSÁSZI ILONA: *A szabadság pillangója*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2006.

ET

Erdélyi
Társadalom

21. évfolyam, 1. szám

Transylvanian
Society

Volume 21, Issue 1

2023

MEGJELENT!
KAPHATÓ A KIADÓNÁL:
terjesztes@belvedere.meridionale.hu

FOLTOK
A KISEBBSÉGI MAGYAR
JÖVŐKÉPEN

Temesvári és temesközi
magyar óvodai körkép

Szerkesztette
Bodó Barna